

T.C.

**İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**I. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDAKİ NASTURİ
AYAKLANMASININ YEREL AYAKLANMALAR ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: MARDİN ÖRNEĞİ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZIRLAYAN
YÜKSEL BULUT**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali Fuat BOROVALI**

İSTANBUL – 2018

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Yüksel BULUT
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : 1. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDAKİ NASTURİ AYAKLANMASININ YEREL AYAKLANMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MARDİN ÖRNEĞİ
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 24.07.2018
- SAYFA SAYISI** : 92
- TEZ DANIŞMANLARI** : Prof. Dr. Ali Fuat BOROVALI
- DİZİN TERİMLERİ** : 1. Dünya Savaşı, Nasturiler, Nasturi Ayaklanmaları, Nasturi Ayaklanmalarında Dış Güçlerin Etkisi
- TÜRKÇE ÖZET** : 1. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDAKİ NASTURİ AYAKLANMASININ YEREL AYAKLANMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Yüksel BULUT

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDAKİ NASTURİ
AYAKLANMASININ YEREL AYAKLANMALAR ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: MARDİN ÖRNEĞİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
YÜKSEL BULUT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali Fuat BOROVALI

İSTANBUL - 2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yüksel BULUT

.../.../2018

T.C

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksel BULUT'UN "1. Dünya Savaşı Sonrasındaki Nasturi Ayaklanmasının Yerel Ayaklanmalar Üzerindeki Etkisi: Mardin Örneği" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____

Prof. Dr. Ali Fuat BOROVALI
(Danışman)

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi İdris GÜZEL

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

... / ... / 2018

Prof. Dr. Nezir KÖSE

Enstitü Müdürü

ÖZET

Nasturilerin yaşadığı bölgelerin zengin petrol yataklarına sahip olduğunun anlaşılması ve Batının giderek yoğunlaşan misyonerlik çalışmalarının yanında bölgede egemen olmayı amaçlayan İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin bölgede etkili olma gayretleri, 1800'lerin ortasından itibaren nüfuzlarını artırmalarına sebep olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasına yol açmış, yıllarca barış içinde yaşayan Nasturilerle Kürt nüfus arasında önemli çatışmalara yol açmıştır. Osmanlı Devleti, bölgede Bedirhan Bey döneminde başlayan Nasturi ve Kürt aşiretlerinin arasındaki çekişmeye müdahale etmek için askeri kuvvet seçeneğini her zaman en sona bırakmıştır. Bölgedeki Nasturilerin misyonerlerin etkisiyle Osmanlıdan soğumalarını ve Rusların veya İngilizlerin nüfuz alanına girmelerini engellemek için onlara vergi ve yönetimle ilgili birtakım imtiyazlar sağlamak ve onları ödüllendirmek gibi birçok faaliyetine rağmen Nasturileri kazanma konusunda bir başarı sağlayamamıştır.

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecinde İngilizlerin Kafkasya ile Irak arasında bağlantıyı sağlayacak ve daha da önemlisi bölgedeki Rus etkisini ortadan kaldıracak bir özerk devlet kurma amacı istikametinde Nasturi lideri Ağa Petros teşvik edilmiştir. Ağa Petros hem uluslararası platformda hem de İngiltere huzurunda Nasturi Devleti projesine destek aramak bazı girişimlerde bulunmuştur.

Türk yetkililerin Nasturilere karşı bir önlem geliştirmeyi planladığı süreçte Nasturiler, büyük çaplı sayılabilecek bir ayaklanma faaliyetine girişmişlerdir. Bu hareketlenmenin ilk basamağını dönemin Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey ve yanındakilerin 7 Ağustos 1924'te kaçırılması oluşturmaktadır. Çukurca'ya gitmek amacıyla vilayet merkezinden harekete geçen vali ve yanındaki heyet, Nasturilerin pususuna düşmüşler, dönemin jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin Bey ile yanındaki bazı erler şehit olurken vali Halil Rifat Bey ve yine jandarmalar esir alınmışlardır.

Bu süreçte asıl amacın Nasturilerin bağımsızlığı olmadığı anlaşılmıştır. Bu devlet planı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ayaklanma, İngiltere'nin Ortadoğu'da çıkarlarının korunması doğrultusunda yapılan faaliyetlerdir. Nasturiler, araç olduklarının farkında olmadan İngiltere'nin bölgedeki çıkarları için kullanılmışlardır.

Nasturilerin birçok zarar gördüğü Nasturi İsyanı süreci, İngilizlerin istediği şekilde sona ermiştir. Nasturilerin devlet kurma tehdidiyle başlayan ve baştan sona

İngiliz misyonerlerin yürüttüğü süreç, İngilizlerin Musul Sorununu kendi lehlerine çevirmeleriyle sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nasturiler, Nasturi Ayaklanmaları, Nasturi Ayaklanmalarında Dış Güçlerin Etkisi, 1. Dünya Savaşı ve Nasturiler

ABSTRACT

During mid-18th century, the efforts to dominate the Nestorian region by Britain and Russia yielded to accomplishment, after the finding of rich oil reserves on the region and apostolation endeavours of the West. This resulted in an impairment of the Ottoman Empire dominance and resulted in conflicts among the Kurds and Nestorians, who had been living in peace for many years. In addition, Ottoman rule leaved the military intervention for the conflict as a last option, which was started during the Bedirhan Bey reign. Although, numerous privileges had been put forward ranging from tax payments to self-ruling, which were given to restrain British dominance, no significant results could be achieved.

During the World-War-I and the Independence War period, Britain promoted the Nestorian leader Ağa Petros in order to establish a self-governed state and establish a connection between the Caucasia and Iraq. Afterwards, Ağa Petros pursued official support for the Nestorian self-governed state project among Britain and international arena.

Nestorians started an uprising, during when the Turkish government was developing counter plans. The initial step for this uprising was the kidnapping of the Halil Rifat Bey (who was the governer of Hakkari) and his associates in August 7th, 1924. The abduction took place when the governor was moving from the governor's office to Çukurca. Nestorians ambushed and the gendarmerie commander Major Hüseyin Bey and some of the soldiers were killed, the governor and the remaining soldiers were taken as prisoners.

This process revealed that the main objective was not the self-governance of the Nestorians. It was rather of a British plan to conserve the benefits of Britain over Middle East and the Nestorians were not aware of the fact that they were leveraged to this British plan.

The uprising process was ended up as Britain planed and with beneficial results for Britain. The uprising was started with a promise to establish a self-governed state for the Nestorians, however, it turned in a favor of Britain for the Musul dispute.

Keywords: Nestorians, Nestorian Uprisings, Influences of Foreign Countries on the Nestorian Uprisings, First World War and Nestorians

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	I
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
TABLolar LİSTESİ	VIII
HARİTALAR LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
NASTURİLERİN KÖKENİ VE KÜLTÜREL YAPISI	6
1.1. Nasturilerin Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri	6
1.1.1. Nasturilik Mezhebinin Ortaya Çıkışı.....	8
1.1.2. Nasturyos'tan Sonra Taraftarları ve Düşüncesinin Yayılışı	10
1.1.3. İslamiyetin Hâkim Olduğu Bölgelerde Nasturiler	11
1.1.4. Osmanlı Hâkimiyeti Sürecinde Nasturiler	12
1.1.5. XIX. Yüzyılda Nasturiler.....	13
1.2. Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya	15
1.2.1. Göçebe Nasturilerin Yaşadıkları Coğrafya.....	16
1.2.2. Yerleşik Nasturilerin Yaşadıkları Coğrafya	20
1.3. Osmanlı Nasturilerinin Yaşam Biçimleri	20
1.3.1. Nasturilerde İdarî Sistem	21
1.3.2. Nasturilerin Geleneksel Yapısı	22
1.4. Nasturilerin Yaşadığı Bölgelerdeki Misyonerlik Faaliyetleri	25
İKİNCİ BÖLÜM	29
TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE NASTURİLER	29
2.1. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Nasturiler	29
2.1.1. Sasaniler Döneminde Nasturiler	29
2.1.2. Müslüman Araplar Döneminde Nasturiler	29
2.1.3. Moğollar Döneminde Nasturiler	31
2.2. Osmanlılar Döneminde Nasturiler.....	32

2.2.1. I. Dünya Savaşı Sürecinde Nasturiler	37
2.2.2. I. Dünya Savaşına Nedenleri	38
2.2.2.1. İktisadi Mücadele ve Sömürgecilik Anlayışı	38
2.2.2.2. Ülkeler Arasındaki Aşırı Rekabet	38
2.2.2.3. Milliyetçilik Akımları	38
2.2.2.4. Zayıflayan Osmanlı'nın Paylaşılmak İstenmesi.....	39
2.2.2.5. Hızlı Silahlanma ve Militarizm	39
2.2.2.6. Kutuplaşmalar	39
2.2.3. I. Dünya Savaşının Başlaması ve Yayılması	40
2.2.4. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	41
2.3. I. Dünya Savaşı Sürecinde Nasturiler.....	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
NASTURİ İSYANLARI	45
3.1. Nasturi İsyanlarının Temel Sebepleri.....	45
3.1.1. Nasturiler Üzerinde İngilizlerin Faaliyetleri.....	46
3.1.1. İngilizlerin Kürtler ve Nasturiler Arasında İttifak Oluşturma Gayretleri .	47
3.1.2. Özerk Asuri Devleti Projesi.....	49
3.2. Dünya Savaşı Sonrasında ve Milli Mücadele Döneminde Nasturiler	53
3.3. Nasturi Ayaklanması	54
3.4. Nasturi Ayaklanmasına Karşı Alınan Tedbirler	57
3.5. Nasturi Ayaklanması Sonrasında Yaşananlar	61
3.6. Nasturi Ayaklanmasının Yerel Ayaklanmalara Etkisi	62
3.6.1. Mardin Örneği.....	62
3.6.2. Tarih Boyunca Mardin'in Nüfus Yapısı	64
3.6.3. Millî Mücadele Sürecinde Mardin'da Yaşanan Ayaklanmalar	65
3.6.3.1. Şeyh Sait Ayaklanması ve Mardin.....	65
3.6.3.1. Savur Tenkil Harekatı	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	71

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e. : Adı geçen eser.

A.g.m. : Adı geçen makale.

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt.

Çev. : Çeviren.

Haz. : hazırlayan.

S. : sayfa.

S. : sayı.

Ö. : Ölümü

Yay. : yayınları

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

TTKB : Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı

TİSAV : Türkiye Ve Türk Dünyası İktisadi Ve Sosyal Araştırmalar Vakfı

Vd. : Ve diğerleri

Yy. : Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1: Nasturi aşiretlerine bağlı olan köyler.....	19

HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa
Harita 2.1: Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya 1.....	16
Harita 2.2: Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya 2.....	18

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Süryani Ortodoks Kilisesi ve Nasturilerin Bu Bölünmedeki Yeri 10

ÖNSÖZ

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ali Fuat BORAVALI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Teşekkürlerin az kalacağı diğer üniversite hocalarımdan da bana 4 yıllık üniversite hayatım boyunca kazandırdıkları her şey için ve beni gelecekte söz sahibi yapacak bilgilerle donattıkları için hepsine teker teker teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak çalışmamda desteğini ve bana olan güvenini benden esirgemeyen yeğenim faysal BULUT'a ve beni bu günlere sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştirerek getiren ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan rahmetli babama, anneme ve tüm aileme sonsuz teşekkürler.

Yüksel BULUT
İstanbul-2018

GİRİŞ

Günümüzde Orta Doğu olarak bilinen bölgede ortaya çıkan gelişmeler, tarih boyunca bütün dünyanın ilgisini çekmiş, burada meydana gelen olaylar tüm dünya tarihini etkilemiştir. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir kesişme noktası olması, Orta Doğu'ya dünya politikasında içinde önemli bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Dünya için yaşamsal önemi olan su yolları; İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı Orta Doğuda yer almaktadır. Bunun yanında yirminci yüzyılda en değerli olgusu olan petrol rezervinin en çok olduğu ve petrolün en çok üretildiği bölge olması, Orta Doğu'nun dünya için önemini iyice belirgin hâle getirmiştir. Bu sebeplerden ötürü Orta Doğu tarihin her döneminde büyük devletlerin rekabet içinde olduğu, güç savaşına girdiği bir arenaya dönüşmüştür.

Anadolu'da yaşamakta olan halkların her fırsatta kışkırtılması ve bu istikamette Anadolu coğrafyasında karışıklık çıkartılması stratejisi, çok eski dönemlerden yaşadığımız döneme kadar varlığını korumuş bir gerçekliktir. Bir başka söyleyişle dünyada güç merkezi olan ya da olmaya çalışan devletlerin ekonomik dinsel ve siyasal emellerine ulaşma yolunda Anadolu topraklarında nüfuz sahibi olmayı zorunlu kabul ettikleri için bölgede karışıklık çıkarma stratejisi daima gündemdeki yerini korumuştur. Avrupa Devletleri, tarih boyunca Türkleri bu coğrafyadan uzaklaştırmak ve hatta varlıklarına son vermek için tarihin onlara sunduğu her fırsatı değerlendirmeye çalışmışlardır. Avrupa'nın güçlü devletlerinin politikalarını uygulamaya geçirebilmek için her dönemde içeriden kendilerine yardımcı olacak bir uyduları olmuştur. Bu uydular, dönemsel gerçeklere göre bazen Ermeniler, bazen Rumlar, bazen de Nasturiler olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bir zafiyet göstermeye başlayan ve çöküş belirtileri gösteren Osmanlı Devleti'nin durumu, Batı'nın bölgeye olan ilgisinden ve Türklere karşı davranışlarından dolayı yeni bir anlam ve şekil kazanmıştır. Avrupalılar gözünde Osmanlı, mirası paylaşılacak bir hasta konumuna gelmiştir.¹ İngiltere başta olmak üzere Fransa, Rusya gibi devletler, stratejik ve ekonomik bakımdan yüksek değeri olan Osmanlı topraklarında kendisine bağlı küçük devletlerin kurulmasını istikametinde bu bölücü siyasi hedeflerine ulaşmak için bölgeye diplomatlar, misyonerler, din adamları ve uzmanlar göndermişlerdir. Bu ülkelerin stratejilerine hizmet için bölgede faaliyet gösterenler; Ermeni, Arap ve

---

¹ Emre Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara, 1947.

Kürtler gibi son asır boyunca bağımsızlık peşinde olanların yanında Süryani ve Nasturiler gibi küçük toplulukları da kıskırtmaktan geri kalmamışlardır.²

Nasturiler, XIX. yüzyılda, Güneydoğu Anadolu'da Hakkâri, İran'da Urmiye ve Kuzey Irak'ta Musul merkezli bölgede Müslümanların yoğun olduğu coğrafyada dağınık gruplar olarak yaşamaktaydılar.³ Bu bölgede Nasturiler yerleşik ve göçebe olarak iki farklı hayat tarzı içinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Yerleşik hayatı tercih edenler, Kuzeybatı İran'ın verimli arazilerinde; göçebe hayat yaşayanlar ise Hakkâri ve civarında ikamet etmekteydiler.⁴ Nasturiler, Osmanlı Devleti sınırları içinde hiçbir zaman kalabalık, hatta müstakil bir grup olarak değerlendirilmemiş; büyük ölçüde, aynı coğrafyada yaşamakta olan Ortodoks olmayan bütün diğer gruplara da yapıldığı gibi, Ermenilerin içinde düşünülmüştür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü kayıtlarında Nasturilerle ilgili kayıtlarda şu bilgiler yer verilmiştir: *"Nasturiler 80 bin kadar tahmin olunuyor. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır hattını oluşturan ve Musul'a kadar devam eden dağlar silsilesinin eteklerinde bulunuyorlar. Nasturilerin en yoğun buldukları mıntika Çölemerik civarındır. Çölemerik'in doğu ve güneyinde Tiyari, Tuhuma kabileleri ile Aşuda'da bulunuyorlar. Hükümete vergi vermiyorlar. Biraz tazyik görünce konsoloslara müracaatı itiyat etmişlerdir. Âdetlerine ve geleneklerine sadıktırlar. Musul'a yakın yerlerde İslam âdetleri ile hemhaldirlar. Arapça da tekellüm ediyorlar. Müteferrik buldukları yerlerde Ermeni kiliselerine devam ediyorlar."*⁵

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında, kendi hallerinde ve nispeten mutlu bir hayat sürmekte olan Nasturiler, tıpkı Ermeniler ve Rumlar gibi, zaman içinde Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi menfaati için kullanma yolu aradığı unsurlardan biri haline gelmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak İngiltere, Rusya ve ABD, Nasturiler üzerinde nüfuz kurabilmek için kıyasıya bir mücadeleye girmiş devletlerden öne çıkanlardır. Özellikle İngiltere; sömürge alanlarından biri olan Hindistan'da çok sayıda Nasturi'nin yaşadığı gerçeğinden hareketle Hakkâri'deki Nasturiler üzerinde etkili olmak istemiştir.⁶ Bu bölgedeki toplulukları İngiltere'ye bırakmaya niyeti olmayan Rusya, Nasturiler üzerinde belli düzeyde etki

² Kemal Yavuz, "Türk Ermenileri ve Ermeni Sorunu", *Ulusal Strateji*, Mayıs- Haziran 2000, s. 23.

³ Murat Gökhan Dalyan, "XIX. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", *Turkish Studies*, V. 6/3, Yaz 2011, s. 662.

⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayri-Müslimler*, Ankara, 2001, s.111.

⁵ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrakı 4. Şube (BOA, DH. EUM.), Dosya No:73, Vesika No: 1/3 (Tarihsiz).

⁶ Feridun Ergin, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, Mart 1991, S.20, 170.

yakalayarak halkı ikiye bölmeyi başarmıştır. Böylece büyük bölümü Osmanlı topraklarında yaşamakta olan bir topluluğun bir kısmının İngiltere ve Amerika'ya yakın, diğer bir kısmının da Ruslara yakın olması gibi farklı bir durum yaşanmıştır.⁷

Misyonerlik faaliyetlerinin Nasturiler üzerinde nüfuz sahibi olmak için yapılan bu mücadelede önemli bir yeri olduğu arşiv belgeleriyle de ispatlanmıştır.⁸ Genel itibariyle Hristiyanlığı yaymak için yürütülen faaliyetlerde görev alan kişilere misyoner, bu faaliyetlerin tamamına da misyonerlik adı verilmektedir.⁹ Daha XIV. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, İslamiyet'in en önemli temsilcisi olduğu için ve sahibi bulunduğu toprakların jeopolitik konumundan dolayı ve özellikle de Hz. İsa'nın ve havarilerinin yaşamış olduğu topraklar olduğu için daima misyonerler için cazibe merkezi olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olmak isteyen İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya gibi bu hedeflerine ulaşabilmek için misyonerlik faaliyetlerini kullanmışlardır.¹⁰ Misyonerler, Osmanlı tebaası niteliği taşıyan Ermeni, Rum, Süryani ve Nasturi gibi Hristiyan azınlıklara yönelik dini faaliyetlerinin yanında kışkırtıcı ve bölücü faaliyetlerden de geri kalmamışlardır. Daha sonraki dönemde özellikle Ermeni ayaklanmalarıyla başlayan süreçte ortaya çıkan ayaklanmaların tamamının temelini bu dönemde atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir kısmı devlerin geneline dağılmış olan eğitim kurumlarının arka planında sürdürülerek Osmanlı topraklarındaki halkı inanç, örf, adet ve geleneklerinden uzaklaşmalarını sağlamak suretiyle milli birlik duyguları zayıflatılmış, böylece de dış güçlerin etkisiyle imparatorluk hızlı bir çözülme ve parçalanma sürecine girmiştir.¹¹

Balkanlarda Sırp lar ile başlamış olan isyanlar, bir domino etkisiyle yayılarak Yunanlıları ve Ermenileri de etkilemiş; zaman içinde bu unsurlar da bağımsızlık ya da özerklik taleplerini dile getirmişlerdir. Hristiyan dünyasının sömürgeci ve misyoner düşüncesi zemininde şekil alan bu talepler, Batılı güç odaklarının Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeleri noktasına kadar gelmiştir. Sonraki dönemde

---

⁷ Erdal Açıkses, "Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000, C:10 S.2, 211.

⁸ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, İstanbul, 2005, s. 127.

⁹ İbrahim Erkek, *Batı'nın Öncü Gücü Misyonerler*, Öncü Yayınları, Ankara, 2013, s. 13-14.

¹⁰ Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 2015, s. 1-2.

¹¹ Tuncer Günay, *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2004, s. 12.

yaşanan birçok siyasi problemin ve terörist faaliyetlerin temelinde de aynı odakların rolü vardır.¹²

Nasturilerin yaşadığı bölgelerin zengin petrol yataklarına sahip olduğunun anlaşılması ve Batının giderek yoğunlaşan misyonerlik çalışmalarının yanında bölgede egemen olmayı amaçlayan İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin bölgede etkili olma gayretleri, 1800'lerin ortasından itibaren nüfuzlarını artırmalarına sebep olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasına yol açmış, yıllarca barış içinde yaşayan Nasturilerle Kürt nüfus arasında önemli çatışmalara yol açmıştır. Osmanlı Devleti, bölgede Bedirhan Bey döneminde başlayan Nasturi ve Kürt aşiretlerinin arasındaki çekişmeye müdahale etmek için askeri kuvvet seçeneğini her zaman en sona bırakmıştır. Bölgedeki Nasturilerin misyonerlerin etkisiyle Osmanlıdan soğumalarını ve Rusların nüfuz alanına girmelerini engellemek için onlara vergi ve yönetimle ilgili birtakım imtiyazlar sağlamak ve onları ödüllendirmek gibi birçok faaliyetine rağmen Nasturileri kazanma konusunda bir başarı sağlayamamıştır.

Bağımsızlığa kavuşacakları umuduna kapılarak I. Dünya Savaşı'nda İttifak devletlerini destekleyen Nasturiler, yıllarca bünyesinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne karşı önce Rusların, sonra İngilizlerin yanında yer almışlardır. Bu süreçte özellikle Rusların, Kurutuluş Savaşı döneminde de İngilizlerin tahrikleriyle Osmanlı'ya karşı bayrak açan Nasturiler, yüzyıllarca yaşadıkları topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

Bu çalışmada, Türkiye'de Cumhuriyetinin daha ilk yılında meydana gelen ilk ayaklanmalardan biri olan Nasturi Ayaklanmasını (08 Ağustos 1924) çeşitli yönleriyle, özellikle de yabancı devletlerin bu süreçteki etkileri üzerinde durulmuştur. Özellikle 8 Ağustos 1924 tarihinde Çukurca'yı ziyaret eden Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey'in Nasturiler tarafından esir alınması, İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin Tevfik ve üç jandarma erinin şehit edilmesiyle Hakkâri merkezli olarak başlayan ayaklanmadaki olaylar kronolojik sırasıyla, neden-sonuç ilişkisi kapsamında sunulmaya çalışılmıştır. Dış unsurlar başta olmak üzere ayaklanmaya yol açan sebepler, tarihsel süreç, toplumsal etki, devletin bu olaylara karşı aldığı askeri, siyasal, yönetsel tedbirler ve ayaklanmanın bastırılması ele alınarak değerlendirilmiştir.

---

¹² Salahi Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çalışmalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Bellefen*, 1985, Sayı 195, s. 652.

I. Dünya Savaşı'nın kazananı olan İngiltere gibi ülkelerin yanında yer almak da Nasturilere bağımsızlık getirmediği gibi bu devletlerin siyasi çıkarları uğruna birçoğu hayatlarını kaybetti, kalanlar da evlerinden ve topraklarından uzakta yaşamaya mahkûm oldular. Bu durum şüphesiz İngiltere gibi sömürgeci devletlerin etnik/dini grupların bağımsızlığından çok kendi ulusal çıkarlarının peşinde olduğunun en açık ve en acı göstergelerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Nasturiler ve onların yaşadığı bölgeyi konu alan araştırmalar ile ilgili olarak da şunu vurgulamak gerekmektedir: Nasturilerin yaşadıkları bölgenin Asurice, Kürtçe ve Türkçe yer adları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum Nasturilerin yaşadıkları bölgenin, yerleşim yerleri anlamında bugünkü karşılıklarının bilinmesi önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu engelin aşılması, geçmişle bugün arasında tarihsel ölçekte bağ kurulmasının, bugün yaşanan sorunların tarihsel perspektifle ele alınarak nedenlerinin daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca, araştırmacıların, özellikle oldukça siyasetleşmiş etnik ve dini konuları ele alırken, başvurulan eserlerin bir şekilde önyargılar içerebileceği, bunun yanında bir gaye güdülerek de yazılabileceği ihtimalinden hareket etmeleri ve eserlerin yazarın kimliği, olayın niteliği, olayın geçtiği yerdeki sosyo-politik ve kültürel durumu göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiğini unutmamaları yararlı olacaktır.

Çalışmanın 1. bölümü Nasturilerle ilgili bölümdür. Burada Nasturilerin tarihi ve kültürel nitelikleri çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Nasturilerinin tarihleri, toplumsal, siyasal, ekonomik ve dinsel hayatları bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın 2. bölümünde Nasturi faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması için dönemin tarihi zemini üzerinde durulmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi, savaş ortamı, savaş sonrası ve işgal dönemi ele alınarak Kurtuluş Savaşı da çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın 3. bölümde ise Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen ayaklanmalara, genel hatlarıyla değinilerek bu ayaklanmalarda özellikle de Nasturilerin tarih boyunca giriştikleri isyan hareketleri üzerinde yabancı faaliyetlerin ve misyonerliğin etkileri üzerinde durulmuş; 1924 ayaklanması bütün yönleriyle ayrıntılı olarak sunulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NASTURİLERİN KÖKENİ VE KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Nasturilerin Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri

Bir Hıristiyan mezhebi olan Nasturilik, ilk kez 428 yılında İstanbul Patrikliği görevine tanınmış olan Nastur Piyos'un kurucusu olduğu öğretinin mensupları için kullanılmıştır. Hıristiyanlığın ortaya çıktığı coğrafyada ve Hıristiyanlığın başlangıç sürecinde Kuzey Mezopotamya'da, yaşamakta olanların Arami olduğu kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre Aramiler, Hz. Nuh'un torunlarından Aram'ın soyundan gelmektedirler. Kökenleri itibarıyla Samilerden sayılan Aramiler, yaşadıkları bölgenin Ön Asya olması görülmeleri, Samilerin üçüncü kere Arabistan'dan göçmeleriyle açıklanmaktadır. Tevrat'ın Tekvîn kitabı esas alınarak ve eski geleneğin izinden giderek bu kavmi Sami kabul edenler, onların M.Ö. XIV. yüzyılın ikinci yarısında ya da XV. yüzyılın ilk bölümünde Arabistan'dan Suriye'ye göç ettikleri ileri sürülmektedirler. Milattan sonra birinci Asırda Aramilerin büyük bir bölümü Hıristiyanlığı kabul ettiler. Zaman içerisinde Hıristiyanlığı kabul eden Aramilere Süryani denilmeye başlandı.¹³

Süryani halkının kökenleri hakkında üç farklı iddiadan söz etmek mümkündür. Bun iddialardan ilki; Süryanilerin Arami ırkından olduklarına dair görüştür. Bunu görüşü ileri sürenlere göre Süryaniler, Hz Nuh'un Sam, Ham ve Yafes adındaki üç oğlundan biri olan Sam'ın oğlu Aram'ın soyundan gelmektedirler. Aramilerin bir bölümü Hristiyanlık dinini seçtikten sonra onları putperest Aramilerden ayırabilmek amacıyla "Süryani" ismini almışlardır.¹⁴ Aslında bir başka söyleyişle Süryani sözcüğü, Mesihî/Nasrani sözcüklerinin anlamdaşı olarak kullanılır olmuştur.¹⁵ Bu anlayışı, dini görüş olarak nitelendirmek de mümkündür. Arka planında Süryanilerden siyasal bir toplum yaratma gayreti bulunan ikinci görüş ise; Süryanilerin Hz İsa'dan sonra Hristiyanlığı kabul etmiş olan Asurlular olduğu istikametindedir. Bu görüşü ileri sürenlere göre; aynı coğrafi bölgede yaşamakta olan halklar Hristiyanlık çatısı altında bir araya gelerek kaynaşmışlar ve böylece zamanla Süryani adını alacak olan bir millet ortaya çıkmıştır.¹⁶ Süryani halkının kökenleri hakkında üçüncü görüş ise; Süryanilerin İsa'dan önce de Mezopotamya

¹³ Aziz Günel, *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır, 1970, s.29.

¹⁴ Günel, a.g.e., s.34.

¹⁵ Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara, 1997, s. 29.

¹⁶ İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul, 2008, s. 25.

coğrafyasında yaşamakta olan halkların devamı niteliğinde olduklarını iddia etmektedir. Bu anlayış; Süryanileri tek bir halka bağlamak yerine, bütün Mezopotamya halklarının kültürel temeline dayanmakta olan ve Helenistik dönem medeniyetini de özümsemek suretiyle oluşmuş bir sentez olarak nitelendirilmektedir. Bu anlayış bir bakıma ilk iki anlayıştaki eksiklikleri gidermek amacıyla ortaya çıkmış sentezci bir anlayıştır.¹⁷ Yaygın olarak kabul edilen bu üç görüşten başka, Aramilerin Sami değil Turani olduklarını, dolayısıyla Süryanilerin ırk ve menşee olarak Türk olduklarını savunanlar da bulunmaktadır.¹⁸

Süryani isminin kökeni hakkında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Mehmet Çelik, Süryani sözcüğünün nasıl, ilk kez ne zaman ve hangi sebeple kullanılmış olduğuyla ilgili kesin bilgilerin mevcut olmadığını fakat bununla ilgili beş teori oluşturulduğunu yazmaktadır. Bu teorilerin kesişme noktası olan ortak kanı, Süryani ismi bir kişi ya da bir yer adının bozularak değişmesiyle ortaya çıktığı yönündedir.¹⁹

Süryanilik adını, Ön Asya'da, bilhassa Mezopotamya'da sayıları sürekli artan, kökenleriyle ilgili farklılıkları dikkate alınmadan bütün Hıristiyanlar için V. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Ancak IV. ve yaygın olarak da V. yüzyıldaki Hz. İsa'nın doğası üzerine (Kristolojik) tartışmaların çıkardığı uzlaşmazlıktan dolayı Süryaniler; Nasturiler (Doğu Süryanileri) ve Yakubiler (Batı Süryanileri) adıyla iki büyük kola ayrılmıştır.²⁰ Bu ayırım, aynı zamanda Doğu ve Batı kiliseleri biçiminde de adlandırılmaktadır. Nasturi, Keldani, Yakubi, Melkit ve Marunî Kiliseleri; Süryaniliğin kendi içinden bölünmesiyle ortaya çıkan, geçmişten beri varlığını devam ettiren kiliselerdir. Bütün bu parçalanmış toplulukları veya grupları, yani Nasturi, Arami, Yakubi, Keldani ve Süryanileri bilimsel ve kültürel olarak net hatlarla birbirlerinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü bu terimlerle işaret edilmek istenilen gruplar, aşağı yukarı aynı sosyal ortamda doğmuş, yaşam algısı ve kültür olarak birbirleriyle kaynaşmış; din, dil, gelenek, yazılı ve sözlü kaynaklar bakımından iyice bütünleşmişlerdir.²¹

¹⁷ Nihat Durak, "Süryani Ortodoks Kilisesi", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), C. I, Ankara, 2005, s. 190.

¹⁸ Mithat Sertoğlu, *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul, Baha Matbaası, 1974, s. 84.

¹⁹ Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.I, İstanbul, 1987, s. 1.

²⁰ Ahmet Taşğın, "Son Süryani Göçü", *Süryaniler ve Süryanilik IV*, Ankara, 2005, s. 13.

²¹ Albayrak, a.g.e., s. 33.

1.1.1. Nasturilik Mezhebinin Ortaya Çıkışı

Süryanilerin, dünyada Hıristiyanlığı kabul eden ilk toplum olduğu bilinen bir gerçektir. İsa Mesih'in kimliğini ve yaptıklarını inceleyen Hıristiyan teolojisinin dallarından biri olan Kristolojik tartışmaların ardından Süryanilerde bölünmeler olmuş ve bunun sonunda Nastoryanizm veya Nasturilik adıyla bilinen bir mezhep ortaya çıkmıştır. 382 senesinde Maraş civarlarında doğmuş olan Nasturyos, bu akıma adını vermiş olan bir din adamıydı. Antakya İlahiyat Okulunda eğitim almış olan Nasturyos, düşüncelerinin temelini bu okulda atmış ve iyi yetiştirilmiş bir Hıristiyan din adamıydı.

Antakya İlahiyat Okulu, İskenderiye İlahiyat Okulu'nun en önemli rakibi olarak bilinirdi. Antakya İlahiyat Okulu'nda Hz. İsa'nın tanrısal ve insani niteliklerinin ayrı ayrı doğalar taşımakta olduğu kanısı egemenken; İskenderiye İlahiyat Okulu'nda İsa-Mesih'in bir tek doğaya sahip olduğu kanısı hâkim görüştü. Kristolojik alanındaki bu tarz konular, çok eskiden beri tartışılmakta olan, incelenip araştırılan konulardandı. Diofizit (çift doğallık) düşüncesi, Nasturyos'un düşünce dünyası üzerinde önemli oranda etkili olan hocaları ve din âlimleri Theodoret ve Diodores'in düşüncelerinin etkisiyle Antakya İlahiyat Okulu'nda baskın bir anlayış durumuna gelmişti.²²

Bizans İmparatorlarından II. Theodosius, o dönemde Antakya'daki bir kilisede ruhani olarak görev yapmakta olan, bilimsel kapasitesi ve etkili hitabeti ile şöhreti çoktan Antakya'nın dışına çıkmış olan Nasturyos'un adını öğrenmişti. II. Theodosius, Nasturyos'u patrik atamak için İstanbul'a davet etti ve Nasturyos'u 428'de patrik ilan etti. İstanbul'da bulunan Bizans Kilisesi'ne patrik olarak tayin edilen Nastur, Hıristiyanlıkla ilgili bilgi ve düşüncelerini sistemli bir hâle getirmek için birçok eser yazdı ve bu düşünceleri her yana yaydı. İskenderiye Kilisesi tarafından yayılmakta olan Hz. İsa'nın tanrı olduğu düşüncesi dayalı Hıristiyanlık yaklaşımına itirazı olan Nasturiyos, Hz. İsa'nın Meryem'in oğlu ve Tanrının kulu olduğunu, otuz yaşına geldiğinde kendisine Allah kelamının nüzul olduğunu, ancak o günden sonra ilahi özellikler taşımaya başladığını ifade eder. Meryem'in "Tanrı'nın annesi" (Theotokos) olduğu inancına şiddetle itiraz ederek Tanrı'nın doğrulamayacağını belirtmiştir. Nestorius'un anlayışına göre Hz. İsa'nın insani kimliği ile ilahi kimliği birbirlerinden farklıdır. Bundan dolayı Nesturyos öğretisi bazı literatürde diofizit (iki doğacı) olarak adlandırılmaktadır. Bu anlayışa göre çarmıha gerildiği anda tanrısal

---

²² Çelik, a.g.e., s. 116.

tabiat İsa'dan ayrılmış, yalnızca insan İsa acı çekmiştir. Çektiği bu acı, Hz. İsa'nın ilahi doğasını etkilememiştir.²³

Nastur'un İstanbul'daki Bizans Kilisesi'ne patrik olarak tayin edildikten sonra da bu görüşlerini dile getirmeye devam etmesiyle bu görüşlerinin halkın içinde yayılarak kendi konumunun sarsılabileceği riskini gören "Batı Kilisesi" iyice endişelenmiştir. Daha Nastur patrik olmadan Batı Kilisesinden farklı olan düşüncelerini ifade eden din adamlarından birçoğu, Bizans otoritelerinin uyguladığı baskıyla susturulmuş veyahut aforoz edilmişlerdi. Nastur'un patrikliğinden önce Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak benimsenmesinden sonra aldığı politik destekle iyice güçlenen Batı Hıristiyanlığı, papalık, kilise ve ruhban sınıfı gibi kavramlarla tam anlamıyla kurumsallaşmış; kendi dini düşünce ve akideleriyle uyuşmayan dini yorumları şiddetle reddetmiş ve böyle yorum yapanları aforoz etmiştir. Bizans Kilisesi'ne patrik olarak tayin edildikten sonraki dönemde Nestorius'un düşünceleri, Batı kiliseleri ve Doğu kiliselerinde yoğun tartışmalara yol açmış; nihayet 431'de Efes'te bir araya gelen Konsil, Nasturiyos'u sapkın ilan etmek suretiyle aforoz etmiştir. Ne var ki Doğu Hıristiyanları, Nastur'un sapkın (heretik) kabul edilmesine itiraz ederek onun görüşlerinin arkasında durmuşlardır. Bu sürecin sonunda Doğu-Batı Hıristiyanlığı olguları kesin hatlarla birbirlerinden ayrılmıştır.

İlk başta Antakya'ya, 434'te ise Mısır'a sürgün edilen ve burada farklı bölgelerde sürgün yaşamı sürmek zorunda kalan Nasturyos 451 yılında hayata gözlerini kapamıştır. Eserlerinden birçoğu yok edilmiş olan Nastur'dan geriye sadece bazı yazışma ve hitabeleri kalmıştır.²⁴

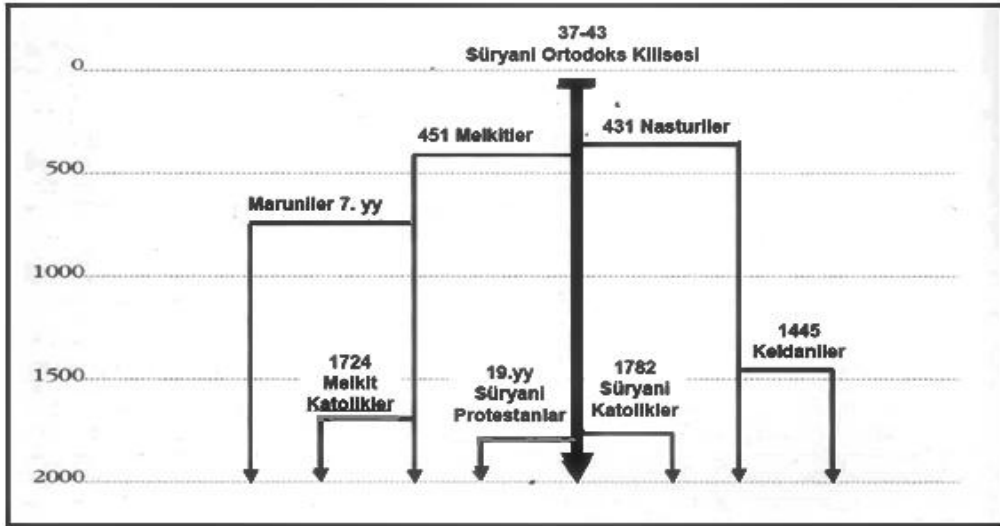
---

²³ Ekrem, Sarıkcıoğlu, *Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 386.

²⁴ Günel, a.g.e., s. 29.

1.1.2. Nasturyos'tan Sonra Taraftarları ve Düşüncesinin Yayılışı

Nasturyos'un ölümünden sonra Batı kilisesinin artarak devam eden baskılarına rağmen taraftarları onun düşüncelerini yaymaya devam etmişlerdi. Nasturyos'un izinden giderek Nasturizm'i benimsemiş din adamlarına iftiralar edildi ve onların gözden düşmeleri için birçok suçlamalar yapıldı. Uzun yıllar boyu süren bu çekişme, 451'de toplanan Kadıköy Konsili'nin kararlarından sonra geri dönülemez noktaya gelerek Doğu Hıristiyanlığı, Batıdan tamamen kopmuştur.²⁵ Bu anlaşmazlık sürecinde Nasturyos'un düşüncelerini benimseyerek onun izinden gidenler, "Nasturi" veya "Nasturiler" olarak adlandırılmıştır. Yıllar içinde Nasturyos'tan yana olanlar, özellikle Anadolu ve Suriye'de yoğun biçimde takibata uğramıştır, sıkıntılar yaşamışlardır. Sonraki süreçte çalışmalarını daha doğudaki Edessa (Urfa) okulunda devam ettiren Nasturiler, burada İmparator Zenon'un talimatıyla 482'de inançlarına yasak getirilince Edessa'daki lider teolog Barsauma'nın (ö. 495) peşinden giderek Şah Fîruz zamanında (459-484) İran'a sığınmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nasturilerin Bizans'tan tümüyle ayrıldığı hakkında Şah Firuz'u, ikna eden Barsauma sayesinde çok iyi karşılanıp misafir edilen Nasturiler, İran'a yerleşerek kendi patrikliklerini kurdular. Bu hareketle Nasturiler, Bizans Patriği'yle aralarındaki son bağları da koparmış oldular.²⁶

Şekil 2.1: Süryani Ortodoks Kilisesi ve Nasturilerin Bu Bölünmedeki Yeri²⁷

İran Şahı Firuz'un Nasturilerin bu başvurusundan önce Hıristiyanlara ağır baskılar uyguladığına göz önünde bulundurularak Sasanilerin, Bizans'tan nefret

²⁵ Çelik, a.g.e., s. 28.

²⁶ Albayrak, a.g.e., s. 75.

²⁷ Kenan Altınışık, 5500 Yılın Tanıkları Süryaniler, İstanbul, 2004.

eden bu Hıristiyanlık ekolünü politik bazı hesaplarla, bir denge kurmak amacıyla ülkelerine kabul ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.²⁸

Sonraki yıllarda Sasani topraklarında bulunan Medain, Nasturilerin patriklik merkezi olmuştur. Cündişapur ile Nusaybin Nasturiler için önemli diğer dinî merkezleridir.²⁹ Yerleşik düzene geçmelerini izleyen yıllarda Nasturiler, Asya coğrafyasındaki ülkelere dönük misyonerlik çalışmalarına başlamıştır. Orta Asya, Arabistan ve hatta Hindistan'a kadar birçok uzak ülkede dinlerini yaymaya gayret etmişlerdir. VII. yüzyılda Çin başta olmak üzere Moğolistan'da ve Hindistan'da rastlanan ilk Hıristiyan cemaatlerinin temelleri Nasturiler tarafından atılmıştır.

Semerkant'ta tespit edilen Nasturilikle ilgili Uygurca dini metinlerden yola çıkılarak IX. yüzyılda Uygur Türklerinden bir kısmı Nasturi mezhebine dahil oldukları anlaşılmaktadır. Ancak esasında nispeten geniş bir alana yayılmış olan Nasturilik hiçbir zaman hiçbir devletin resmi dini olarak kabul edilmemiştir.³⁰

1.1.3. İslamiyetin Hâkim Olduğu Bölgelerde Nasturiler

VII. yüzyılda Arabistan sınırlarının dışına çıkan İslam orduları, Mezopotamya coğrafyasının önemli bir bölümünü fethetmişlerdi. İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemlerde Mezopotamya'da yaşamakta olan Hıristiyan topluluklar, Sasani ve Bizans devletlerinin yönetim altında yaşamaktaydılar. Bizans Devleti, kendi kilisesi sisteminden ayrılmış olan Nasturilik gibi mezheplere mensup olanlara büyük eziyetler ederken, Sasani Devleti de sınırları içindeki Hıristiyan kitlelere kötü muamele ederken Bizanslara düşman olan Nasturilere iyi davranıyordu.³¹

Müslümanlar, fethetmiş oldukları ilk büyük bir Hıristiyan şehri Şam'da yerli vatandaşlara her çeşit teminatı sağlamak karşılığında yalnızca gelir seviyelerine göre alacakları bir vergiyi şart koştular. Fethedilen öteki şehirlerde de Hıristiyanlar, ehl-i kitap oldukları gerekçesiyle putperest kavimlerden daha itibarlı görülerek aynı uygulamaya devam edilmiştir. Müslümanların bu yaklaşımlarını Süryani müellifler de eserlerinde ortaya koymuşlardır.³²

²⁸ Taşğın, a.g.e., s. 75.

²⁹ Taşğın, a.g.e., s. 75.

³⁰ Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hıristiyanları, Yezidiler Yada Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev. Zafer Avşar), İstanbul, 2000, s. 175.

³¹ Adday Şer, *Siirt Vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*, (Çev. Celal Demirci), İstanbul, 2002.

³² Taşğın, a.g.e., s. 43-44.

İlk halifeler tarafından kendilerine esenlikleri ile ilgili teminat verilen Nasturiler, özellikle Emevi ve Abbasiler döneminde dikkate değer bir saygı ve itibar görmüşlerdir. İslam uygarlığının göstermiş olduğu gelişmelerle Nasturi bilginlerin Yunancadan Arapçaya çeviriler yapmaları; kimya ve tıp gibi alanlara hâkim olmaları, İslam devletleri sınırları içinde onlara farklı bir itibar ve ilgi sağlamıştır.³³

Müslümanların yönetimi altındaki Musul ve Bağdat'taki Nasturilere kültürel ve siyasal bakımlardan değer verildiği, onların da özellikle antik Yunancadan tıp ve felsefe başta olmak üzere birçok alandaki metinleri Arapçaya çevirdikleri görülmektedir. Abbasiler döneminde, aynı sebeplerle Nasturilere verilen önem iyice artmıştı. Nasturi âlimlerinin önde gelen isimlerinden Huneyn Bin İshak (M. 809-873) başta birçok Nasturi âlim tercümeleriyle Abbasilere hizmet etmiş; bu hizmetlerine karşılık birçok faaliyetlerine izin verilen Nasturilerin o dönemde Bağdat ve civarında iyice yoğunlaştıkları görülmüştür.³⁴ İlerleyen dönemlerde birçok Nasturinin Abbasi ordusu içinde asker olarak da vazife yaptıkları görülmektedir. Çevrelerindeki Müslümanlardan etkilenen Nasturi askerlerin büyük bir bölümünün Müslüman olmasıyla dönemin İslam ülkelerindeki Nasturi sayısı günden güne azalmıştır.³⁵

Türklerin Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı fethetmesiyle beraber Nasturi nüfusun yaşadığı toprakların önemli bir bölümü Selçukluların eline geçmişti. Selçuklular, sınırlara içinde yaşamakta olan tüm Hıristiyan nüfusa davrandığı gibi Nasturilere de iyi muamele etmişlerdir.³⁶

1.1.4. Osmanlı Hâkimiyeti Sürecinde Nasturiler

Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devirlerinde de İslam Hukuku esaslarına göre idare edilmiş olan Nasturilerin Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde de statülerinde bir değişiklik olmamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethetmesiyle Osmanlı sınırları içine giren bölgelerde yaşamakta olan Nasturiler de Osmanlı yönetimi altına girmiş oldular. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sistemi içinde Nasturiler, Süryaniler ve Süryani geleneğini takip eden öteki kilise mensubu vatandaşları Rum, Yahudi ve Ermeniler gibi refah ve huzur içinde yaşamışlardır. İslamiyet'in zimmet hukukuna esasına dayanmakta olan idare biçiminin verdiği imkânlarla ibadet ve ayinlerini özgür biçimde yerine getirme, dini temsilcilerini seçme, ibadethanelerini aktif olarak kullanabilme; sözün özü dinsel alanda tam

---

³³ Layard, a.g.e., s. 176-177.

³⁴ Günel, a.g.e., s. 29.

³⁵ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 387.

³⁶ Günel, a.g.e., s.231-235.

anlamıyla hür olma ayrıcalığına sahip olan Süryaniler, herhangi bir Müslümanlaştırma stratejisiyle karşılaşmamışlardır. Tıpkı aynı öteki cemaatler gibi hiçbir baskı altında kalmadan yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde, 1548 yılında Nasturilerin yoğun olarak yaşamakta olduğu Hakkâri, Bağdat ve Nasturilerin merkezi olan Irak toprakları, Van'ın fethedilmesinden sonra Osmanlı'nın eline geçmiştir. Doğal olarak bölgede yaşamakta olan Nasturi aşiretleri de Osmanlı yönetimi altına girmiştir.³⁷ Osmanlıların bölgede hâkim kıldığı istikrarlı ortam, zaman içinde dağlık bölgelerde yaşayan Nasturilerin Irak ve Mezopotamya'daki düz arazilere inip oralara yerleşmelerine ve tarımla uğraşmalarına zemin hazırlamıştır.³⁸

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara dönük siyaseti, daha önceki İslam devletlerinin yabancı stratejilerinin devamı niteliği taşımaktadır. Hem yabancı devletler ile hem de Müslüman olmayan tebaa ile yürütülmekte olan bu ilişkilerin temel İslami dayanağı Hanefiliğin sistemleşmesi ve yayılmasında etkili eserlerin sahibi olan Muhammed Şeybani'nin Es-Siyerü'l Kebir adlı yapıtındaki zımmî uygulamalardır.³⁹

Millet sisteminin getirdiği avantajlar sayesinde Osmanlı Devleti'nde içinde yaşamakta olan azınlıkların kökenleri, kültürleri ve inançları bakımından hiçbir ayrıma gidilmeden Osmanlı'nın anlayışlı yaklaşımından faydalanmışlardır. Bu sayede ülke sınırları içinde yaşamakta olan azınlıkların kendi ırk özelliklerini ve dini özgürlüklerini muhafaza etmeleri sağlanmıştır.⁴⁰ Üstelik kendi dini temsilcilerini özgür iradeleriyle seçmeleri mümkün olmuş ve istedikleri gibi tapınaklarında dini vecibe ve görevlerini yerine getirmeleri mümkün olmuştur.

1.1.5. XIX. Yüzyılda Nasturiler

Nasturilerin, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu İran'ın sınırları içindeki topraklarda yaşamakta oldukları görülmektedir. Bu Nasturi nüfusunun üçte iki oranındaki bölümü Osmanlı sınırları içinde kalan üçte birlik bölüm ise İran sınırları içinde yerleşik durumdaydı. Nasturi nüfusun yoğun olan kısmının Osmanlı toprakları içinde yaşamasından dolayı doğal olarak Nasturi Patriklik kürsüsü de Osmanlı

³⁷ Seyfeli, a.g.e., s. 50.

³⁸ Georgina Ashworth, "Asuriler", *İngiliz Hükûmeti Tarafından Çiğnenen Asur Ulusal Hakları, Ter. Jan Bet-Şawoce*, Tanıklar Dizisi:1, Södertalje, 1991, s.27.

³⁹ Mehmet Yıldız, "1856 Islahat Fermanı'na Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmi Temelleri)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi VII*, İstanbul, 2002, s. 86-88.

⁴⁰ Salâhi R. Sonyel " Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü" *Bellekten*, C. XLIX, S. 195, Ankara, 1986, s. 648-649.

İmparatorluğu topraklarında yer almaktaydı. Patriklik kürsüsü, XIX. yüzyıla kadar olan süreçte Bağdat'tan Musul'a taşınmış; 1779 yılında da Musul'dan Nasturilerin kendilerini daha güvende hissettikleri yerlerden biri olan İran sınırı içindeki Hakkâri'ye nakledilmiştir. Bu nakilden sonraki süreçte patrik, bölgede bulunan Nasturileri yönetme merkezi olarak Hakkari'deki Koçaniş adlı köyü tercih etmişti. Patriğin bu köy ve köylüler üzerindeki etkisinden dolayı devlet onu bir aşiret reisi gibi kabul etmiştir. Nasturi Patriği'nin bu dönemde kullanmakta olduğu "Mar Şamun" unvanı, "Efendimiz Şamun" anlamındadır. Nasturi Patriği, Nasturilerin mensubu olduğu kiliseye Doğu Kilisesi de denildiği için ayrıca "Doğu'nun Patriği" sıfatını da kullanmaktadır.⁴¹

Elverişsiz bir coğrafyada yaşamakta olan Nasturiler, genellikle dağların zirveye yakın yerlerinde medeni hayattan uzak kalan bir yaşam biçimi benimsememişlerdir. Bu tarz yaşamaları, Nasturilerin dış dünyayla bağlantılarının zayıflayarak kendi içlerine dönük kapalı bir topluma dönüşmelerine neden olmuştur. Bu durum, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bile farkında olmadıkları gibi XIX. yüzyıla kadar Katolik Hıristiyanlar dışındaki Hıristiyan milletler ve kiliseler tarafından da unutulmuş olmalarına sebep olmuştur.⁴²

---

⁴¹ Layard, a.g.e., s. 183-184.

⁴² Eliya, Vartanov, *Sibiryâ Sürgünü Asurîlerin Anıları (1949–1956)*, (Çev. H. Topuzoğlu), İstanbul, 2005, s. 29.

1.2. Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya

Nasturi adı; Hıristiyanlık mezheplerinden birinden, daha doğrusu bu mezhebin kurucusu Nasturyos'un adından gelmektedir. Bu mezhebi benimseyerek onun öğretilerini takip edenlere Nasturi denilmektedir. Genel olarak kabul edilmekte olan anlayışa göre Nasturiler, milattan önceki yüzyıllardan bu yana Mezopotamya'da yaşayan Arami ırkından gelmektedirler. Sonraki dönemlerde Hıristiyanlığa geçen Aramilere Süryani denilmeye başlanmıştır. Nasturilik ise, Süryanilikten kopan Hıristiyanlığın bir mezheplerinden biridir.⁴³

Nasturiliğe mensup olan bireyler, dini konularda yapılan baskılar ve çeşitli dönemlerde görülen istilalardan dolayı yaşadıkları yerlerden ayrılarak Hakkâri'nin dağlık bölgelerine yerleşmek mecburiyetinde kalmışlardı. Nasturiler de genel olarak yaşamakta oldukları bölgedeki Müslümanlar gibi aşiretler şeklinde hayatlarını devam ettiriyorlardı. Bunlar; Tiyari, Tuhup, Jilo, Baz, Dez, Walto ve Tal aşiretleriydi. Tiyari, Tuhup ve Jilo aşiretleri, verilen sıralamadaki gibi büyük ve güçlü olan aşiretlerdi. Bu aşiretlerin yaşadıkları bölgeler de aşiret isimleriyle aynı adla anılmaktaydı. Aşiretlerin yaşadığı bölgelerin dışında yaşamakta olan Nasturiler ise aşiret bağlarından yoksun olarak Müslüman toplulukların içerisinde ya da onlara yakın köylerde ve kasabalarda yaşamlarını devam ettirmekteydiler.⁴⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede yaşamakta olan Nasturilerin toplam nüfusunu Millingen 60.000 kadar⁴⁵, Cuinet 92.000 rakamlarından bahsetmiş olsalar da⁴⁶ bu sayılar gerçeklikten uzak görünmektedir. Van vilayeti nüfus müdürlüğü tarafından 1896'da hazırlanmış olan nüfus cetvelindeki verilere göre şehirdeki kadın ve erkek Nasturilerin toplam nüfusu 9.6506; 1914'te yayımlanmış olan veriler ise Nasturilerin toplam nüfusunun 8.091 kişiden oluştuğu görülmektedir.⁴⁷

⁴³ Günel, a.g.e., s. 29-30.

⁴⁴ Nazmi Sevgen, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1982, s. 76-77.

⁴⁵ M. F. Millingen, *Wild Life Among The Kurds*, London, 1870, 272.

⁴⁶ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure* c. II, Ernest Leroux, Editeur 28, Rue Bonaparte, 28, Paris 1891, s.636.

⁴⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, 2010, s. 385.

1.2.1. Göçebe Nasturilerin Yaşadıkları Coğrafya

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Nasturilerin yerleşik bulunduğu Van bölgesi ticari ve askeri bakımdan önem taşıyan yolların güzergâhında olduğu için, Doğu Anadolu'yla ilgili düzenlemeler kapsamında eyalet olarak şekillendirilmiştir. Hakkâri bölgesi de bu dönemde ele geçirilen yerlerin tımar olarak dağıtılmadan fetih yapılırken sadakati ile öne çıkan beylere bırakılması esasına dayanan ocaklık statüsünde değerlendirilmiştir. Fakat bir süre sonra Hakkâri'nin ocaklık ile benzeyen nitelikler taşıyan sadece devletle aralarında bir sözleşme olmaması olan Hükümetlik Sancak statüsüne alınmıştır.⁴⁸ Bazı özel nitelikleri bulunmasına karşın sancaklar devlet otoritesi dışında özerk nitelikler taşımazdı. Hükümetlik sancaklar da öteki sancaklar gibi mali, adli ve askeri olarak hâkim devletin otoritesine tabidir.⁴⁹

Nasturi aşiretleri, Osmanlı Devleti sınırları içinde Van bölgesinde, özellikle de Hakkâri civarında yoğun olarak yerleşmişlerdi. Nasturilerin yaşamakta olduğu bu bölge engebelerle dolu bir arazi yapısında olduğundan dolayı toprak taşlarla kaplı bir yapıya sahipti ve bitki örtüsü ise çok zayıftı. Bu sebeplerden dolayı Nasturiler, tarımsal faaliyetlerini, genellikle Zap ırmağının aktığı güzergâh boyunca oluşan derin vadilerin içlerindeki düz alanlarda ve vadilerin teraslarında yapıyorlardı. Tarımsal arazilerin sınırlı olması, Nasturilerin en küçük tarıma uygun araziye bile boş bırakmamalarını sağlamıştır.

Hakkâri bölgesindeki Nasturi yerleşim yerleri, bölgenin coğrafi yapısından dolayı dağ eteklerinde ve derin vadilerdeki yamaçlarda dağınık bir şekilde kurulduğu için kış aylarında bu yerlere çığ düşme tehlikesi yoğun olarak yaşanmıştır. Nasturilerin yaşadıkları coğrafi alanda zorunlu olarak dağlar arasında yer alan patikalardan ibaret yolları kullanıyorlardı. Yoğun kar yağışı ve çığ nedeniyle yollar kapanır, ulaşım sağlanamazdı; bu bölgede yaşamakta olan halkın dış dünyayla ve birbirleriyle iletişimleri aylar boyu kesintiye uğradı. Bundan dolayı Nasturiler, bahar gelip de karlar eriyinceye dek dışarıya tamamen kapalı olarak yaşamak zorunda kalırlardı.

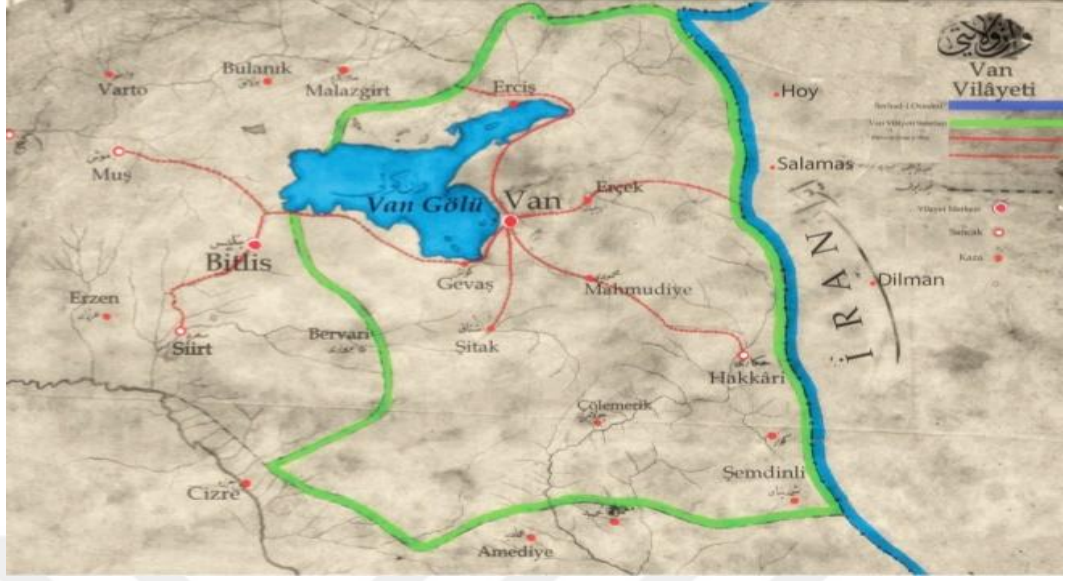
Harita 2.1: Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya 1.⁵⁰

⁴⁸ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdârî Durumu*, Ankara 1986, s. 15.

⁴⁹ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra teşkilatı", *Osmanlı*, C.VI, Ankara 1999, s. 117-118.

⁵⁰ Van Vilayet Salnamesi 1315, Yayına Haz: Salih Allahverdi-Osman Güven, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları No:1, Van 1995, s. 88.

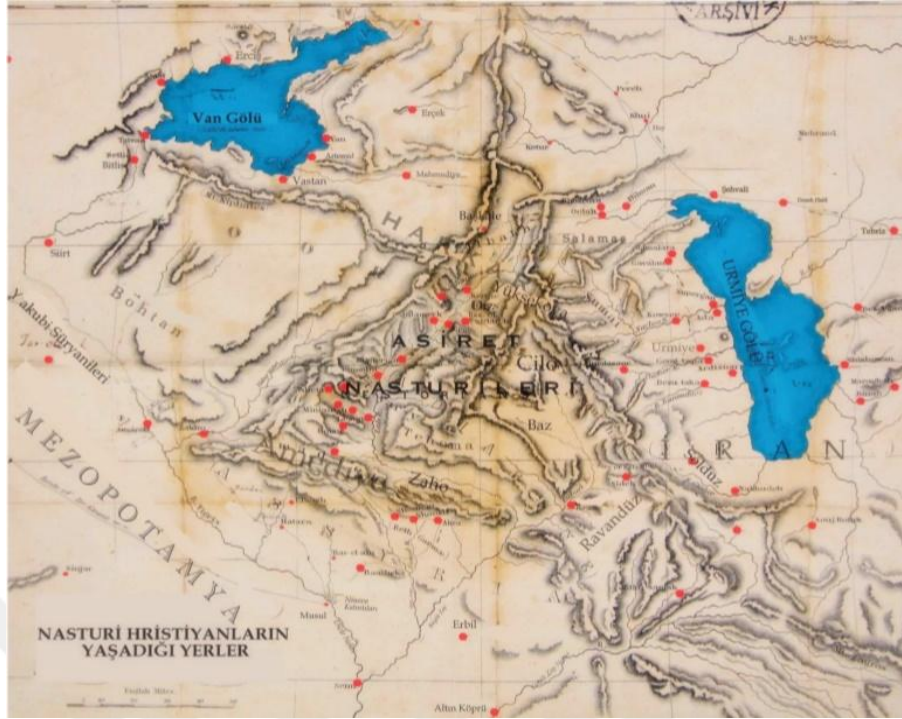
Harita 2.1: Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya 1.

Nasturilerin yaşadığı bölgelerde coğrafi şartlar ve hayatın getirdiği zorunluluklar, ulaşımda ve yük taşımacılığında attan ziyade katırı tercih etmelerini gerekli kılmıştır. Aynı zamanda Nasturilerin kendi aralarında ulaşımın ve iletişimin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için Nasturilerin yaşadığı köyleri birbirlerinden ayıran başta Zap olmak üzere akarsuların üzerlerinde köprüler kurulmuş ve ulaşım ancak böylece sağlanmıştır. Yazları yapılmakta olan bu köprüler, baharda eriyen karlarla gelen taşkınların etkisiyle çaylara ve derelere karışıp gitmesiyle yok olduklarından her yıl yeniden kurulurdu. Bu köprülerin bazıları, üzerlerinden yalnızca yayaların geçebileceği kadar dar yapılıyordu. Nasturi Tiyari Aşireti mensuplarının yaşadıkları coğrafyalarda Nasturiler, Zap'ı aşabilmek amacıyla keçi kılından örülmüş halatlar kullanılarak asma köprüler yapar ve demirden çengeller sayesinde kıyıya sabitlenen teleferik gibi taşıtlardan yardım alırlardı. Köprü benzeri bu düzeneklerden sepet vasıtasıyla karşıya geçebilmek epeyce riskli olduğundan arada sırada bu geçişlerde yolcuların aşağıya düşmesi söz konusu olabiliyorlardı.⁵¹

⁵¹ Bilâl N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians Vol. I.*, (1856-1880), Ankara 1989, s. 66.

Harita 2.2: Nasturilerin Yaşadığı Coğrafya 2⁵²

Nasturilerin yaşantılarının sürdürdükleri bu coğrafya, barındırdığı tüm olumsuz durumlarına karşın onların belli bir oranda dışarının etkisinde kalmadan kendi iç dünyalarında bağımsız bir hayat sürmelerine imkân vermiştir. Bu imkânlar, bir yandan da onların medeniyetten ve dış dünyanın bağlayıcı unsurlarından azade yaşamalarını sağlamıştır.⁵³

Göçebe Nasturilerin aralarında sayıları az olmakla beraber Kürt azınlıklar da yaşıyordu. Ancak genellikle diğer milletlerin aralarında karışmadan ayrı yaşıyorlar ve kendi yaşadıkları bölgelere dışarıdan gelen yabancılara sıcak bakmıyorlardı. Üstelik başka aşiretlerden olan Nasturileri bile kendi yaşam alanlarına sokmadıkları gibi kendileri de yalnızca çalışmak ve tahıl alışverişi yapmak amacıyla yaşadıkları yerlerden ayrılırlardı.⁵⁴

Meliklerin yönetimi altında olan aşiret Nasturiler, daha önceleri yerleşik Nasturilerin tam tersine her fırsatta devlete başkaldıran sert mizaçlı ve silahlı bir topluluktu. XXI. yüzyılın ikinci bölümünde 13.000 silahlı güç çıkarabilecek kadar kalabalıktılar. Nasturi aşiretleri; Tiyari, Cellavi, Pinyaniş, Al Toşi, Artuşî Bahsi, Sati, Oramari, Siliyahi, Cilo, Hakkâri, Berrawi, Tobi, Baz, Dız aşiretleriydiler. Bu aşiretler ve bunlara bağlı olan köyler Ainsworth'un yaptığı tespitlere göre şöyle sıralanmıştır.

⁵² Van Vilayet Salnamesi, a.g.e.,s.88.

⁵³ Vartanov, a.g.e., s. 29.

⁵⁴ Hatip Yıldız, "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik I*, Ankara, Mart-2005.

Tablo 2.1: Nasturi aşiretlerine bağlı olan köyler.⁵⁵

I. Tiyari Aşireti'ne bağlı köyler			
1. Aşita	7. Jematha	13. Oriatha	19. Sadder
2. Zawitah	8. Zerni	14. Rowarri	20. Serspittin
3. Miniyani	9. Shut	15. Lagipa	21. Betkhi
4. Margi	10. Rawala	16. Matha Kasr	22. Nehr Kal'ahsi
5. Kurkah	11. Tel Bekin	17. Bezizu	23. Chamani
6. Lizan	12. Beleitha	18. Rumtha	24. Kal'ah thani
II. Cilolu* Aşireti'ne bağlı köyler			
1. Marzaya	4. Zir	6. Bobawa	8. Şemşiki
2. Thilina	5. Sirpil	7. Bibokra	9. Mur-oriyi
3. Ummut			
III: Çölemerki Aşireti'ne bağlı köyler			
1. Julamerik	7. Euranis	13. Madis	19. Kalanis
2. Koçaniş	8. Syrini	14. Merzin	20. Khazakiyin
3. Burjullah	9. Bekajik	15. Zerva	21. Kewuli
4. Espin	10. Daizi	16. Deriki	22. Meilawa
5. Gavaniş	11. Shamasha	17. Kermi	23. Pisa
6. Kotranis	12. Murdadishi	18. Gesna	24. Alonzo
IV. Berrawi Aşireti'ne bağlı köyler			
1. Bebal	5. Duri	9. Misakah	13. Bash
2. Ankari	6. Iyat	10. Robarah	14. Hayıs
3. Malaktah	7. Ainah Nuni	11. Dergali	15. Derishki
4. Bismiyah	8. Akushta	12. TasHish	16. Mayah
V. Tobi Aşireti ve ona bağlı köyler			
1. Gundukta	4. Berijai		
2. Muzra	5. Jissah		
3. Tomaga			
VI: Baz Aşireti ve ona bağlı köyler			
1. Orwantiz	3. Argub		
2. Shoavah	4. Kojjah		
VII. Dez/Dız Aşireti ve buna bağlı köyler			
1. Rabban Dadishuh	4. Suwa	7. Akoshi	10. Sawams
2. Maddis	5. Golosel	8. Chalchan	11. Chemmasha
3. Chiri	6. Mar Kiriakos	9. Gorsı	

Hakkâri'nin yüksek dağlıklarında yaşamakta olan Nasturi aşiretlerinden en tanınmış, en sert yapılı ve en fazla nüfusa sahip aşireti olarak dikkat çeken Tiyariler küçüklü büyüklü yetmiş kadar köye sahipti. Böyle nitelikleri olmasına rağmen Tiyariler bu sarp yörede dışarıyla ilişkileri olmadan bir hayat sürmekte ve Osmanlı Devleti'ne vergi ödememek için ellerinden geleni yağıtmaktaydılar. Bu tutumlarında ikamet ettikleri bölgeye ulaşmanın zor olmasının da önemli etkisi vardı.⁵⁶

⁵⁵ Murat Gökhan Dalyan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü 1830-1870*, Ankara, 2012.

⁵⁶ Isabella L. Bird,, *Jouney of Persia and Kurdistan Including A Summer in The Upper Karun Region and Visit to the Nestorian Rayahs Vol. II*, John Muarry, Albemarle Street, London 1891, s. 237..

Nasturiler, yaşadıkları bölgelerde genel olarak tek grup olarak buldukları gibi bazı bölgelerde Kürtlerle bir arada yaşamaktaydılar. İkamet alanlarında Kürtler başlıca komşularıydı.

1.2.2. Yerleşik Nasturilerin Yaşadıkları Coğrafya

Osmanlı Devleti sınırları içinde yerleşik olarak yaşamakta olan, sayıları aşiretlerden çok daha az olan Nasturiler, genel olarak Musul ve Van'ın köylerinde tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktaydılar. Yerleşik Nasturiler önceden dağılmış olan aşiretlerden kopmuş ailelerin meydana getirdikleri topluluklardan meydana gelmektedir.⁵⁷

Yerleşik Nasturi nüfus çoğunlukla Kuzeybatı İran'daki verimli tarımsal alanlarda, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Hakkâri, Van, Amediye ve Behdınan'daki köy ve kasabalarda Müslüman komşuları ile yan yana yaşamaktaydılar. Yerleşik hayata geçmiş olan Nasturiler, göçer Nasturilere göre daha sakin ve barışa yatkınlardı. Yerleşik Nasturiler, genel köy sayıları ve nüfusları bakımından aşiret Nasturilerden çok daha azlardı.⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında yaşamakta olan Nasturiler ise İran coğrafyasında Urmiye, Savuçbulak, Bradost, Salamas, Tergevar, Revandüz, Uşnu, Mergevar ve İran Azerbaycan'ında yer alan bölgelerde dağınık olarak XIX. yüzyıla kadar rahat bir ortamda yaşamışlardır. İran Devleti'nde yerleşmiş Nasturilerin başında hükümetin görevlendirdiği, Nasturilerin problemlerini çözmeye çalışan "Serparast" denilen çoğunlukla Ermeni kökenli bir vali bulunurdu. Ayrıca Urmiye'deki Nasturi köylerini yönetmekten ve vergileri toplamaktan sorumlu olan "Kethuda/Kahya" adlı görevliler de bulunmaktaydı.⁵⁹

1.3. Osmanlı Nasturilerinin Yaşam Biçimleri

Yerleşim özelliklerine göre Nasturiler kendilerini adlandırırken dağlık bölgelerde yaşayan ve göçer olarak hayat sürenlere "Özgür Dağlılar" ve yerleşik olanlara ise "Köleler" demişlerdir.⁶⁰ Köle adı verilenler, Osmanlı Devleti'nin denetimi altındaydı; Özgür Dağlılar adı verilenler ise yaşama alanlarının engebeli ve dağlık bölgelerde olması ve buraya ulaşımın ancak sarp geçitlerden geçilerek

⁵⁷ Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Raporajı*, Ankara 1994, s. 65.

⁵⁸ Cihangir İleri, *Türkiyede Nasturi Sorunu (1830-1926)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 8.

⁵⁹ William A. Shedd, "The Assyrians Of Persia And Eastern Turkey", *Bulletin of the American Geographical Society* Vol. 35., No. 1., New York. 1903, s. 86.

⁶⁰ H. Y. Foggo, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nasturi Katliamı*. İstanbul, 2002, s. 21.

sağlanmasının verdiği imkânlardan dolayı denetim sisteminin tamamen dışında ve özgür bir hayatları vardı.⁶¹ Bu yaşam biçimleriyle öne çıkan özgür ve dağlı Nasturi aşiretlerin liderleri ve onlar üzerinde gücü olan tek yetkili, Patrik Mar Şamun adı verilmekte dini şahsiyettir.⁶² Toplumsal ilişkilerden uzak niteliklerinden dolayı büyük ölçüde özgür aşiretler biçimde örgütlenmiş olan Dağlı Nasturiler, hem bölgesel yöneticilerle hem de en üst sistem olan devletle sorunlar yaşamışlardır. Ne var ki Osmanlı Devleti, Dağlı Nasturiler üzerinde hiçbir zaman tam anlamıyla bit hâkimiyet ve denetim sistemi oluşturmamıştır.⁶³

Nasturiler, Kürt aşiretlerinin yapısal niteliklerine göre örgütlenenler ve kendilerine özgü örgütlenenler olarak iki biçimde bir toplumsal yaşam sistemi oluşturmuşlardır. Özellikle özerk ve savaştı nitelikleri olan Dağlı Nasturiler, Nasturi aşiretlerinden farklı olarak Osmanlı idaresi kontrolünde altında askerlik yapmışlar ve gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır. Osmanlı'nın bu tutumundan, aşiret nitelikli Nasturilerinin Osmanlı Devleti'nin bilgisi dâhilinde serbest olduklarını; dolayısıyla denetim ve baskı altında tutulmasına gerek görülmemeyen bir grup olarak görüldükleri sonucunu çıkarmak mümkündür. Kürt toprak ağalarının bir çeşit serfi olan Dağlı Nasturiler, aynı zamanda Kürt ordularının bir askeri olarak da görev yapmaktadırlar.⁶⁴ Nasturi nüfusun büyük bit kısmı, kırsal alanlarda ilkel bir sistem içinde tarım, hayvancılık ve bahçecilikle uğraşırlardı. Bir aşirete mensubiyeti olmayan Nasturiler, devletin etkin olduğu bölgelerde devlete, Kürt aşiretlerinin güçlü olduğu bölgelerde ise Kürt aşiret reislerine bağlıydılar.⁶⁵

1.3.1. Nasturilerde İdarî Sistem

Nasturilerin dini ve siyasal bakımdan en üst seviyedeki otoritesi Patrik'ti. Nasturiler, aşiret reisleri olan maliklerin idaresinde yaşarlardı. Aşiretleri yönetecek malikler, Patrik onay verdikten sonra görevine başlardı.⁶⁶

Nasturi nüfusunun çoğu Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşadığından, Nasturi Patrikliği de Osmanlı sınırları içindeydi. Bağdat'tan Musul'a taşınan Patriklik, 1779 yılında güvenlik seviyesi daha yüksek olan İran sınırında bulunan Hakkâri'ye taşınmıştır.⁶⁷ Patrikhanenin merkezi Hakkâri sınırları içinde yer alan Koçanis'te;

⁶¹ D. Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*. (Çev. Ali Çakıroğlu) İstanbul, 2007, s. 34.

⁶² Taşğın, a.g.e., s. 24.

⁶³ Anzerlioğlu, a.g.e., s.16-17.

⁶⁴ Taşğın, a.g.e., s. 43-44.

⁶⁵ W. A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, İstanbul, 2004, s. 109-110.

⁶⁶ Hanım Surma, *Ninovanın Yakarışı*, (Çev: Meral Barış), İstanbul, 1996.

⁶⁷ Layard, a.g.e., s. 183.

piskoposlar ise Cilo, Gevar, Şemdinli'de ikamet ediyorlardı.⁶⁸ Koçanis, sarp dağlar arasında kurulmuş bir köydü. Patriğin kaldığı konutun ve kilisenin olduğu köy, yüksek dağların arasında güzel bir yerleşim birimiydi.⁶⁹ Patrikler, Nasturilerin vergilerini toplayarak idareye gönderirlerdi.

Aşiretlerinin kabullendiği reis olan ve bölgede yaşayan tüm halkın gözünde saygıdeğer bir yeri olan Patrik, Nasturilerle Kürtler arasında ortaya çıkan problemlerin çözülmesinde aktif rol oynuyorlardı.⁷⁰

Koçanis'ta her gün öğleden sonra patrik divanı toplanırdı. Bu toplantıya herkes katılabilirdi. Bu ciddi toplantılarda makul işler gündeme getirilir ve tartışmalar yapılırdı. Toplantıya gelenlerin çoğu dağlı yani aşiret Nasturileriydi. Toplantıda konuklara kahve servisi yapılır, gelenler birbirlerine tütün ikramı ederdi. Toplantıya ziyaretçiler de katılabilirdi. Her iş tartışılır, her konu gündeme getirilirdi. Mesela falan bölgenin malikinin (aşiret reisinin) kim olduğu, hangi köye din adamı gerektiği, uyuşmazlık noktaları ve otlaklar meselesi gibi konular konuşulurdu.⁷¹

Nasturilerin dini lideri, kökeni çok eski olan ve tüm Nasturi patriklerin kullandığı Mar Şamun unvanını taşımaktadır. Nasturi inanç sistemi içinde patrik, kesinlikle evlenmez ve et yemezdi. Patrik evlenmediği için patriklik, bazı dönemlerde istisnalar olsa da, amcadan yeğene geçen bir sistemle sürdürülmektedir.⁷² Osmanlı Devleti resmi olarak kabul görmüş olan ve bağımsız olan Nasturi patriğinin belli dönemlerde devletten maaş aldığı da olmuştur.⁷³

1.3.2. Nasturilerin Geleneksel Yapısı

Nasturilerin kıyafetleri, aynı bölgelerde yaşamakta olan Ermeni ve Kürtlerin kıyafetlerinden çok farklı değildi. Kadınlar başlarına boncuk ve madeni paralarla bezenmiş, yassı bir ipek kep takarlardı. Boyunlarına boncuk ve sikkelerden yapılmış kolyeler takarlardı. Uzun saçları örülmüş olurdu. Dizlerine kadar uzunlukta olan gömleklerinin üstüne yine uzun bir yelek giyerlerdi. Bellerinde yün bir kuşak olurdu. Çeşitli renklerde, bol pantolonlar giyerler; renkli çorapları ve keçeden yapılmış ayakkabıları olurdu.⁷⁴ Erkeklerin pantolonları, genellikle çok renkleri olan, arada da

⁶⁸ Foggo, a.g.e., s. 21.

⁶⁹ Wigram, a.g.e., s. 311-325).

⁷⁰ Wigram, a.g.e., s. 340-341.

⁷¹ Wigram, a.g.e., s. 337.

⁷² Canan Seyfeli, a.g.e., s. 83-8.

⁷³ D. Gaunt, (2007). *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman- Hıristiyan İlişkileri*, (Çev. Ali Çakıroğlu) İstanbul, s. 40.

⁷⁴ Surma, a.g.e., s. 55.

beyaz ya da kırmızı olurdu; paçaları bilekleri kavrayan pantolonları çoğu zaman çizgili kumaştandı. Üste ise gömlek, yelek, kolu uzun, boyu kısa bir ceket giyerlerdi. Erkeker de bellerine renkli ve geniş bir kuşak sararalardı. Başlarına beyaz keçeden yapılmış, çevresine puşi sarılmış, süslü bir kep takarlardı. Ayakkabı olarak keçeden ayakkabılar giyerlerdi; maddi olarak daha iyi olanlar, domuz derisi ya da ketenden yapılan ayakkabıları tercih ederdi.⁷⁵

Nasturiler, iki ve üç odadan oluşan evlerini taş kullanarak, zeminden yukarıda inşa ederlerdi. Duvarlarını çamurla sıvadıkları evlerin düz olan çatılarını uzun kerestelerin üstüne samanla karılmış çamur kullanarak yaparlardı. Bir bahçe içinde dağınık kurulan evlerinin küçük deliklerle aydınlatılan alt bölümü sıcak olduğu için kışın kullanılmaktadır. Alt katta yer alan bölümlerden biri de hayvanlara ayrılırdı. Biraz daha büyük, camsız pencereleri olan üst kat ise daha çok yazın kullanılırdı.⁷⁶ Sıcak ve sivrisinekleri çok olan yazına, oldukça sert kışına rağmen bu bölgelerde yaşayanlar sağlığı yerindeydi, nispeten de uzun yaşarlardı.

Yere serilmiş keçi derisinden sofraya konulan ahşap kâsedeki yemek, mısır ekmeğiyle tahta kaşıklarla yenirdi. Kadınlara çok değer verilmesine ve saygı duyulmasına rağmen kadınlarla erkekler yemeklerini ayrı ayrı yerlerdi. Nasturi kadınları, temiz, tertipli, mütevazı, çalışkan ve iffet sahibidirler.⁷⁷

Köy hayatının samimi ve yoğun ilişki ortamlarında birbirlerinin tanıyan kız ve erkekler birbirlerini beğenerek evlilik kararı alırlardı. Aileler de gençlerin bu kararlarını onaylarsa erkeğin aile mensupları, kızın ailesini evlerinde ziyaret ederlerdi. Bu ziyaret sonrasında kız istenir ve nişanın yapılacağı tarih tespit edilirdi. Nişan gününde gelin evinde toplanan aileler, köy papazı ve vaftiz babaların huzurunda resmi kız isteme töreni yapılırdı. Kız ailesinin onayıyla beraber papaz tarafından dua okunarak tören tamamlanırdı. Nasturilerin geleneklerine göre çeyizi erkek hazırlar, kız tarafı ise başlık parası verirdi. Nasturiler düğünler çok önem verirlerdi. Kilisede yüzük takma ile başlayan düğün, daha sonra damat evinde eğlence ve düğün yemeği ile devam ederdi. Düğün olduktan bir ay sonra yeni evlenmiş çift gelinin ailesinin evine giderek orada 10-15 gün misafir olduktan sonra ayrılırlardı. Yasak olmasına karşın yer yer akraba evlilikleri de olurdu.⁷⁸ Boşanmanın

---

⁷⁵ Wigram, a.g.e., s. 196-197

⁷⁶ Layard, a.g.e., s. 133).

⁷⁷ Asahel Grant, *The Nestorians Or The Lost Tribes*, London, 1841, s. 57-58).

⁷⁸ Albayrak, a.g.e., s. 81.

neredeyse yasak olduğu Nasturiler boşanmanın kabul edilebilir tek nedeni, karşılığı ölüm olan zinadır. Patrik, çiftlerin boşanma kararını veren tek yetkiliydi.⁷⁹

Nasturiler, dinî bayramlarına çok önem verirlerdi. Bir oruç tutma sürecinden sonra kutlanan Doğuş Bayramı dışında 6 Ocak, Yeniden Diriliş, Yükseliş, Tecelli Hamsin, Haçın Bulunması gibi yine dini nitelikli bayramları vardı. Nasturiler arasında ayrı bir yeri olan Paskalya yortusunda merkez olan Koçanis ışıklarla süslenir. Burada gece yarısı ibadet başlar, dualar edilir ve ilahiler eşliğinde kilise mezarlığı ziyaret edilirdi.⁸⁰

Nasturiler, ölümleri büyük bir hüzünle karşılardı. Tüm komşular, cenaze evine ziyaret giderdi. Usule uygun olarak yıkanan cenaze kefenlenerek bir bir tabuta konularak papazlar ve diyakonlar tarafından söylenen ilahilerle mezarlığa götürülürdü. Cenaze defnedildikten sonra yapılan ayinle tören sona ererdi. Defin sonrası cenaze evi komşulara tarafından ziyarete edilir ve burada cenaze yemeği yenirdi. Taziye üç gün kadar devam ederdi. Mezarlık ziyaretlerinde mezarlıkta mum yakılır, bazı bölgelerde mezarlara yiyecekler bırakılırdı.⁸¹

Nasturi toplumunda tarla problemlerinden kaynaklanan kavgalar olurdu. Çok sık olmayan bu kavgalarda bazen ölümlere de rastlanırdı. Bu ölümlü kavgaların kimi zaman bir kan davasına dönüştüğü de olurdu. Köylerde görülen sorunlar köyün papazı ya da köy reisi tarafında çözülür; daha büyük önemli olaylara ise aşiret reisi müdahale ederdi. Patriğe yalnızca çok büyük konular olduğunda gidilirdi. Patriğin hapis cezası ve para cezası verme yetkileri vardı. Hapis cezaları merkez Koçanis'te bulunan özel bir bölümde gerçekleştirilirdi. Patrik, kimi zaman kendisi karara varmayıp konuyu liderlerden ve piskopostan meydana gelen mahkemeye gönderebilirdi. Medeni hukukla ilgili konular, 1300'lerde Nusaybin Piskoposu'nun derlediği "Sunhadus" denen bir kitaba rehberliğinde değeriendirilirdi.⁸²

Nazara inanan Nasturiler, kendilerini ve hayvanlarını nazardan muhafaza etmek amacıyla büyüye ve muskaya başvururlardı. Kayıplarını bulmak için din adamlarının dua etmelerinin dışında yollar kullandıkları da olurdu.⁸³

Dertlerine deva bulmak ya da çocuğu olmayanların çocukları olması için Ođul Vadisi'nde bulunan Mar Abdişo Kilisesi'ne müracaat edilir ve genellikle de

⁷⁹ G. Percy Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, Volume I&II, London, 1852, s. 412.

⁸⁰ Surma, a.g.e., s. 32-37.

⁸¹ Surma, a.g.e., s. 45-46.

⁸² Surma, a.g.e., s. 58-59.

⁸³ Wigram, a.g.e., s. 374.

müspet sonuçla alınır. Tiyari aşireti mensubu Nasturler arasında cinnet geçirenler için farklı bir tedavi yöntemi kullanılırdı. Kilise ziyaretlerinden bir deva bulunmazsa hasta sadece nefes alabileceği kadar bir delik bırakılmış toprağa gömülürdü. Bir gün sonra gömüldüğü yerden çıkarılırdı fakat bu tedavinin her zaman iyi sonuç verdiğini söylemek kolay değildir.⁸⁴

Nasturilerin birçok batıl inançları vardı. Khwarha adı verilen büyücü kadının yeni doğmuş bebekleri götüreceğinden korktukları için vaftiz törenine kadar geçen sekiz gün bebek hiç yalnız kalmazdı. Bebeğin uyuduğu yerde cadının uzun saçlarına dolanarak onu dehşetle kaçırdığına inanılan bir yün tarağıyla kokusunun cadıyı hapsiştirerek gücünü yok edeceğine inanılan bir soğan bulundurulurdu.⁸⁵

1.4. Nasturilerin Yaşadığı Bölgelerdeki Misyonerlik Faaliyetleri

Protestan misyonerler, 1830'lu yıllarda Nasturilere yönelik yoğun bir ilgi gösterince bölgede bulunan Kürt halkı ve onların liderlerini kuşkuya düşürmüştür.⁸⁶ Hakimi buldukları bölgede devran dönüp de başkalarının egemenliği altına girmekten korku duyan Kürtler, misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerini kendi hakimiyetlerine ve bölgeye bir tehdit olarak düşünmüşler ve misyonerleri kendi özerkliklerine sıkıntı getirecek öncü bir güç olarak algılamışlardır. Kürtler, misyonerlerle ilişkilerinden sonra, onlardan aldıkları destekle kendilerini daha da güçlü hisseden ve korkusuzca hareket etmeye başlayan Nasturilerin misyonerler aracılığıyla Batılılardan korunacaklarına ve her alanda yardım alacaklarına dair bir teminat aldıklarını düşünmüşlerdir. Gerçekten de bu süreçte başta cemaatin dini önderiyken; silahlanınca kendisini general olarak hisseden Nasturi Patriği, asırlardır himayesinde oldukları Hakkâri Emiri'yle bir güç yarışına girmiştir. İngiliz misyonerinden biri kendisini ziyarete geldiğinde Nasturi Patriğinin konağına İngiliz bayrağı çektirmesiyle verilmek istenen mesajı, Kürtler anlamakta zorluk çekmemişlerdir. Bu kadarla yetinmeyen Nasturiler, misyonerlerin aracısı olduğu Batıların kendilerine verdiği destekten güç alarak 1843'te yakınlarındaki Kürt aşiretlerini taciz ederek onlara meydan okumuşlardır. Misyonerlerin kışkırtmalarıyla bölgede bir hakimiyet mücadelesine giren Nasturilerin bu tavrı, Kürtlerin lideri Bedirhan Bey'i 1843'te Nasturi bölgelerine sefere çıkmasına yol açmıştır.⁸⁷ Bedirhan Bey tarafından gerçekleştirilen bu hareket, esasında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı

⁸⁴ Wigram, a.g.e., s. 375.

⁸⁵ Wigram, a.g.e., s. 373.

⁸⁶ Mahmut ÇETİN, *Kart-Kurt Sesleri, İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Politikası*, İstanbul 2002, s. 53.

⁸⁷ Ayşe Yanardağ, *1914 Bitlis İsyanı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005, s. 54.

birliklerle 1847’de yapılan yılında çatışmalar şeklinde gerçekleşmiştir. Ne var ki merkezî otoriteye haber verilmeden tenkil bahane edilmek suretiyle Nasturilere karşı askerî bir faaliyet başlattığı için, kaynakların birçoğunda bu ayaklanmanın başlangıç tarihi olarak 1843 verilmektedir.⁸⁸ Sonuç olarak misyonerlerin bölgedeki çalışmaları, daha önceleri genel olarak barış içinde olana Kürt-Nasturi ilişkilerinin bozulmasına neden olmuş ve iki milleti birbirlerine düşman etmiştir.

Siyasi sebepler, misyonerlerin Nasturi bölgelerindeki faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Rusya’nın Akdeniz’e ulaşmak amacına uygun olarak kuzey güney istikametinde açmak istediği koridor üzerinde yer alan Nasturilerin yaşadığı Hakkâri ve Urmiye bölgeleri stratejik olarak çok büyük bir değer kazanmıştır. Uzakdoğu yer alan sömürge bölgelerinin güvenliğini sağlamak bakımından İngiltere de Rusya’nın bu amaçlarını engellemeye çalışmaktadır. Bundan dolayı tıpkı Ermeniler gibi İngiltere ve Rusya, Nasturiler üzerinde bir etki kurabilmek için büyük bir yarışa girmişler ve himaye ettikleri misyonerler aracılığıyla Nasturiler arasında nüfuz kazanmaya gayret etmişlerdir.⁸⁹

Batı devletleri, diplomatları ve misyonerleri vasıtasıyla kendi siyasi çıkarları istikametinde yardımcı olacağını düşündükleri suni bir “Asur Milleti” oluşturma gayreti içine girerek aynen öteki unsurlar için yaptıkları ve büyük ölçüde başardıkları gibi Nasturilerde de milli duyguları harekete geçirmeye ve onları Osmanlı idari yapısına karşı tepkili duruma getirmeye uğraşmışlardır. XIX. yüzyılda Nasturi bölgelerinde görev yapan İngiliz, Rus, Amerikan ve Fransız misyonerlerin faaliyetleri, onları himaye eden ülkelerin stratejileri istikametinde olmaktadır. Ne var ki Amerikalıların desteklediği misyonerlerin dış politikayla ilgili tavırlarında, öteki ülke misyoner örgütleri gibi aktif çalışma içinde olmadıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Fakat onlar bile birçok konuda siyasete müracaat etmekten geri kalmamışlardır.

Osmanlı Devleti ve İran’a karşı güçlü Batılı devletlerin korumasına girmek isteyen Nasturilerin misyonerlerle yakın olmalarının temel nedeni bu siyasi hedefidir. Zaten ancak XX. yüzyılda bu korunma talebi, bir hürriyet talebine dönüşebilmiştir. Bu dönüşümde Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Karadağ, gibi ulusların Avrupa’daki büyük devletler, en fazla da Rusya’nın etkisiyle bağımsızlıklarına kavuşmuş olmaları, aynı coğrafyada yaşamakta oldukları Ermenilerin de bu amaç uğruna yaptıkları mücadele, Nasturilerin hürriyet rüyaları görmesinde önemli rol oynamıştır. Nasturilerin önde gelen isimleri mücadele verecekleri hürriyet yolunda

⁸⁸ Özgür Körpe, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayaklanmalar, Paraf yayınları, Ankara, 2013, s. 219.

⁸⁹ Şımşır, a.g.e., s.84-86.

daha çok yararlanacaklarına inandıkları Rusya'dan yana tavır sergilemişlerdir. Zira daha önce bahsedilen uluslar, hürriyet mücadelesi sürecinde en çok Rusya'dan destek görmüşlerdir. Bunun yanında Rusya, Nasturilerin yaşamakta oldukları Osmanlı-İran sınırındaki alanda en çok etkiye sahip devletti. Rus misyonerlerin çalışmalarının diğer misyonerlerden sonra başlamış olmasına karşın Nasturiler içinde en etkili olan grup olmasının nedeni de budur. Sonuç olarak bütün dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı'nı bu politik amaçlarına erişmek için önemli olanak olarak düşünen Nasturiler, başta Rus, daha sonra da İngiliz saflarında yer alarak kendi devletleri olan Osmanlı'ya karşı mücadele etmekten geri kalmamışlardır. Ancak tamiri kolay olmayan bu hatalarından dolayı da büyük bedeller ödemek zorunda kalmışlardır.

Misyonerlerin faaliyetleri, Nasturilerin kendi içlerinde de dinsel olarak bölünmelere yol açmıştır. Nasturiler içinde ortaya çıkan ilk bölünme, XVI. yüzyılda Katolik misyonerlerin etkisiyle ortaya çıkmış ve Nasturi Kilisesinden dışında bir de Keldani Kilisesi ortaya çıkmıştır. 1890'lü yılların başında Nasturilerin tamamıyla Katoliklik olması için Katolik misyonerlerle Nasturi Patriği arasında pazarlık yapılmasına rağmen bu konuda bir sonuca varılamamıştır. Amerikalı misyonerler, 1870'lerde İran'daki Nasturileri etkileyerek orada bir Protestan Nasturi cemaati oluşturup Nasturi Protestan Kilisesi kurmayı başarmışlardır. 1898 yılında Urmiye'de Rus misyon faaliyetleri etkisiyle, İran'daki Nasturiler, büyük gruplar halinde Rus Ortodoks Kilisesine geçmişlerdir. Misyonerler, Nasturilerin mezhepsel olarak bölünmesine yol açmak dışında Nasturilerin liderleri arasında da büyük çekişmelere neden olmuşlardır.⁹⁰

Vaazlar verip bölge halkını eğitimi ve sağlığıyla ilgili çalışmaların yanında, yayın faaliyetleri de yapan misyonerler; açtıkları okullar aracılığıyla koyu bir cehaletin içindeki Nasturi toplumu içinde sayısı çok olmasa da eğitim almış bir zümrenin meydana gelmesine yardımcı olmuştur. Cemaatine yol gösterecek temel dinî bilgilerden bile habersiz olan Nasturi din adamlarına dinsel eğitim vermek suretiyle hem eski Nasturi Kiliselerinin hem de yeni oluşan Nasturi Kiliselerinin canlanmasına yardımcı olmuşlardır. Papazların çocukları ile Nasturi cemaatinin ileri gelen bireylerinin çocuklarına ciddiyle bir din eğitimi yapılarak gelecekte görev yapacak din adamları ve melikler üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Nasturi kültürünün unsurları olan en eski ve en kıymetli eserlerin yeni basımları yapılmış ve bu eserler çoğaltılmıştır.

⁹⁰ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem, Alper Duman; haz. Nevzat Kıraç), İstanbul 1999, s. 130.

Ülke sınırları dâhilinde yapılan bütün misyonerlik çalışmalarını takip eden ve buna karşı önlemler alan Osmanlı Devleti, Nasturilere yönelik misyoner faaliyetlerini de yakinen izlemeye çalışmıştır. Kimi zaman bir misyoner grubunun topraklarına yerleşmesine engel olmak, kimi zaman da devlet ve din aleyhine faaliyetler gösteren misyonerlerin ülkeden ayrılmasını temin etmek amacıyla devletin ileri gelenleri, uluslararası alanlarda diplomatik teşebbüslerde bulunmuşlardır. Öte yandan devlet, Nasturilerin liderleri ile Nasturi Patriğini denetlemeye gayret etmiş ve onların yabancı unsurlara meyline engel olmak amacıyla makam, maaş, hediye gibi çeşitli taltifler vererek onların kendilerine yakın olmalarını sağlamaya uğraşmıştır. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin almak istediği önlemler bütün gayreti, misyonerlerin teşvik ve tahriklerinin sonunda Osmanlı'ya olduğu gibi diğer bölge ülkesi İran'a karşı yabancıların teminatını alma talebine, daha sonra da hürriyet isteklerini ardından giden Nasturileri kendilerine yaklaştırmaya kâfi olmamıştır.

Osmanlı toprakları, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra misyonerlerin mücadele sahasına dönüşmüştür. Bu dönemde Nasturilere yönelik faaliyetler yapan misyonerler kendi aralarında büyük rekabete girdikleri gibi kimi zamanda ortak düşman olarak gördükleri Osmanlıya karşı beraber hareket etmişlerdir. Amerikalı ve İngiliz ve misyonerler, bölgede birbirlerinin etkisini düşürmek için çaba gösterirken; Ruslar, İngiliz misyonerlerin Nasturilere yönelik faaliyetlerine büyük tepki göstermişlerdir. Katolik misyonerler; Nasturi kitlelerinin Rus etkisine girmelerini önlemek amacıyla konsolos yardımcı sıfatını kullanarak toplumda farklı bir etki yaratmaya çalışmışlardır. Protestanlıkta birleşen İngiliz ve Amerikalı misyonerler zaman zaman aralarındaki rekabeti unutarak Rus ve Katolik misyonlarının nüfuzunun arttığı dönemlerde birlikte çalışmaktan da geri kalmamışlardır.⁹¹

---

⁹¹ Yıldız, a.g.e., s. 163-164.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE NASTURİLER

2.1. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Nasturiler

2.1.1. Sasaniler Döneminde Nasturiler

Sasani hükümdarların Nasturilere kucak açıp onları korumaları sayesinde nüfusu artan Nasturiler, bölgede güçlenerek bölgenin aktif bir aktörü haline geldiler. Nusaybin'de yeni bir teolojik okul açıldı ve bu okul Urfa'daki okulun kutsal geleneklerini devam ettirerek İran'daki Nasturi Kilisesi'nin merkezi niteliğine ulaştı.⁹² Ancak o dönem içinde Sasaniler ile Bizans arasında devam eden savaşlardan dolayı kendilerini ezmek isteyen Bizans ile onları Bizans'a karşı kullanmak isteyen Sasaniler arasında kalan Nasturiler çoğu zaman Sasanilerin yardımını görse de kimi zaman da inançlarından dolayı ezilmekten kurtulamadılar.⁹³ Sasanilerin egemenliği döneminde zaman zaman sıkıntılar yaşayan Nasturiler, Patriklik merkezinin Selevka'da olduğu devirde "Süryani Doğu Kilisesi"nin ilanıyla beraber devletle ilişkileri başladı. Nasturiler, 484 yılında yapılan konsilde Batı ile bütün ilişkiler bitirmek suretiyle doğuya yönelme başlamış oldu. Sasanilerin hâkim olduğu dönem, Doğuda misyonerlik çalışmalarının hız kazanmasından dolayı Nasturi ve Hıristiyanlık tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

2.1.2. Müslüman Araplar Döneminde Nasturiler

VII. yüzyılda Arabistan sınırlarının dışına çıkan İslam orduları, Mezopotamya coğrafyasının önemli bir bölümünü fethetmişlerdi. İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemlerde Mezopotamya'da yaşamakta olan Hıristiyan topluluklar, Sasani ve Bizans devletlerinin yönetim altında yaşamaktaydılar. Bizans Devleti, kendi kilisesi sisteminden ayrılmış olan Nasturilik gibi mezheplere mensup olanlara büyük eziyetler ederken Sasani Devleti ise sınırları içinde yaşamakta olan Bizanslara düşman olan Nasturiler haricindeki Hıristiyan kitlelere büyük zulümler yapıyorlardı.⁹⁴

Araplara daha bölgede hâkimiyet kurmadan aralarında ilişkiler başlamış olan Nasturiler ile Müslüman Arapların ilişkileri uzun bir süre olumlu seyretmiştir. 637 yılında İran'da hâkimiyeti elen geçiren Müslüman Araplar, Nasturi Kilisesi'ne

⁹² Salahi R. Sonyel, *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, TTK Yay., Ankara : 2001, s. 8.

⁹³ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 29-30.

⁹⁴ Adday Şer, *Siirt Vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*, (Çev: Celal Demirci), İstanbul, 2002.

mensup halkı ayrı bir millet ya da dinî zümre olarak kabul edip onları himaye etmişlerdir. Arap egemenliği altındaki ilk üç asırlık dönemde Müslümanlardan saygı ve koruma gören Nasturi kilisesi oldukça güçlenerek iyi seviyelere gelmişti.⁹⁵ Bu dönemde Nasturiler; Asya'nın neredeyse tamamında Suriye, Kıbrıs ve Mısır'da yayılarak oralarda Nasturi Kiliseleri kurdular. Arapların bu hoşgörülü yaklaşımıyla yirmi beş piskoposluk sayısına ulaşarak güçlenen Nasturiler, Selevka'daki Patrikliği başkent Bağdat'a taşıdılar.⁹⁶ Diğer taraftan Hıristiyan topluluklar arasında Nasturilerin Hz. İsa ile ilgili yaklaşımları, İslamiyet'in Hz. İsa'ya bakışı arasındaki uyumun Müslümanlarla Nasturileri yakınlaştıran bir unsur olduğunu ileri sürenler de mevcuttur.⁹⁷

Nasturiler, Sasaniler döneminden sonra da Müslüman Arapların himayesinde Bizans'a karşı muhafaza edildiler. Dini hayatlarını rahatça sürdürdüler ve inançlarını serbestçe yaşadılar. Sadece askere alınmadıkları için öteki Hıristiyan gruplar gibi onlarda belirli düzeyde vergi ödediler. Bununla beraber dindaş olmalarına karşın Bizans'tan nefret eden Nasturiler, fetihler yapan Müslüman Arapların yanında yer aldılar.⁹⁸

Müslümanlar, fethetmiş oldukları ilk büyük bir Hıristiyan şehri Şam'da yerli vatandaşlara her çeşit teminatı sağlamak karşılığında yalnızca gelir seviyelerine göre alacakları bir vergiyi şart koştular. Fethedilen öteki şehirlerde de Hıristiyanlar, ehl-i kitap oldukları gerekçesiyle putperest kavimlerden daha itibarlı görülerek aynı uygulamaya devam edilmiştir. Müslümanların bu yaklaşımlarını Süryani müellifler de eserlerinde ortaya koymuşlardır.⁹⁹

İlk halifeler tarafından teminat verilen Nasturiler, özellikle Emevi ve Abbasiler döneminde dikkate değer bir saygı ve itibar görmüşlerdir. İslam uygarlığının göstermiş olduğu gelişmelerle Nasturi bilginlerin Yunancadan Arapçaya yaptıkları çeviriler; kimya ve tıp gibi alanlara hâkim olan âlimlerinin bulunması, İslam hilafet devleti sınırları içinde onlara farklı bir itibar ve ilgi sağlamıştır.¹⁰⁰

Müslüman Arapların egemenliği altındaki en büyük Hıristiyan topluluk olan Nasturiler, İslam coğrafyasında bilim ve kültür alanında, özellikle de tıpta yetiştirdikleri doktorla önemli bir yer aldılar, entelektüel bir hayat yaşayarak önemli

---

⁹⁵ Ercan, a.g.e., s. 62.

⁹⁶ Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, (çev. Nurettin Hiçyılmaz), İstanbul: 2005, s. 285

⁹⁷ Nikitin, "Nesturiler", İstanbul: 1964, s. 208.

⁹⁸ Sonyel, a.g.e., s. 9.

⁹⁹ Taşğın, a.g.e., s. 43-44.

¹⁰⁰ Layard, a.g.e., s. 176-177.

statüler kazandılar.¹⁰¹ 830'da Dar ül-Hikmet'i kuran Halife Memun döneminde Süryanice, Arapça ve Yunancayı çok iyi bilen Nasturiler Yunanca eserleri Arapçaya çevirmek suretiyle, Arapların Yunan felsefesi ve bilimini tanımalarını sağlamışlardır. Nasturi âlimlerinin önde gelen isimlerinden Huneyn Bin İshak (M. 809-873) başta birçok Nasturi alim tercümeleriyle Abbasilere hizmet etmiş; bu hizmetlerine karşılık bir çok faaliyetlerine izin verilen Bağdat ve civarı o dönemde Nasturilerin yoğunlaştığı önemli merkezlerden biri olmuştur.¹⁰² Selçukluların Orta Doğu'ya hâkim olarak Abbasi halifelerini himayelerine almalarıyla Nasturiler, en rahat dönemlerini yaşadılar. Bu dönem içinde önemli görevlere getirilen Nasturiler, eski Süryani kaynaklarına yönelerek tarih, politika ve din alanında birçok çalışmanın yapılmasını ve önemli eserlerin vücuda getirerek düşünce alanında bir rönesans gerçekleştirdiler.¹⁰³

Orta Çağda ilk döneminde Asya'da önemli bir yükseliş yakalayan Nasturiler, Ortaçağ'ın sonlarına doğru kısa bir dönem içinde güçlerini yitirdiler. Asya'da çok geniş bir alan yayılan Nasturi Kilisesi, kilise yönetiminin manevi bakımdan bozulması, yolsuzluklara bulaşması ve Abbasi Halifeliğinin zayıflamasıyla beraber 12. ve 13. yüzyıllarda iyice geriledi. Patriklik seçimlerinde bile piskopos oylarının Patrik adaylarınca para karşılığı satın alınır hale geldiği bir dönemden sonra büyük bir rekabete sahne olan patriklik makamı uzun süre boş kalmış ve bu sürecin sonunda 13. yüzyılda Nasturi Hıristiyanlığı Asya'da iyice geriledi ve güçlü olduğu dönemler kesin olarak bitti.¹⁰⁴

2.1.3. Moğollar Döneminde Nasturiler

Hülagu Han'ın 1258'de Bağdat'ı almasıyla İlhanlı egemenliğinde yaşamaya başlayan Nasturiler, İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun eşi Dokuz Hatun'un Hıristiyan olduğu için ve İlhanlı ordusu içinde Hıristiyanların bulunduğundan dolayı iyi muamele görmüşlerdir. Bu dönemde Bağdat'ta bulunan bir saray Nasturi Patrikliğine tahsis edilmişti.¹⁰⁵

14. yüzyılda İlhanlı yönetiminin iyice zayıflaması ve Timur istilalarıyla beraber ortaya çıkan çok sıkıntılı durum bölgedeki tüm toplulukları olduğu gibi Nasturileri de etkilemiştir. 1480'de yaşanan bu saldırı sürecinde Nasturiler önemli kayıplar verdi. Bu kırımdan kaçmayı başarabilenler, Van ile Urmiye Gölleri arasında bulunan dağlık

¹⁰¹ Sonyel, a.g.e., s. 18.

¹⁰² Günel, a.g.e., s.29.

¹⁰³ Yakup Bilge, *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, Ankara, 2001, s. 19.

¹⁰⁴ Bilge, a.g.e., s. 19.

¹⁰⁵ Atiya, a.g.e., s. 302-303.

bölgelerdeki ücra ve sarp arazilere sığınmak zorunda kaldılar. Nasturilerin yaşama alanları yağmalandı; Nasturi Hıristiyanlığının merkezi Bağdat başta olmak üzere, Musul, Erbil, Tebriz, Maraga, Urmiye, Nusaybin, Diyarbakır ve Mardin'deki kiliseleri yıkıldı.¹⁰⁶

Moğollar bölgeden çekildikten sonra Nasturi bölgeleri Safevilere geçti. 16. yüzyılda Nasturilerin yaşadıkları alanın önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girince Nasturiler iki devletin egemenliği altında olan sınır bölgesinde yüzyıllarca devam edecek hayatlarına başladılar.¹⁰⁷

2.2. Osmanlılar Döneminde Nasturiler

Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devirlerinde de İslam Hukuku esaslarına göre idare edilmiş olan Nasturilerin Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde de statülerinde bir değişiklik olmamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethetmesiyle Osmanlı sınırları içine giren bölgelerde yaşamakta olan Nasturiler de Osmanlı yönetimi altına girmiş oldular. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sistemi içinde Nasturiler, Süryaniler ve Süryani geleneğini takip eden öteki kilise mensubu vatandaşları Rum, Yahudi ve Ermeniler gibi refah ve huzur içinde yaşamışlardır. İslamiyet'in zimmet hukukuna esasına dayanmakta olan idare biçiminin verdiği imkânlarla ibadet ve ayinlerini özgür biçimde yerine getirme, dini temsilcilerini seçme, ibadethanelerini aktif olarak ayrıcalığına sahip olan Süryaniler, herhangi bir Müslümanlaştırma stratejisiyle karşılaşmamışlar, aynı öteki cemaatler gibi hiçbir baskı altında kalmadan yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde, 1548 yılında Nasturilerin yoğun olarak yaşamakta olduğu Hakkâri, Bağdat ve Nasturilerin merkezi olan Irak toprakları, Van'ın fethedilmesinden sonra Osmanlı'nın eline geçmiştir. Doğal olarak bölgede yaşamakta olan Nasturi aşiretleri de Osmanlı yönetimi altına girmiştir.¹⁰⁸ Osmanlıların bölgede hâkim kıldığı istikrarlı ortam, zaman içinde dağlık bölgelerde yaşayan Nasturilerin Irak ve Mezopotamya'daki düz arazilere inip oralara yerleşmelerine ve tarımla uğraşmalarına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara dönük siyaseti daha önceki İslam devletlerinin yabancı stratejilerinin devamı niteliği taşımaktadır. Hem yabancı devletler ile hem de

¹⁰⁶ Atiya, a.g.e., s. 302-303.

¹⁰⁷ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*, (çev. Erol Sever), Pencere Yay., İstanbul: 1999, s. 60.

¹⁰⁸ Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik I*, (Hazırlayanlar: Ahmet Taşgün-Eyüp Tanrıverdi- Canan Seyfeli), Ankara, 2005, s. 50.

¹⁰⁹ Georgina Ashworth, "Asuriler", *İngiliz Hükûmeti Tarafından Çiğnenen Asur Ulusal Hakları*, (Çev. Jan Bet-Şawoce), Södertälje, 1991, s.27.

Müslüman olmayan teba ile yürütülmekte olan bu ilişkilerin temel İslami dayanağı Hanefiliğin sistemleşmesi ve yayılmasında etkili eserlerin sahibi olan Muhammed Şeybani'nin Es-Siyerü'l Kebir adlı yapıtındaki zımmî uygulamalardır.¹¹⁰

Millet sisteminin getirdiği avantajlar sayesinde Osmanlı Devleti'nde içinde yaşamakta olan azınlıkların kökenleri, kültürleri ve inançları bakımından hiçbir ayrıma gidilmeden Osmanlı'nın anlayışlı yaklaşımından faydalanmışlardır. Bunun sayesinde ülke sınırları içinde yaşamakta olan azınlıkların kendi ırk özelliklerini ve dini özgürlüklerini muhafaza etmeleri sağlanmıştır.¹¹¹ Üstelik kendi dini temsilcilerini özgür iradeleriyle seçmeleri mümkün olmuş ve tapınaklarında istedikleri gibi dini vecibe ve görevlerini yerine getirmeleri mümkün olmuştur.

Üstelik Osmanlı İmparatorluğu, bu uygulamalara daha farklı açılımlar getirerek kendi devlet yapısına özgü bir sistem geliştirmiş; dini gruplardan her birini kendi iç yapısında bir millet diye kabul etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ile azınlık grupların ilişkileri Fatih Sultan Mehmet döneminde belli bir sisteme bağlanmıştır. Bu sistem içinde azınlıkların tümünde cemaat liderleri, bu toplulukları dini ve sivil olarak en büyük yöneticisi olarak kabul edilmiştir. Millet adını verdiği azınlık grupların seçtiği dini liderlerinin tayinlerini tasdik ederek onu temsilcisi olduğu milletin tüm işlemlerinden sorumlu tutmuş ve bahsedilen topluluklarla ilişkilerinde onları muhatap almıştır.¹¹² Hıristiyan azınlık, iki kilise içinde değerlendirilmiştir. Bunlar:

1. Rum Ortodoks Kilisesi ve ona bağlı kiliseler.
2. Gregoryen Ermeni Kilisesi ve ona bağlı kiliseler.

Nasturiler, Osmanlı yönetim yapısı içinde bu iki temel kiliseden biri olan Ermeni Kilisesi'ne içinde sayılmışlardır.¹¹³ (Eryılmaz, 1996: 34-35.). Böyle kabul edilmesinin en önemli sebebi imparatorluğun Katolik ve Ortodoksların dışındaki Monofizit Hıristiyanlar, Bogomiller ve Nasturiler gibi cemaatlerin İstanbul'da civarında kendi inançların temsil edecek bir kiliseleri olamamasıdır. Bundan dolayı bahsedilen kilise mensuplarının devletle bürokratik ilişkileri Ermeni Kilisesi aracılığıyla yürütülmüştür. Bu yönetsel yaklaşımdan dolayı Osmanlı İmparatorluğu patrikle yapmış olduğu yazışma metinlerinde ona "Nasturi Patriği" sıfatıyla değil de

¹¹⁰ Yıldız, a.g.e., s. 86-88.

¹¹¹ Sonyel, Salâhi R. " Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü" *Bellekten*, C. XLIX Aralık 1985, S. 195, Ankara 1986, s. 648-649.

¹¹² Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1995, s. 10.

¹¹³ Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s. 34-35.

halkının mesuliyetini taşıyan kişi olarak “Murahhasa” ya da “Marhasa” ile “Reis-i Ruhani” sıfatlarıyla hitap etmiştir. Nasturilerin sadece kâğıt üzerinde Ermeni Milletinden sayılmışlardır. Nasturiler, 1864’te Ermenilerden farklı bir azınlık olarak kabul edilmek için birtakım teşebbüslerde bulundularsa da bu talepleri kabul görmemiştir.¹¹⁴

Osmanlı Devleti döneminde öteki gayrimüslim unsurlara tanınan tüm ayrıcalıklar, Nasturilere de verilmişti. Bundan dolayı dinsel ve kültürel geleneklerini rahatça sürdüren Nasturiler, 16. yüzyıldan 20. Yüzyılın başına dek dört yüz yıllık bir süreçte asimilasyona uğramadan varlıklarını devam ettirmişlerdir. İki rakip ülke olan Osmanlı ile İran arasında kalan Nasturilerin çevresi de Kürt kabilelerce çevrildiği için dünyadaki gelişmelerden ve medeniyetten uzak kaldılar. Bu sürecin sonunda eski dini bir bağnazlığın içinde kalarak araştırma geleneklerini unutup iyice cahil bir topluluk haline geldiler. Bu dönem içinde onlarla ilişkileri olan tek grup Fransız misyonerler ise onları Katolik Kilisesi’ne dâhil etmek istedikleri için Nasturilerin gelişim sürecine hiçbir katkıları olmamıştır.¹¹⁵

19. yüzyılda Nasturileri yanlarına çekmek için sert bir mücadele içine giren sine giren Ruslar ile İngilizler, Nasturilerin Ermenilerle bir birlik oluşturmasını istiyorlardı. Bu konudaki bütün çabalarına karşın bu iki Doğu Hıristiyan milleti arasında tam bir beraberlik sağlamak mümkün olmadı. Birlik bir yana Ermeniler; fiilen devlete bağlılıklarını sürdürerek kendi ihtilalci örgütlerine katılmadıklarını bahane ederek Nasturilere düşmanca yaklaştılar; onların kiliselerini yıkıp birçok Nasturi’yi öldürdüler.¹¹⁶

Nasturi halkının en yakın komşuları, kendileri gibi aşiretler halinde yaşamakta olan Kürtlerdi. Nasturiler ve Kürtler birbirlerinden ayrı köylerde yaşamakta iken, kentlerde karışmaktaydılar. Kürt aşiretleri ile Nasturi aşiretleri arasında aşiret yapısında onlara bağlı alt örgütler arasında toplumsal bir beraberlik olmadığı için sık sık kavgalar çıkıyordu. Nasturi ve Kürt kabileler arasındaki problemler, bu tür çatışmalar sonrasında Kürt ve Nasturi liderlerin bir araya gelip barış yaptıkları için uzun sürmüyordu.¹¹⁷

1840’lardan önce Nasturi ve Kürtlerin arasında görülen çatışmalar, Nasturilerde de Kürtlerde de etnik kimlik ve dinsel taassuptan çok kabile çıkarları

---

¹¹⁴ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 36.

¹¹⁵ İleri, Cihangir, “Osmanlı Devletindeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyanları”, Süryaniler ve Süryanilik, yay. haz. Ahmet Taşgün, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, C.I, Ankara: 2005, s. 141.

¹¹⁶ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İstanbul, 2002, s. 187.

¹¹⁷ Yonan, a.g.e., s. 62.

baskın olduğundan iki milletin kendi kabile içi mücadelesi gibi düşünülmelidir.¹¹⁸ David Magie , “Kurds of the Otoman Empire” adlı kitabına aldığı Kürtlerle ilgili raporunda Nasturi - Kürt ilişkini şöyle anlatmaktadır: *“Kürtler, bazı Nasturi aşiret üyelerinden birini öldürdüğünde diğer bir Nasturi aşiretine giderek sığınabilirdi. Sığındıkları aşiretin reisine göre bu Kürtler onun misafirydiler. Eğer öldürülen Nasturi'nin öcünü almak için peşinden gelen olursa, himayeci Nasturi kendisine sığınan Kürtlere emniyetli bir yere ulaşınca kadar refakat ederdi.”*¹¹⁹ Ayrıca iki milletin zaman zaman bölgesel gereklere göre bir dayanışma içine girdikleri de görülmektedir. 1838'de Osmanlı'ya başkaldıran Kürt lider Bedirhan Bey, Osmanlı ordusunun kuşatmasını içinde kaldığında, onu kurtarmak için harekete geçen birlikte Kürtlerle beraber Nasturilerin bulunması bu dayanışmanın bir kanıtıdır.¹²⁰

Birbirlerinin dini bayramlarını saygıyla karşılayan ve karşılıklı olarak evlerini ziyaret eden, hatta Nasturiler ve Kürtlerin hoşgörüyeye dayanan iyi bir ilişkileri vardı. Bölgedeki törenlerde yan yana oturan Kürt lideri ile Nasturi Patriği; halk festivallerine beraber katılan Nasturi piskoposlar ile Kürt şeyhleri borç alıp veren Kürtlerle Nasturiler bu hoşgörünün somut örnekleridir.¹²¹ Nasturi Patriği, Kürtler ve Nasturiler arasındaki çatışmalarda hakem rolünde olduğu gibi kimi zaman Kürt aşiretleri arasında görülen sorunlarda bile aynı görevi üstlenirdi. Aynı şekilde kendi aralarındaki problemler çıkan Nasturilerin de Kürt ağaların aracılığına başvurduğu olurdu.¹²² 16. yüzyıldan itibaren beri Katolik misyonerlerden birçok bakımdan zarar gören Nasturiler, sadece Kürtlerle ilişkilerinin zedelenmesine izin vermemişlerdi. O dönemde alanda rakipsiz olan ve Nasturilere siyasi vaatleri olmayan Katolik misyonerler etnik sıkıntılara yol açmamışlardı. Ancak Protestan misyonerlerin 1840'larda devreye girmesiyle barış içinde devam eden Nasturiler ile Kürtlerin ilişkilerinde bozulmalar başladı. Burada misyonerlerin Nasturilere eğitim ve sosyal yardım boyutlarının çok ötesinde olan siyasi yardım vaatlerini içeren faaliyetleri, bir süre sonra yıllarca devam edecek Kürt-Nasturi çatışmalarına yol açtığı gibi, süreç sonraki Nasturileri, Osmanlı'ya başkaldırmaya kadar götürdü.¹²³

Osmanlı hâkimiyeti altına girmelerinden sonra Nasturiler, XX. yüzyıla kadar hayatların yarı göçebe ya da göçebe hayvan yetiştiriciliği yaparak sürdüren aşiretler biçiminde yaşamışlardır. XIX. yüzyıl ortalarına dek Osmanlı yönetim yapısı içinde millet olarak bile değerlendirilmeyen Nasturiler, Bedirhan Bey'in Nasturi seferleri

¹¹⁸ Yonan, a.g.e., s. 62.

¹¹⁹ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 42.

¹²⁰ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. N.Kıraç vd., İstanbul: 2005, s. 131.

¹²¹ Foggo, a.g.e., s. 29.

¹²² Anzerlioğlu, a.g.e., s. 42.

¹²³ Atiya, a.g.e., s. 313; Nikitin, a.g.m., s. 209.

sonrasında devletçe bir millet olarak tanınır duruma gelmiştir. Ne var ki bu dönem içinde tanınmak için İstanbul'a çağrılan patriğin İstanbul'a gitmeyi reddetmesi bu durumun gerçekleşmesine engel olmuştur.¹²⁴

Eski dönemlerden beri aralarında iyi ilişkiler bulunan Kürtler ile Nasturiler Tanzimat'la beraber Batılı misyonerlerin Hakkâri'ye gelmeleriyle problemleri bir süreç girmiştir. Batılı misyonerler tarafından desteklenen Nasturiler, bağlı oldukları Kürt emirlerine boyun eğmemeleri ve yükümlü buldukları vergilerini ödemekten imtina etmeleriyle aralarında ortaya çıkan gerginlik, Bedirhan Bey'in 1843 ve 1847 yıllarında Nasturi bölgelerine iki kez sefer yapmasına yol açmıştır. Bu olaylardan sonra Osmanlı Devleti, Nasturi cemaatiyle düzenli ve sağlıklı bir ilişki kurabilmek için Nasturi Patriği'ne, halka karşı sorumluluğu olan ve onları temsil eden resmi devlet memuru olarak görev vermiştir. Nasturiler, bu düzenlemelerden sonra Osmanlı Devleti içinde küçük bir cemaat olarak yaşamaya devam etmişlerdir.¹²⁵

Botan Beyi Bedirhan'ın bölge egemenliğini tesis etmek için gerçekleştirdiği bu saldırı sürecinde 20.000 kadar Nasturi yaşamını yitirmiştir. Bu süreçte birkaç bin Nasturi, Kürt seferlerinden canlarını kurtarabilmek amacıyla Osmanlı coğrafyasından Rusya'nın Kafkasya topraklarına kaçtılar. Bu olaydan sonra büyük Batılı devletlerin Nasturilere müdahaleleri artmaya başladı. Öncelikle İngiltere ve diğer ülkelerin uygulamış oldukları baskılardan dolayı Osmanlı Devleti, Kürt liderlerini cezalandırmaya mecbur kalmıştı. Bu süreçten sonra Nasturi Patriği, korunmak ve destek talep etmek için büyük ülkelere müracaat etmeyi bir alışkanlık haline getirmişti. Bu süreçte Nasturiler ile Kürtler arasındaki çatışmalar iyice derinleşmişti.¹²⁶

Bu süreçte Rusya'nın çevirdiği entrikalarla Nasturi ve Kürtler arasında çekişmelerin artmasına yol açmıştır. Ruslar, Kürtleri kışkırtarak Nasturilerin kendi kuvvetlerine katılmalarına ikna etmeyi amaçlıyorlardı. Özellikle Osmanlı ile İran sınır bölgesinde yer alan Tergavar ve Mergevar bölgesinde oldukça etkili duruma gelen Rus kışkırtması, hatta bir defa Rusya, Kürt saldırılarından dolayı Urmiye'ye kaçmış olan köyün Nasturi halkını Kürtlere karşı silahlandırdığı da bilinmektedir.¹²⁷

Kırım Savaşı sürecinde Kürt aşiret reisi İzzettin Şir'in Osmanlı'ya karşı girişmiş olduğu isyana katılmış olan Nasturiler, 1878'e kadar önemli olayların içinde

¹²⁴ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İstanbul, 2005, s 63-64.

¹²⁵ Eryılmaz, a.g.e., s. 38.

¹²⁶ Atiya, a.g.e., s. 314

¹²⁷ Sonyel, a.g.e., s. 86-87.

olmadılar. 93 Harbi'nde Nasturilerin bir bölümü, bölgedeki Türklere karşı Ruslarla işbirliğine gitmişlerdi. Nasturilerin Kürtlerle iyice bozulan ilişkileri, II. Abdülhamit'in 1890'da Hamidiye Alayları'nı kurmasından sonra iyice derinleşti.¹²⁸

Nasturilerin misyonerler tarafında iyice bir çembere alındığının fark eden Osmanlı hükümeti, 19. yüzyılda patriğe hediyeler gönderip maaş bağlamak, Nasturilerin yerleşik olduğu yerin merkezinde bir kaza merkezi oluşturulup patriğin yeğeni David Efendi 2.500 kuruş aylıkla kaymakamlık görevine tayin etmek gibi bazı tedbirlerle onları devlete kazandırmaya ve bağılıklarını artırmaya çalıştı. Öte yandan nahiye müdürleri de maaş bağlanmıştı. Ne var ki bu teşvikler bile Nasturilerin tutumlarını değiştirmelerini sağlamaya yetmedi.¹²⁹

2.2.1. I. Dünya Savaşı Sürecinde Nasturiler

Duraklama dönemi sona eren Osmanlı Devleti'nde XVIII yüzyıl sonundan itibaren gerileme dönemi başlamıştır. Bu süreçte büyük kayıpları olan Osmanlı, daha I. Dünya Savaşı başlamadan Avrupa ve Afrika'da bulunan topraklarının neredeyse tümünü yitirmiştir. Bu süre içinde çıkar çatışmasına giren emperyalistlerin yükselen talepleri ve çatışan siyasetleri çok uzun sürmeden büyük bir savaşın patlayacağına işaretleri sayılıyordu. Ülkelerin menfaatleri ve güçleri istikametinde kaçınılmaz olarak bazı ittifaklar da oluşmaya başlamıştı. Almanya'nın yayılmacı anlayışını kaygıyla takip eden Fransa ve İngiltere, Rusya ile çok önceki dönemlerde farklı ittifaklara girmişlerdi. Sömürge alanlarıyla ilgili uzlaşmaları kapsayan bu ittifaklar aslında Almanya'ya karşı yürütülecek bir savaş ittifakı değildir. Savaştan önce Avrupa'daki büyük devletlerinin birleşerek meydana getirdikleri ittifaklar iyice yayılmış; Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletleri "Üçlü ittifak"ı; İngiltere, Fransa ve Rusya da "Üçlü İtilaf"ı meydana getirmişlerdi. 28 Haziran 1914'te Saray-Bosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand, Gabriel Princip ismindeki Sırp asıllı biri tarafından öldürülünce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bunu bahane ederek Sırbistan'a harp ilan etti. Böylece Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bundan kısa bir süre sonra Almanya, Rusya'ya; Fransa da Belçika'ya savaş ilanında bulunmuşlardır.¹³⁰

¹²⁸ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 43.

¹²⁹ İleri, a.g.m., s. 156-157.

¹³⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Türkiye Ankara, 1984, s. 441.

2.2.2. I. Dünya Savaşına Nedenleri

2.2.2.1. İktisadi Mücadele ve Sömürgecilik Anlayışı

1. Dünya Savaşı'nın temel sebeplerinden biri olan Ekonomik anlamda rekabet ve sömürge anlayışı, temelde İngiltere ile Almanya merkezli çatışmaların nedenini meydana getirmektedir.

Rönesans'ın sonrasında Sanayi İnkılabıyla iyice önemli hale gelen sömürgecilik mücadelesi, hammadde ve pazar arayışları, zengin hammadde kaynakları olan, gelişmemiş ülkeleri sömürme anlayışı hızla yayılmıştır. Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Rusya gibi ülkeler Sömürgecilik faaliyetlerinde öncü olan İngiltere'yi takip etmişlerdir. Sonraki dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılımıyla bu sömürgeci devletler Pasifik Okyanusu'nda da hâkimiyeti sağlamıştır.

2.2.2.2. Ülkeler Arasındaki Aşırı Rekabet

Almanya ile Fransa arasındaki çatışmalar savaşın başka nedenlerindedir. 1870'te Almanya'nın siyasi birliğini sağlama sürecinde Sedan Savaşı'nda Fransızları yenen Almanya, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan Alsace-Lorraine bölgesini ele geçirmiştir. Bundan sonra Alsace-Lorraine konusu, Fransızlar için milli bir mesele olmuştur. Fransa'nı kesinlikle kendisiyle savaşacağını bilen Almanya, buna karşı büyük bir silahlanma çalışmasına ve ittifak arayışına başlamıştır.

Bunun yanında Balkanlar'da da Rusya ile Avusturya arasında benzer bir rekabet yaşanmaktaydı. Akdeniz'e açılmayı amaçlayan Rusya, Panislavizm politikasını kullanarak Balkanları etkisi altına almak istiyordu. Bir yandan da Avusturya da Balkanlar'la ilgili aynı niyeti taşımaktaydı. Çıkar çatışmaları, iki devleti ağır bir rekabet ortamına sürüklemiştir.

2.2.2.3. Milliyetçilik Akımları

1789 Fransız İnkılabı ile yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi, milli devlet kurma düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır. Bu anlayış sonraki dönemlerde Avrupa'daki farklı unsurların kendilerini öteki milletlerden üstün kabul etme anlayışının da kaynağı olmuş, Panislavizm, Pan-Germenizm milliyetçi akımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.2.2.4. Zayıflayan Osmanlı'nın Paylaşılmak İstenmesi

Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi ve günden güne zayıflayan Osmanlı Devleti'nin mirasından pay kapma sorunu, I. Dünya Savaşı'na sebep olan bir başka nedendir. XIX. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan Rus, İngiliz, Fransız rekabeti, aynı yüzyılın sonlarına doğru Almanya'nın da güçlenmesiyle rekabet şartları iyice sertleşmiştir.

2.2.2.5. Hızlı Silahlanma ve Militarizm

Büyük çatışmanın kaçınılmazlığının farkında olan, böyle bir çatışma başladığında da hazırlıksız yakalanmak istemeyen Avrupa devletleri geniş çaplı bir silahlanma yarışına giriştiler. 1900'lerin ilk yıllarında Almanya savaş endüstrisinde büyük gelişmeler olmaktadır. Toplamda 115 milyon nüfusa sahip olan Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ülkesindeki 22 milyon kişiyi seferberlik ilan ederek silah altına almıştı. İngiltere de sömürgeleri sayılmadığında ortaklarıyla bunun iki katına yakın bir kuvvete sahipti. Lojistik destek kaynakları sınırsız olan İngiltere, deniz gücü bakımından da çok üstündü.

Fransa, iyi eğitilmiş subay kadrosu ve başarılı hafif topçu birlikleriyle öne çıkıyordu. Aynı şekilde eğitimli subay potansiyeli yine iyi olan Almanya, üst düzeyde komutan yetiştirmek bakımından sıkıntılar yaşıyordu. Bu grup içinde, hükümeti ve ordusu bakımından zaaf lar yaşayan Rusya, en zayıf devletti. Ulaşım yollarında yaşadığı sıkıntılardan dolayı bu büyük savaşla ona tarihsel emeli olan Boğazlara kavuşacağını umuyor, bir yandan da yeterli düzeyde hazırlığı olmadığı için tedirginlikler yaşıyordu.

2.2.2.6. Kutuplaşmalar

Ulusal birliği tamamlandıktan sonra Almanya, dış siyasetinde yeni bir yol izlemiştir. Alman ulusal birliğini kuran Bismarc, Almanya'yı Avrupa'daki en büyük kara gücü yapmak istiyordu. Bismarc'ın bu isteğine engel olabilecek tek güç, Alman milli birliği kurulurken Almanlara yenilmiş olan Fransızlardı. Fransa'nın en kısa süre içinde toparlanacağını ve bu yenilginin intikamını almak isteyeceğini düşünen Almanya, Avrupa'nın güçlü devletlerini Fransa'ya karşı yanına alma çabasına girmiştir. Bu çabaların sonunda dünya devletleri arasında bir kutuplaşma cereyanı olmuştur. 19. Yüzyılın sonundan itibaren Almanya, Çarlık Rusya'sını ve Avusturya-Macaristan'ı yanına alan antlaşmalar yapmıştır. "Üçlü İttifak" adı verilen Bu birliğe sonraki dönemde İtalya da dâhil olmuştur. Almanya, Fransa ile bir savaşa girdiğinde

karşı tarafta olan Rusya'nın Almanya'yı iki ateş arasında bırakma ve bir felakete sürüklemesinden korkan Bismarc, özellikle Rusya ile ittifakın üzerine titriyordu. Fakat her şeye rağmen sonraki yıllarda Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki rekabet bu ittifakın bozulmasına neden olacaktır.¹³¹

Almanya'da 1890 yılında imparatorun değişmesiyle Başbakan Bismarc'la yeni imparator II. Wilhelm arasında özellikle dış politikayla ilgili konularda ortaya çıkan görüş ayrılıklarından dolayı Bismarc, başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. II. Wilhelm kendi döneminde, Rusya ile ittifaka önem verilmediği için 1890'da yenilmesi beklenen antlaşma göz ardı edilerek Rusya Almanya'nın karşısında bir cephede konumlanmıştır. Bu durumda 1894'de Rusya, Fransa ile anlaşmaya varmış; daha sonra İngiltere'nin de birlikteliğe katılımıyla Üçlü İttifaka karşı "Üçlü İtilaf" grubu kurulmuş olmuştur. Zaman içinde bloklar arasında iyice kızışan iktisadi rekabet ve silahlanma yarışı, I. Dünya Savaşının başlamasında önemli rolü olan gerginliklere sebep olmuştur.

2.2.3. I. Dünya Savaşının Başlaması ve Yayılması

Avrupa'da ortaya çıkan iki blok arasındaki gerginliklerin arttığı dönemlerde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bütün ikazlarına rağmen Sırbistan, bu ülkedeki Sırları ve Slavları kışkırtıcı propagandadan bir türlü vazgeçmiyordu. Özellikle 1908'de Osmanlı'dan Avusturya-Macaristan'a geçen Bosna'da Sırların milliyetçilik propagandaları yoğun olarak devam ediyordu.

Saraybosna'da Avusturya-Macaristan, Sırlara gözdağı vermek için büyük bir askeri tatbikat yaptı. Bu tatbikat bittikten sonra Avusturya-Macaristan veliahdı Fraçois Ferdinand bir geçit töreninde halkı selamlarken bir Sırp Milliyetçisinin düzenlediği suikastla 28 Haziran 1914'te öldürüldü. Bu olayın ardından Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a katilin kendilerine iade edilmesini ve Sırp ordusunda Avusturya aleyhtarı subayların ordudan atılmasını talep eden bir nota verdi. Savaş için bahaneler üreten Avusturya-Macaristan, müttefiki Almanya'nın da alttan alta kışkırtmasıyla Sırbistan'a savaş ilan etti; böylece I. Dünya Savaşı başladı. Rusya'nın Sırbistan'ın yanında olduğunu bildirerek savaşa katılmasından sonra Almanya da Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girdi.¹³²

Savaşa giren Almanya, Alman Genel Kurmayının 1900'lerde hazırlamış olduğu altı haftada Fransa'yı yenmek ve Avrupa topraklarını geçip Rusya üzerine

¹³¹ Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara,1973, s. 212.

¹³² Armaoğlu, a.g.e., 102.

yürümelerini öngören savaş planını uygulamak istemiştir. Fakat daha savaşın başlarında Fransız cephesinde sert bir dirençle karşılaşan Almanya, Fransız topraklarında ağır kayıplar vermiştir. Bununla birlikte Avusturya'nın Ruslar karşısında yetersiz kalması Almanya'yı zor durumda bırakmıştır. Buna rağmen Almanların Belçika saldırılarıyla Belçika ve İngiltere de Almanya karşısında savaşa katılmışlardır. Kafkaslarda Avusturya'yla beraber Ruslara istediği yok edici darbeleri vuramayan Almanya'nın tüm savaş planı suya düşmüştür. Bu başarısızlıklardan dolayı Almanlar, diri kuvvetler bulma ve yeni cepheler açma gayretine girmiştir.

2.2.4. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Büyük bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu çapta bir savaşın dışında olması mümkün değildi. Bu gerçeği bilen Osmanlı yöneticileri, savaştan blokların en uygun olanın yanında yer bulmaya çalışmışlardır. Öte yandan Osmanlı'nın bu savaşa katılmalarını haklı çıkaracak Osmanlı Devleti'nin önceden yitirdiği toprakları geri almak istemesi, Batı'da kaybetmiş olduğu toprakların yerine Doğu'da toprak kazanmak ve hudutlarını Asya'ya genişletme isteği; ekonomik sıkıntıları dayanılmaz hâle getiren kapitülasyonlardan kurtulmak ve ekonomik bağımsızlığa ulaşmak istemesi, Osmanlı Devleti'nin, kendi topraklarını aralarında paylaşma planı yapan İtilaf Devletleri'ne engel olmak istemesi ve kaybettiği itibarını tekrar kazanmak istemesi gibi gerekçeler de vardı.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'da başlamış olan kutuplaşma birçok ülkeyi etkilemişti. İki gruptan da uzak kalacak bir Osmanlı Devleti yalnız kalabilir ve iki grubunda hedefi durumuna gelebilirdi. Başlayan bu savaşta akılcı davranarak güçlü olanın yanında yer almak isteyen Osmanlı, böylece zaferin ganimetlerinden faydalanabileceğini düşünüyordu.

Osmanlı Devleti, çok güçlü görünmesine rağmen İngiltere ya da Fransa gibi yerleşik kuvvet dengeleri olmayan Almanya'dan ziyade üzerinde güneş batmayan imparatorluğun hudutsuz olanakların sahibi İngiltere'nin yanında yer almayı düşünüyordu. Bundan dolayı ilk ittifak talebi İngiltere ve Fransa'ya yapılmıştı.¹³³ Fakat iki devlet de kendilerine sorun yaratır düşüncesiyle bu teklife çok sıcak bakmadı. Bir de Osmanlı üzerinde emelleri olan Rusya, Osmanlı Devleti ile aynı safta yer almak istemeyince İtilaf Devletleri Osmanlı'dan gelen bu teklifi reddetti.¹³⁴

¹³³ İsmail Arar, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul, 1986, s. 182.

¹³⁴ Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1. Cilt Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi Ve Askeri Hazırlıkları Ve Harbe Giriş*, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.36.

İtilaf Devletlerinden umudu kesilen Osmanlı Devleti, Almanya tarafına yönelmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti ile ilgili önceleri kararsız olan Almanya'nın askeri ve siyasi kurmayları uzun değerlendirmelerin sonunda Osmanlı Devleti'ni kendi saflarına alma kararına vardı. Almanya'nın Osmanlı'yı yanına çekerek Halife'nin gücünden faydalanarak İtilaf devletlerinin sömürgesi olan Müslümanların isyan etmesini sağlamak, yeni cepheler açılmasını sağlayarak Almanya'nın yükünü azaltmak, İngiltere için hayati önemi bulunan Süveyş Kanalını tehdit etmek, Boğazlar yoluyla Rusya'ya gönderilecek yardıma engel olmak ve Osmanlı'nın insan kaynağından ve yeraltı zenginliklerinde faydalanmak istiyordu.

2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak antlaşması imzalayan Osmanlı Devleti, Almanya'nın bütün ısrarına karşın savaşa girmek konusunda gönülsüz davranarak aynı günlerde tarafsızlık ilanında bulunmuştur. Zaman kazanmak ve savaşın seyrini görmeyi amaçlayan bu davranış Almanya'nın tepkisini çekmiştir. Batı cephesinde işleri iyice zora giren ve Rusya'nın doğudan saldırısıyla iki ateş arasında kalan Almanya, Osmanlı Devletinin bir an önce savaşa dâhil olmasını istiyordu. Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için bir mizansene ihtiyaç duyan Almanya, Akdeniz'de İngiliz gemileriyle çatışmaya giren ve kaçarak Marmara'ya giren iki Alman savaş gemisi Türkiye'nin savaşa girmesini sağlayacak bir bahane olarak kullanmıştır. Osmanlı Devleti, bu gemileri Almanya'dan satın aldığını duyurarak gemilere Yavuz ve Midilli adını verdi. Alman mürettebatın yönetimindeki Türk bayrağı çekilmiş bu iki gemi, Enver Paşa'nın onayıyla Karadeniz'e açılarak 28 Ekim 1914'te Rus kalelerine ateş açtılar. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'nin kendisine savaş ilan ettiğini kabul ederek karşılık verdi; böylece Osmanlı Devleti savaşa katılmış oldu.¹³⁵

2.3. I. Dünya Savaşı Sürecinde Nasturiler

1914'ün Ağustos'unda I. Dünya Savaşı başladığı dönemde Osmanlı hükümeti, Nasturilerin Rusların entrikalarının etkisi altında olduklarının farkındaydı. 22 Ağustos 1914 tarihinde Van Valisi Tahsin Paşa, Nasturi Patriğini kente davet etmek suretiyle kendisiyle bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Tahsin Paşa'nın Patrikten talebi, Osmanlı savaşa girecek olursa Nasturilerin Rusya'nın saflarında değil, Osmanlı Devleti'nin yanında olması veya hiç olmazsa tarafsızlığını korumasıydı. Van Valisi'nin eliyle Patrik Benyamin'e birçok elçi gönderen Osmanlı Devleti, Nasturilerin dini, mali, yönetim ve eğitimle ilgili bütün şikâyet ve taleplerinin değerlendirilerek çözüleceğine dair teminat verdi. Ne var ki Patrik Benyamin, kesin

¹³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, kısım I, Ankara 1991, s. 317.

bir cevap vermeden Van'dan ayrıldı. Aynı dönem içinde Osmanlı'nın müttefiki Almanya'nın Musul konsolosu da ajanları aracılığı ile Nasturi Patriğini tarafsız kalması konusunda ikna etmek için uğraştı. Almanya, Nasturileri tarafsız kalırsa Osmanlı Devleti sınırları içindeki tüm Nasturilerin güvenliğini kesinlikle temin edeceklerini garanti ediyordu. Fakat Patriğin amcası Nemrut Efendi'nin liderliğindeki bazı Nasturilerin tarafsızlıktan yana olmasına rağmen bu öneri de Nasturi Patriği tarafından kabul edilmedi.¹³⁶

Patrik, hayallerini süsleyen bağımsızlık hedefine ulaşmak amacıyla savaş başlar başlamaz faaliyete geçerek önce kendisine ve bağımsızlığa karşı olan amcası Nemrut Efendi'yi öldürttü, ardında Rus kumanda kademesiyle anlaşmaya vardı. 10 Mayıs 1915'te Nasturiler için seferberlik ilanında bulunarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan harekâtına girişti. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki bir temsilcilerinden, Urmiye fahri konsolosu Aga Petros bu isyan sürecinde Nasturilere liderlik yaptı. Bu ayaklanmada bazı Kürt aşiretleriyle bir araya gelerek Müslüman halka saldıran ve bölgede katliamlar yapan Nasturiler, Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamışlardır. Fakat Rus ordularının geri çekilmek sorunda kalmasıyla İran'a kaçmaktan başka çare bulamayan Nasturiler, kaçarken de güzergâhları üzerinde bulunan yerleri yakıp yıkarak yağma ettiler ve buralardaki halkı katlettiler.¹³⁷

Osmanlı yöneticileri, Nasturilerin karşı saflara dâhil olmaması için gereken bütün çabayı gösterdiler. Fakat yabancı ülkelerin bölgede yoğun faaliyetlerde bulunan misyonerleri, ajanlarının etkisinde kalarak onların vaatlerine inanan Nasturiler, ister istemez I. Dünya Savaşı'nın içinde yer aldılar Savaşın başında Ruslar, Rusların savaşı bırakmasıyla da İngilizler tarafından kullanıldılar.¹³⁸

Gönüllü alaylar oluşturan Nasturiler, Hakkâri dağlarından Musul bölgesine kadar gelerek Rusların yanında Osmanlı ordusuna karşı savaştı. Böylece hürriyet kavuşmak amacıyla intihar sayılması mümkün bir yola çıktıkların farkında olmayan 40.000'den fazla Nasturi yaşamakta oldukları yerlerden ayrılmış oldu.¹³⁹

I. Dünya Savaşı öncesindeki süreçte de güçlü ülkelerin, özellikle 1890 sonrasında konsolosların, ajanların ve özellikle misyonerlerin etkisinde kalarak birçok düzenini içinde yer almış olan Nasturiler, yine de Osmanlı'ya karşı silahlanma yoluna girmemişti. Bu başkaldırı denemesi, Nasturilerin ilk faaliyetiydi. Savaştan

¹³⁶ Sonyel, a.g.e., s. 86-87.

¹³⁷ Bilge, a.g.e., s. 101.

¹³⁸ Sonyel, a.g.e., s. 84-92.

¹³⁹ Atiya, a.g.e., s. 314-315.

önce Güneydoğu Anadolu'nun güzel coğrafyasında mutlu bir hayat sürmekte olan Nasturiler, iki yüzyıldan daha uzun bir süreçte önemli denilebilecek sıkıntılar yaşamamıştı. Müslüman toplulukların ortasında ve onların hoşgörülü tutumlarıyla mutlu bir hayatları varken Avrupalıların bölgeye gelişiyle beraber birçok şey değişmişti. 1914'ün başlarına kadar sakindi ve mutlu olan Nasturiler, I. Dünya Savaşı'nı bağımsızlığa ulaşmak için büyük bir fırsat kabul ederek harekete geçmişlerdi. Ancak bu süreçte ayrıldıkları topraklara geri dönmeleri asla mümkün olmayacaktı.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Sonyel, a.g.e., s. 84-92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NASTURİ İSYANLARI

3.1. Nasturi İsyanlarının Temel Sebepleri

1800'lerin ortalarından sonra hız kazanan misyonerlik faaliyetlerinin yanında hem zengin petrol yataklarına sahip olması hem de Uzakdoğu ve Asya'nın geçiş noktası olma özelliği taşıyan Ortadoğu'da egemen olma amacındaki İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin buna bağlı faaliyetleri bölgede Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sarsıntıya uğratmıştır. Aynı faaliyetler, Kürt ve Nasturiler arasında da problemlere hatta ciddi çatışmalara yol açmıştır. Bölgede bir güç merkezi olmak isteyen Bedirhan Bey'in Nasturi bölgelerine yaptığı seferler de bölgedeki huzursuzluğu artıran unsurlardan biri olmuştur. Bu olaylara müdahale noktasında Osmanlı Devleti'nin zayıf kalmasıyla Nasturiler, kendilerine yavaşan Ruslardan sağladıkları silahlarla çatışmaların boyutlarını ileri düzeylere taşımışlardır. Tanzimat döneminde Bedirhan Bey tasfiye edilmiş olması bile bölgedeki Kürt ve Nasturi çekişmelerini durdurmaya yetmemiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde askeri güç kullanmadan Nasturilere idari ve mali birtakım ayrıcalıklara vererek yanına çekmek istemiş ancak Nasturileri Rusların ve misyonerlerin etkisinden çıkaramamıştır.

Avrupalı büyük devletlerinin iyice zayıflamış olana Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist emellerine ulaşabilmek için yürütmekte oldukları strateji bağlamında, bunula ilgili faaliyetlerinde Osmanlı Devleti sınırları içinde, Doğu ve Güneydoğuda yerleşik olan Hristiyanların ve buradan hareketle de Nasturilerin büyük bir önemi vardır. Avrupa'nın büyük devletleri, bu stratejik yapı içinde Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamakta olan gayrimüslimlere toprak ve bağımsızlık vaadinde bulunarak onların devlete karşı isyan etmelerini sağlamak, en büyük gayeleridir. Nasturiler üzerinde de I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, savaştan çekildiği tarih 1917'ye kadar Rusya, bu tarihten sonra da İngiltere'nin belirgin bir etkisi olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında önce Rusya'nın, sonra İngiltere'nin yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girişen Nasturiler, savaşın bitiminden sonra verilen söz ve vaatlerin unutulmasıyla ortada kalmışlardır.

3.1.1. Nasturiler Üzerinde İngilizlerin Faaliyetleri

İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesiyle beraber, Bağdat'taki İngiliz Yönetimi, bölgede güvenli bir mıntıka oluşturabilmek için Nasturiler ile daha iletişime geçmenin yollarını araştırmaya başlamışlardı. Bu amaçlarını hayata geçirmek için istihbaratçılarını Nasturilerin nüfusun yoğunlaştığı Kuzey İran'da Urmiye, Hoy ve Salmas şehirler ile Osmanlı Devleti sınırları içindeki Hakkâri, Yüksekova, Mardin ve Suriye'yi kapsayan geniş bir coğrafyaya göndermek suretiyle, bilgi toplamaya başladı.¹⁴¹ Hakkâri bölgesinde istihbarat görevi yapan bir İngiliz subay hazırlamış olduğu raporda, bölgede yaşayan Nasturilerle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

“...Nasturilerin Hıristiyan Kürt gruplardan oluşup oluşmadığı tartışmaya açık olmakla birlikte, dil bakımından benzerlikler vardır. Nasturiler Kürtçe konuşmaktadırlar. Ayrıca burada bulunan Nasturilerin İslamiyet'in bölgeye egemen olmadığı dönemde Hıristiyanlığı kabul eden Kürt gruplardan oluşma ihtimali de bulunmaktadır...”

Yine 1914-1917 yılları arasında İran ve Hakkâri sınır bölgesinde istihbaratla görevli bir başka İngiliz istihbaratçı ise raporunda, sözü edilen bölgede ikamet eden Nasturilerden önemli bir bölümünün İran'a göçtüklerini, burada da Rusya'dan siyasi destek gördüklerinin ifade etmekteydi.¹⁴² 3 Kasım 1917 tarihinde Nasturilerin dini ve siyasi önderi konumunda olan Mar Şem-un'un, Rus General Simirnof ile görüşmeler yaparak ondan kendilerine destek olacaklarına dair söz almış olması, istihbaratı doğruluğunu ortaya koymaktaydı. Bu süreçte Amerikan misyoner Doktor Shedd'in de Nasturilere bölgede devlet kurmaları için siyasi destek sözü verdiği bilinmektedir.¹⁴³ O bölgede görev yapan Osmanlı subaylarından Ali İhsan Paşa tarafından 1918'in son günlerinde Harbiye Nezareti'ne gönderilen raporda da, İngiliz görevlilerin Nasturiler için, Hakkâri Yüksekova ve Şemdinli yöresini kapsamaması öngörülen bir Nasturi Devleti kurma planlarından bahsedilmekteydi.¹⁴⁴ Nasturilere Rusya'nın başta olduğu birçok ülkenin devlet kurma sözü verdiği bilinmektedir. Ama bu konuda, 1918 yılında Irak ve İran bölgesinde güçlü bir askeri varlığı bulunan İngiltere'nin çok önemli vaatlerde bulunmuştur. 1918 yılının Kasım'ında İngiliz

¹⁴¹ A.B.Bukşpan, Azerbaycan Kürtleri, çev., Hejere Şamil, İstanbul: Peri Yayınları, 1. Baskı, 2007, s.67.

¹⁴² Bukşpan, Azerbaycan Kürtleri, s.67.

¹⁴³ Surma Hanım, Ninovanın Yakarışı Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şemun'un Katli, çev., Meral Barış, İstanbul: Avesta Yayınları, 2009, s.96.

¹⁴⁴ BOA, DH. ŞFR. 603/30

subayı Yüzbaşı Grecey, Nasturilerin Ruhani lideri Mar Şemun'a Urmiye'nin merkezde olacağı Nasturi, Asuri, Keldani ve Süryaniler bir arada olacağı bir "Keldani Devleti" kurulması yönünde destek sağlayacaklarına dair söz vermiştir. Sınırlarının net olarak bilinmeyen bu devletin, Yüksekova ve Hakkâri'yi içine alacağı kesin olarak bilinmektedir.¹⁴⁵

3.1.1. İngilizlerin Kürtler ve Nasturiler Arasında İttifak Oluşturma Gayretleri

Irak ve İran bölgesinde güçlü bir askeri varlığı bulunan İngiltere, özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı bir birlik cephesi sağlayabilmek amacıyla, farklı dini ve etnik unsurları bir araya getirmenin planlarını yaptılar. İran ve özellikle Irak'ın petrol gelirleri başta olmak üzere önemli ekonomik çıkarları bulunan İngiltere, farklı etnik ve dini unsurların kendisine karşı ataklarına engel olmak ve süreci hızlandırmak için, onların bağımsızlık kazanmaları sürecinde yanlarında olacaklarını iddia ediyordu. Musul petrollerine hükmetme gayreti için çıkarılmış olan Nasturi ayaklanması da Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine aktarılan İngiliz ve Fransız emperyalist mücadele sürecinin örneklerinden biridir.¹⁴⁶ İngilizler, Kuzey Irak'ta, Nasturilerden oluşturulmuş yerel birliklerin Kürtlere karşı hangi düzeyde bir başarı kazanacaklarına dair 1919 yılının Aralık ayında bir deneme yaptılar. Nasturilerle beraber Ermeni askerlerden meydana gelen bir İngiliz birliğini kendilerine karşı ayaklanacakları duyumunu aldıkları Kürt aşiretleri Zibar ve Barzan Aşiretleri üzerine gönderdiler.¹⁴⁷ Bu çatışmalarda Kürt aşiretleri 300 ile 400 arasında kayıp verdiler ve geçici de olsa İngilizler, Barzan ve Zibar Aşiretlerinin kendileri aleyhinde bir faaliyette bulunmalarını engellemiş oldu.¹⁴⁸

Bu sırada Irak'ta bulunan Ağa Petros, yaşanan çatışmalardan dolayı Kürtlerin Nasturilerden nefret ettiklerinin ve bu sebeple bir arada yaşayamayacaklarını ifade etmekteydi. Ağa Petros, adlarına "Asuri milleti" dediği; Süryani, Nasturi, Keldani, Maruni ve Yakubi cemaatlerini Asuri devleti altında tek millet olarak bir araya getirebilmek için İngiltere'den siyasal ve mali destek talebinde bulunmuştur. Bağdat'a göndermiş olduğu mektupta Asuri milletlerin savaşçı niteliklerinin Kürtlerden çok daha üst seviyede olduğunu ifade ederek, kendi komutanlığı altında Musul'da, Asurilerden oluşan bir askeri birliğinin teşekkülü halinde Kürtlerin İngilizlere karşı cesaret ve cüretlerinde tamamıyla kırılma olacağını ifade etmiştir. İngiliz yöneticiler, Musul ve Süleymaniye'de yaşamakta olana Kürtlerin

¹⁴⁵ BOA, DH. ŞFR. 603/30

¹⁴⁶ Körpe, a.g.e., s. 190.

¹⁴⁷ BOA, Dâhiliye Kalemi Mahsusa (DH. KMS.) 50/03-17

¹⁴⁸ BOA, DH. KMS. 50-3/17.

tepkilerini çekmemek için bu planın üzerinde durmuyorlardı. Öte yandan İngiliz yetkililer, kendileri ile ittifak anlayışı içinde Kürt ileri gelenlerinin komutanlığını yapacağı Asuri askeri birliklerinin teşekkülünün İngiliz çıkarlarının korunması bakımından en doğrusu olacağı kanısındaydılar. Bu plan doğrultusunda, Irak'ta kurulu olan Bakuba mülteci kampına yerleştirilmiş Asuri cemaatlerin katılmalarıyla "Asuri Dragon Taburu" adı verilen askeri birlikler kurulmuştu. İngilizler, bu tabura İsmail Bey, Oğuz Bey ve Seyyid Taha gibi İngilizlere yakınlıklarıyla bilinen Kürt liderlerinin komutası altında olmasının, Türkler ile Kürtler arasındaki duygusal bağı oluşturan Panislamizm anlayışında zayıflamalara yol açabileceğini düşünüyorlardı.¹⁴⁹ İngilizler ile Nasturiler arasında iletişim ve anlaşma süreci devam ederken, Irak ve İran'daki işgalci İngiliz güçlerinin Nasturi yerleşim bölgelerine yakınlığı ve onlara siyasi ve askeri destekte bulunma olasılığı dahi, Kürt gruplarının İngilizlere muhalif olmaları bakımından yeterli bir gerekçe sayılmaktaydı. Nasturilerin karşı karşıya kaldıkları zor durumlardan dolayı Rus, İngiliz ve Amerikan konsolosluklarına sık sık sığınmış olmaları da Kürtlerin Nasturilere ve onların hamisi olan devletlere güvensizliklerinin temel nedeniyd.¹⁵⁰ Böyle bir ortam içinde İngilizlerin Kürt ileri gelenlerine sunmuş oldukları Nasturilerden oluşan bir ordunun kumandanı olması teklifi, Kürt toplum yapısı üzerindeki otorite ve itibarlarını yitirme korkularından dolayı Kürt nüfusunun ileri gelenlerince reddedildi. İslami unsurların Kürtleri etkileme düzeyini, işgal ettikleri bölgenin güvenliğinin sağlanması bakımından riskli bir durum olarak kabul eden İngiliz yönetimine göre Nasturilerin İngilizleri destekleyecek amaçlı yakınlaşmaları yaşamsal bir önem taşımaktaydı. Bundan dolayı İngiliz yönetimi Nasturilerle ilişkileri hep sıcak tutmak istiyordu.¹⁵¹ Kürtler ile Nasturiler aralarında yaşanmakta olan gerginliklerin Kürt aşiretlerinin kendi aralarında bütünleşmelerini sağlamasının yanı sıra, Türkleri ile Kürtler arasındaki ittifaka da güç kattığının farkına varan İngilizler, bu durumu önlemek için İran'daki Nasturiler ile Kürtler arasında barış ortamı oluşturarak Kürt-Nasturi ittifakına ulaşmak için önemli çalışmalar yaptılar. İngiliz subaylarından biri, bu hedefler istikametinde Kuzey İran'da yerleşmiş olan Kürtlerin önemli liderlerden ve İran'ın Urmiye kentinde yer alan Nasturi Patriği Mar Şemun ile Şikak Aşireti Ağası Simko İsmail'in ittifaka varmaları için bir teklifte bulundu.¹⁵² İngilizlerce Nasturilere sunulmuş olan devlet kurma sözünün dedikodusuna dahi Kürtlerin büyük tepkisi söz

¹⁴⁹ PRO, Air Ministry (AIR.) 20/513, General Office Commanding Kurdish Tribes Between Rawanduz & Zaho, Assyrian Army of Urmia, 5 August 1920, pp.7. 6-50; akt. Ayabakan, 2015, s. 58.

¹⁵⁰ PRO, AIR/20/510, Disturbance By Kurds of The Goyan District, Political Mousul to Political Bağdat, 3 Mart 1919; akt. Ayabakan, 2015, s. 58.

¹⁵¹ PRO, FO. AIR. 20/510, From Staff to Bağdad Civil Commisioner, pp.3-4; akt. Ayabakan, 2015, s. 58.

¹⁵² Hanım, a.g.e., s.96.

konusuyken, Simko İsmail'in İngilizlerden gelen ittifak tekliflerine sıcak bakacağını düşünmek pek doğru bir yaklaşım sayılamazdı. Simko, Nasturilerin kendi önderliğiyle ilgili zararlı olacağı ve Kürt devleti kurmakla ilgili stratejilere zararlı olacakları fikriyle 1918 yılında beraber katılmış oldukları Patrik Mar Şem-un'u bir yemekte öldürmüştü.¹⁵³ Simko İsmail Ağa, Mar Şem-un'un katledilişinden kısa bir süre sonra, İran'daki Urmiye ovasında kontrolü ele geçirmek, güç ve otoritesini tam olarak kanıtlamak ve bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını sağlamak için İran hükümetine karşı planlamış olduğu isyan hazırlıklarının hız kazanması için çaba harcayacaktı. İngiliz yetkililerin Kürtler ve Nasturiler arasında ittifak kurma girişimleri olumsuz sonuçlanınca, 1919 yılı Nisan ayında Urmiye'de ve Zaho'nun kuzeyinde Nasturiler ve Kürtler arasında çatışmalar iyice büyümüştü. Her iki tarafında ağır kayıplar verdiği çatışmaların ardından, Nasturiler yerleştikleri coğrafyadan göç etmeye zorlandılar.¹⁵⁴ Bu basamakta, daha önce Osmanlı Devleti'nin, İran-Urmiye Vilayeti Konsolosu sıfatıyla görevlendirilmiş olan Ağa Petros, İngilizlerin desteğini arkasına almak suretiyle Nasturileri teşkilatlandırmak amacıyla harekete geçmiştir.¹⁵⁵

3.1.2. Özerk Asuri Devleti Projesi

Osmanlı Devleti adına İran-Urmiye Vilayeti Konsolosu görevini yapan Ağa Petros, İngilizlerin desteğini alarak 1919'un Nisan'ında Urmiye ve Zahoda Kürtler çıkan çatışmalardan sonra göç etmeye zorlanan Nasturileri teşkilatlandırmak amacıyla çalışmalar başladı.¹⁵⁶

Daha 1918 yılında Nasturilere "Keldani Devleti" adıyla bir devlet kuracakları vaadinde bulunan Bağdat İngiliz Yönetimi, "Nasturi Devleti" adında yeni bir proje üzerinde durarak bu devletin muhtemel sınırlarının tespit etmesi için bir İngiliz siyasi memuruna görev bile vermişti. Bu durum, daima İngiliz himayesinde bir özerk devlet kurulmasını talep eden Nasturileri memnun etmiştir. Sözü edilene İngiliz görevli yeni devletin sınırlarıyla ilgili hazırladığı raporda; su havzaları hattını takip eden bir sınır planlaması yapmıştı. Bu raporda Nasturi özerk devletinin sınırları kuzeyde; Hakkari bölgesi, Zap Havzası, Berisor Dağı ile İran sınırında Zap Nehri kaynağı, Başkale

¹⁵³ İladimir Minorsky ve Tomas Bois, Kürt Milliyetçiliği, İstanbul: Örgün Yayınları, 2008, s.183.

¹⁵⁴ PRO, FO. AIR. 20/510, From Staff to Bağdad Civil Commisioner, pp.3-4; akt. Ayabakan, 2015, s. 58.

¹⁵⁵ Bülent Özdemir, Süryanilerin Dünü Bugünü 1. Dünya Savaşı'nda Süryaniler, Ankara, 2009.

¹⁵⁶ Özdemir Adı Geçen Eser, s.129.

civarındaki vadileri, Hakkari'deki Patriklik merkezi Koçames'i içine almaktaydı.¹⁵⁷ İngilizler İmadiye'de yer alan Nerva ve Raikan'da bulunan Nasturi ve Keldani köylerine bu projenin başlangıç faaliyeti olarak çeşitli yardımlar yaptılar, aynı zamanda İngiliz ordusuyla irtibatlı "Levy Askeri Birlikleri" simini verdikleri yerel kuvvetlerin güç kazanması için destek verdiler.¹⁵⁸ Bu dönemde Siirt ve Hakkâri bölgesindeki Goyan Aşireti mensubu Kürtlerle İngiliz birlikleri arasında yer yer çatışmalardan kaynaklanan Kürt ve İngiliz ilişkilerindeki olumsuz durumları değerlendirmek isteyen Asuri komutan Ağa Petros, Bağdat'a bir mektup göndererek İngilizlere Kürt ayaklanmalarını bastırmak için gönüllü olduğunu ifade etmiştir. Kürt isyanlarına karşı kendi komutasındaki "Asuri Dragon Taburları"nın kullanması teklifinde bulunmuş, buna karşılık olarak da İngilizlerin "Özerk Asuri Devleti Projesi"ni desteklemelerini istiyordu.¹⁵⁹ İngilizler bu desteği verilerse hem İngiliz Ordusu'nun masrafları azalacak hem de Asuriler, İngilizlere bağlılıklarını kanıtlamış olacaktı.¹⁶⁰

Bütün çabalarına rağmen bir türlü İngilizleri ikna edemeyen ve oyaladığının farkına varan Ağa Petros'un Asuri Devleti kurulması için Fransızlarla iletişime geçti. Ancak bu iletişim tüm süreçten haberdar olan İngilizlerin girişimleriyle etkisiz hale gelmiştir. Bu talebinde ısrarcı olan Ağa Petros, yeni bir girişimde bulunarak 1922 yılında bir heyetle TBMM'yi ziyaret ederek Asuri özerkliği ile ilgili talebini içeren planını yetkililere ilettiler. Bu plana göre Hakkâri merkezli kurulacak özerk Asuri devleti yurttaşları, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık tanımı içerisinde olacak; özerk yönetim, Türkiye'ye vergi ödeyecek, iç işlerinde bağımsız olacak, sınır güvenliğinde ise Türkiye ile ortak hareket edecekti. Hatta özerk bölge içindeki okullarda eğitim dilinin Türkçe olacağını da vurgulanmasına rağmen bu proje, TBMM tarafından reddedildi.¹⁶¹

Ağa Petros'un Asuri olarak nitelendirdiği Nasturi, Süryani, Keldani, Maruni ve Yakubi toplumlarının yanında akraba topluluk olduğunu ileri sürdüğü Ezidileri de Asuri devleti altında bir araya getirmeyi düşündüğü planı yeniden İngilizlere sundu. Ağa Petros, I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren Asuri cemaatinden 275.000 kişinin öldüğünü; Asurilerin savaşta 2.000.000 Sterlinin üzerinde bir harcaması

¹⁵⁷ PRO, FO. 371/152879, Buggested Frontier Of Nortern Mesopotamia in Hakkari, pp.284; Levent Ayabakan, "Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un 'Özerk Asuri Devleti Projesi' (1919-1923)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 1, 2015, s. 60.

¹⁵⁸ PRO, FO. 371/6346, No: E-5070, Inclision of Amadiyah in Area Covered by The Mesopotamia Mandate, 30 April 1921, pp.58; akt. Ayabakan, 2015, s. 60.

¹⁵⁹ PRO, AIR. 20/513. pp.11; akt. Ayabakan, 2015, s. 61.

¹⁶⁰ PRO, AIR. 20/513. pp.10; akt. Ayabakan, 2015, s. 61.

¹⁶¹ Özdemir, Adı Geçen Eser, s.171.

olduğunu, hatta kaybedilen mülklerle beraber bu rakamın 11.000.000 Sterlin olduğunu iddia ediyordu. Savaşın devam ettiği süreçte Osmanlı Devleti ve Almanya ile yakınlaşmayarak İngiliz ittifak ettikleri için yurtlarını kaybettiklerini ifade ederek, İngilizlerin kendilerine bir minnet borcu olduğunu anlatmak için Lozan'daki görüşmelerden ayrılarak 1923'te Londra'ya gitti. Petros yeniden Irak ve İran'ın kuzeyi ile Türkiye'nin doğu sınırları arasındaki bölgede özerk Asuri devleti kurulması talebini İngiliz yetkililere iletmişti.¹⁶²

Ağa Petros,1923 yılında kurulmasını istediği özerk yönetimin niteliklerini ortaya koyduğu 25 maddelik proje ile Asuri devlet haritasını ve Asuri bayrağını İngiliz yetkililere Ağa Petros, iletmiştir. Bu projede Asuri devletinin kurulma gerekçeleriyle, devletin kuruluşunun İngiltere ve Irak'a sağlayacağı avantajlar ortaya konuyordu. Ağa Petrus, göre kurulacak bu devlet, Türk ordusunun Irak'a müdahalesini engelleyeceğini, Kürtlerin yaşadığı bölgede Kuzey ile Güney arasında bağlantıyı keseceğini ileri sürmüştür. Bunun yanında Türk kuvvetlerinin Musul'a yönelik muhtemel bir askeri harekâtı olduğunda Asuriler, Irak'ın askeri gücüne kaynak olacak böylece İngilizler de bölgede eşi olmayan bir askeri güce ulaşmış olacaktı. Türkiye, İran ve Irak sınırlılarının tam orta noktasında kurulacak devlet bir tampon bölge olması özelliğiyle Türkler ve Kürtler için caydırıcı güç olma niteliği taşıyacaktı.¹⁶³

Ağa Petros'un sahada çalışma yapmak suretiyle elde ettiği verilere göre hazırlanmış olduğu özerk yönetim haritasında sınırları, Musul'un kuzeyini içine alacak biçimde planlanmıştı. Zap Nehri ile Dicle Nehri'nin birleştiği noktadan başlayıp Revandüz ile Musul yolunun kesişme noktasına kadar uzayan sınır çizgisinin Revandüz ve Rayat istikametinden İran bölgesine dek sürmesi öngörülüyordu. İran'ın sınır hattından Suriye istikametinde devam edecek çizgide ise, Van'ın güney bölümünden Şırnak, Silopi ve Yüksekova hududunu izleyerek Sincar Dağı'na ulaşacaktı. Devletin kuzey yönündeki sınırları, Türkiye sınırını izleyecek biçimde 42. enleme göre tasarlanmıştı. Ağa Petros, Keldanilere ait olduğunu iddia ettiği Zap ve Dicle arasındaki tarım arazilerin önemli bir bölümünü ve Musul'un güneyinde yer alan alanı da devletin sınırları içinde gösteriyordu. Dicle Nehri'nin batısındaki Sincar

---

¹⁶² PRO, FO. 371/9006, No: E-10167, Assyrians Autonomy The Only Solution, pp.151; akt. Ayabakan, 2015, s. 63.

¹⁶³ PRO, FO. 371/9006, No: E-10167, This State Would Be Self-Supporting, pp. 152; akt. Ayabakan, 2015, s. 64.

adıyla bilinen alanı da Asurilerin akrabası olduklarını ileri sürdüğü Ezidilerin yaşadığı yer olduğu gerekçesiyle talep etmekteydi.¹⁶⁴

Ağa Petros, Asuri Devleti ile ilgili projesinde, savunulması mümkün bir hatta olduğu, lojistik üs olma özelliği taşıdığı, Irak'ın kuzeyinde bir piyasa merkezi görevinde olması ve zengin petrol kaynaklarından dolayı devletin ekonomik finansmanına katkıda bulunacak yeterliliğe sahip olduğu için Musul'u devletin başkenti olarak tespit etmişti. Ağa Petros, Bağdat'tan uzak bir bölgede olan Musul'u İngiltere ve Irak hükümeti adına koruyabileceklerini de taahhüt ediyordu. İngiltere'nin Musul'un, Asuri Devleti'nin başkent olma teklifine sıcak bakmaması durumunda Musul'un 15 yıl için Asurilere kiralanmasına da razı olacağını beyan etmiştir.¹⁶⁵

Kurulacak Asuri Devleti'nin polis ve jandarma tarafından sağlanacak iç güvenliği, İngilizlerin kontrol ve denetimi altında olacaktı. Eğer İngilizler, Musul'un güvenliğini sağlamak istemezlerse Asuri Devlet yönetimine 50.000 tüfek, 200 makinalı tüfek, 24 dağ topu ile 6 ağır silah ve yeteri kadar mühimmat ve uçak vermesinin şehrin güvenliği sağlamak için yeterli olacağı kanaatindeydi. Devletin idari yapısında, Asurilerle beraber Araplar, Kürtleri Ermeniler ve Yahudilerin de siyasal olarak temsil edilmeleri öngörülmekteydi. Mecliste görev verilecek üyeler, nüfus dağılım oranlarına göre saptanacaktı. Devletin ilk hükümeti tayin yoluyla kurulacak, İngilizlerin onayıyla göreve başlayacak ve üç yıl görev yapacaktı. Daha sonra hükümet, demokrasinin gereklerine göre seçimlerle belirlenecekti. Ayrıca ülkenin nüfusunu meydana getiren her unsur, 3.000 kişiyi temsilen bir üye seçme hakkına sahip olacaktı.¹⁶⁶

Ağa Petrus'un Asuri Devleti Projesi; adaletin sisteminin uygulanması, okullarda İngilizce ve Arapça eğitim yapılması, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını madenlerin işlenmesi ve mülkiyet hakları, İngiliz temsilciye ödenecek miktarın bile tespit edildiği vergi sistemi, ekonomik yapı, hatta tüm ayrıntıları düşünülmüş çizilmiş bayrağı da dâhil pek çok ayrıntısı düşünülmüş hazırlanmıştı. Bu geniş kapsamlı ve ayrıntılı devlet projesini İngiliz makamlarına sunarak bu konuda İngilizlerden yarım isteyen Ağa Petros projesinin son bölümünde şu ifadelere kullanmıştır:

“...özerk bir Asuri devletinin kurulması için yukarıdaki önerileri yaparken, bu devletin kuruluşunun ilerleyen süreçte

¹⁶⁴ PRO, FO. 371/9006, No: E-10167, Why Territory Asked For, pp.153-154; akt. Ayabakan, 2015, s. 67.

¹⁶⁵ PRO, FO. 371/9006, No: E-10167, The Proposed Assyrian Turkish Frontier, pp. 155; akt. Ayabakan, 2015, s. 68.

¹⁶⁶ PRO, FO. 371/9006, No: E-10167, Flag, pp.165, 167; akt. Ayabakan, 2015, s. 69-71.

İngiltere'nin çok faydasına olacağına ve barış ortamının tesis edilmesinde etkili olacağına inanıyorum. Böyle bir proje onaylanmadığı müddetçe Irak hükümetinin Bağdat'tan bu kadar uzak bir coğrafyayı idare ederken Türklerin geçmişte karşılaştıkları aynı zorluklarla karşılaşacaklarına inanıyorum. Evsiz halkım için bir ev ve aynı zamanda Irak için bir kalkan görevi görecektir bir devlet kurma isteğimin açıkça anlaşılmasını istiyorum.”¹⁶⁷

İngilizler, Lozan'da Türkiye Irak sınırıyla ilgili problemlerin çözülmesi amacıyla görüşmelerini sürdürürken bölgede böyle bir devlet kurulmasının Türkiye ve İran'ın dışında, bölgede yaşamakta olan Kürtler tarafından da tepkiyle karşılanacağını biliyorlardı. Projenin gerçekleşmesiyle bölgedeki Kürt aşiret reisleri tarafından bir isyan hareketi başlatılması ihtimalinin yüksek olduğunu tahmin ediyorlardı. Asurilerin önde gelen isimlerinin imzasıyla Sir Henry Dobbles'a sunulan “Özerk Asuri Devleti Projesi”, Sir Henry Dobbles'un başkanı olduğu bir grup İngiliz yetkili tarafından incelenerek değerlendirildi. Bu çalışmanın sonunda İngiliz yetkililer Ağa Petros'a, bölgede Asuri devleti kurulması ile ilgili bir karara verebilecek yetki ve sorumluluklara sahip olmadıklarını ilerek bu problemin Irak hükümeti ile görüşmeler yapılarak çözülmesinin doğru olacağını bildirmişlerdir.¹⁶⁸

3.2. Dünya Savaşı Sonrasında ve Milli Mücadele Döneminde Nasturiler

Milli Mücadele dönemi içinde de İngilizlerle işbirliği yapmaya devam eden Nasturilerin faaliyetleri Hakkari ve çevresinde devam etmiştir. Bölgede kendisine bağlı bazı tampon bölgeler oluşturmak isteyen İngiltere, bu süreçte Nasturilerle yeniden ilgilenmeye başlamıştır.

I. Dünya Savaşı bittikten sonra Irak'ta Bağdat'a yakın bir bölgede İngiltere idaresine bağlı olarak kurulan Bakuba Kampı'nda ikamet eden Nasturilerin sorunlarının sonu gelmemiştir. Nasturilere kalıcı olarak yerleşebilecekleri bir bölge bulunmasının gerektiğinin ileri süren İngilizler, bu süreçte onlardan Türkiye'nin etkili olduğu sahanın sınırlarında ve İngilizlerin kontrolünde olan Mezopotamya'da bir tampon bölgenin kurulması fikri ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹

I. Dünya Savaşı sona erince Hakkâri ve civarına dönerek orada İngiltere'nin bir çeşit garantörlüğü altında özerk bir devlet kurmayı amaçlayan Nasturiler, bu

¹⁶⁷ PRO, FO. 371/9006, No: E-10167, Government Of The State, pp. 168; akt. Ayabakan, 2015, s. 72.

¹⁶⁸ Ayabakan, 2015, s. 72.

¹⁶⁹ Yonca Anzerlioğlu, “XIX. Yy. ve Sonrasında Nasturi Hıristiyanlarının Faaliyetleri”, *Türk Yurdu*, C. XVIII, S. 134, Ekim 1998, s. 180.

amaçlarını gerçeğe dönüştürmek için Paris Konferansı ve San Remo Konferansına katılarak seslerini duyurmaya gayret etmişlerdir. Bu süreçte istedikleri sonuçlara ulaşamayınca San Remo Konferansı'nın ardından yeni birtakım teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Bu teşebbüslerden ilkinde göre, Türk ile İran sınır bölgesinde bir bölge ele geçirilecek, Hakkari ile Urmiye'nin birleşmesi sağlanarak Türkiye-Irak-İran arasında tampon bölge niteliği olana bir devlet kurulacaktı. Ne var ki bu plan başarıyla uygulanması mümkün olmamıştır. Bu dönemde Bakuba Kampı kapatılmış, onun yerine Akra yakınlarında yeni bir kamp Mindan Kampı kurulmuştu. Bakuba Kampı'ndan ayrılan ve Hakkâri'den gelen 20.000 civarında kadar Nasturi'nin sözü edilen kampa yerleşmeleri sağlanmıştır. Gizli yollar kullanmak suretiyle Nasturileri Türk sınırlarından geçirerek eski yerleşim alanlarına dönmelerini planlayan İngilizler; Mindan Kampı'nda yaşamakta olanları ülkelerine dönmeleri için zorladılar. Bu dönüş sürecinde çoğu çiftçi olan Urmiyeli Nasturilerin büyük bir kısmı ağır doğa şartlarına yenik düşerek veya bölgedeki Kürtlerin saldırılarına uğrayarak ölmüşlerdir. Hayatta kalanlar ise Musul ve Bağdat'a kaçarak zor şartlar altında hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Savaşçı özellikleri ve sağlam yapılarından dolayı bu zor şartlardan sağ olarak kurtulmayı başaran Hakkâri'li Nasturilerden ise 7500 ile 8000 civarında Nasturi, başta Musul Ovası olmak üzere İmadiye, Dohuk ve Zaho'da bulunan dağların yamaçlarında kurulu boş köylere veya Hakkari'ye yerleşmişlerdir. Nasturi komutanlarında Ağa Petros'la birlikte hareket eden 6500'e yakın Nasturi ise, kendi hallerinde kalmış, bunların bazıları Suriye'ye gelerek yerleşmiş, bazıları da farklı bölgelere dağılmışlardır. Hakkari'ye yerleşmiş olanların bazıları ilerleyen dönemde geri dönmüşler fakat büyük bir çoğunluğu 1924'te yaşanan Nasturi ayaklanmasına kadar orada yaşamaya devam etmişlerdir.¹⁷⁰

20 Kasım 1922'de başlayan konferansın gündemini meşgul eden en önemli konular Boğazlar, sınırlar, Osmanlı borçları, Musul meselesi olmakla birlikte bu çalışmada Lozan Konferansı'na detaylı bir şekilde girilmeden azınlıklarla ilgili müzakerelerin Nasturilerle ilgili kısımları ele alınacaktır. Azınlıklar meselesi Lozan Konferansı'nın iç tüzüğü'nün 5. Maddesine göre kurulan Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu'nda görüşülecekti. Ancak mesele Lord Curzon tarafından ele alınınca konu ilk defa 12 Aralık 1922'de gündeme getirilmiştir.

3.3. Nasturi Ayaklanması

¹⁷⁰ Veysi Akın, "Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)", Türkler, C. XVI, Ankara, 2002, s. 306-308.

İngiltere Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrasında yer alan "Irak ile Türkiye arasındaki işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yolu saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa anlaşmazlık Cemiyet-i Akvam'a götürülecektir." maddesinden hareketle Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam sürecine girmesini sağlamak için 6 Ağustos 1924'te Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne müracaat etmiştir. Fakat İngiltere, tam bu süreçte, Musul gibi önemli bir meselesinin görüşüldüğü dönemde, Türkiye'yi güçsüz bırakmak planı kapsamında Nasturilerden de faydalanmanın yollarını aramaya başlamıştır.

Bu amaçları istikametinde hareket eden İngiltere, Irak'ta yerleşik olan Nasturi ve Ermenilerin silahlanmalarını sağlayarak onları Erbil, Kerkük ve Revandiz civarında konuşlandırmak suretiyle Türklere karşı dikkate değer bir güç oluşturma çabasına girdi. Türk hükümeti ise bu çalışmalara ve planlara karşı koyabilmek için bazı tedbirler alarak mevcut ölçütlerin dışında bir propaganda faaliyetine gidilmesine, aşiret mensuplarından oluşacak özel ekipler oluşturarak Musul başta olmak üzere, bölgede yoğun bir propaganda faaliyetlerinde bulunulması kararına varmıştı. Türkiye, bu faaliyetler ve karşı propaganda ile İngilizlerin Nasturileri kullanmak suretiyle Hakkari'yi ele geçirmesini engellemek, tam da Musul meselesi Cemiyet-i Akvam'da görüşülürken İngilizlerin Haliç Konferansı'nda belirledikleri sınırların Irak'a ait olduğunu ileri sürmelerini bahane edip bölgeyi işgal ederek Nasturi tehlikesinden kurtulmayı amaçlamaktaydı.¹⁷¹

Türk yetkililerin Nasturilere karşı bir önlem geliştirmeyi planladığı süreçte Nasturiler, büyük çaplı sayılabilecek bir ayaklanma faaliyetine girişmişlerdir. Bu hareketlenmenin ilk basamağını dönemin Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey ve yanındakilerin 7 Ağustos 1924 tarihinde Hangediği adı verilen yerde kaçırılması oluşturmaktadır. Eski adı Çal olan bugünkü Çukurca'ya gitmek amacıyla vilayet merkezinden harekete geçen vali ve yanındaki heyet, Nasturilerin pususuna düşmüşler, dönemin jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin Bey ile yanındaki bazı erler şehit olurken vali Halil Rifat Bey ve yine jandarmalar esir alınmışlardır.¹⁷²

İsyancıların toplamı sayısının 8000 civarında olduğu, 1000 kadar da silahları olduğu bilinmektedir. Bunun yanında sınırın Irak'a ait olan bölümünde Zaho, Akra, Umadiye, Revandiz ve Zebar'da konuşlanmış 2500 mevcuttan oluşan Nasturi

¹⁷¹ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972, s. 26-27.

¹⁷² Hakimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1924.

birlikleri hazır tutulmaktadır. Sınır öte tarafında, Musul'da konuşlu Nasturilere ait üç topçu bataryası tarafından desteklenen 12 tane İngiliz savaş uçağı yer almaktadır. Yaklaşık 1500 süvari ve 8000 piyadeden oluşan karşı koyma kuvvetleri de bulunmaktaydı. Yine bu birlikler tarafından desteklenen 8 uçak ile 10 topçu bataryası hazır durumdaydı. Cumhuriyet'in daha ilk dönemleri olması ve Irak sınır hattının henüz net bir biçimde tespit edilmemiş olmasından dolayı, bölgede devlet otoritesinin tam olarak sağlanamadığı anlaşılmaktadır.¹⁷³

Nasturilere esir düşen Vali Halil Rifat Bey'in sonraki dönemde anlattıklarından yola çıkıldığında bu esir alma olayının Nasturi Tohup Aşireti üyeleri tarafından düzenlendiği anlaşılabacaktır. Vali ve yanındakiler bugün Irak'ın kuzeyinde yer alan Duhok iline bağlı bir ilçe olan İmadiye'ye götürülmek istenirken Aşağı Tiyari bölgesinde hükümet yakın aşiret reisi Hoşabe'nin müdahalesiyle serbest kalmışlardır. Bu olayda Nasturilerin İngiliz terbiyesi almış gibi bir tutum ve davranış sergilemeleri ile Nasturi isyancıların aralarında dolaşan üniformalı İngiliz askerleri valinin ve yanındakilerin dikkatini çekmiştir. Durumun böyle olması Nasturilerin bu hareketlenmelerinde İngilizlerin parmağı olduğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁴ Musul sorunuyla ilgili çözümün Cemiyet-i Akvam'a bırakıldığı gündün bir gün sonra böyle bir olayın ortaya çıkmış olması, bir tesadüfle açıklanamaz. Bu ayaklanmadan sonra Türkiye tarafından tayin edilmiş olan Çal (Çukurca) Nahiye Müdürü Ulia Bey'in olaydan kısa bir süre sonra kaçarak İngilizlere sığınması bu yöndeki şüphelerin ne denli güçlü olduğunun bir başka kanıtı olarak da kabul edilebilir.¹⁷⁵

Türkiye ile İngiltere'nin Musul meselesini görüşmek için Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasında 19 Mayıs 1924 bir araya geldikleri Haliç Konferansı adı ile bilinen bu toplantıda İngiltere Hakkari bölgesini Nasturiler'in yaşayacağı bağımsız bir bölge olması talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep Türk Hükümeti tarafından kabul edilmeyince Nasturileri isyan etmesini sağlayarak dünya kamuoyunda Nasturilerin Türk yönetiminden hoşnut olmadıkları algısı yaratarak bölgenin idaresinin Türklerde kalmasının yanlış olacağı düşüncesini kabul ettirmek istemiştir: Gerçekten de o günlerde The Times Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda durumun tam da İngilizlerin istediği anlaşıldığı belli oluyordu. Bu yazı, bölgede Nasturilere verilmesini istedikleri topraklardan Asuriye Eyaleti olarak bahsediyor; Hakkari yaşanan olayları hatırlatarak bu bölgenin Türkiye'ye bırakılması halinde

¹⁷³ Körpe, a.g.e., s. 303.

¹⁷⁴ Vedat Şadillili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar*, C. I, Ankara, 1980, s. 60-61.

¹⁷⁵ Hakimiyet-i Milliye, 9 Teşrin Evvel 1924.

daha birçok olayın meydana geleceği belirtilmiştir. Sözü edilen yazıda o Türk sınırları içinde yer alan Hakkari (Çölemerik), henüz kimseye ait olmayan topraklar olarak ifade edilmiş ve bu bölgede denetlemeler yapan Vali Halil Rifat Bey'in sanki başkasına ait topraklara tecavüz ve müdahalede bulunmuş izlenimi verilmiştir.¹⁷⁶ Batı dünyasının bu yaklaşımı, hiç kuşku yok ki Türkiye'nin bölgede bir operasyon yapmasına sebep olan önemli faktörlerden biri olmuştur.

3.4. Nasturi Ayaklanmasına Karşı Alınan Tedbirler

Olay meydana geldikten sonra 14 Ağustos 1924'te toplanan Bakanlar Kurulu isyanın bastırılması gerektiği yönünde bazı kararlara varır. Bu kararın ardından Genelkurmay Başkanlığı'na isyanın bastırılması görevi verileri. İç politikanın gerekleri ve Musul sorununun dış politika alanında taşıdığı hassasiyetten dolayı bu isyanın kısa süre içinde bastırılması oldukça büyük bir önem taşımaktadır. İsyân hareketinin İngiltere'nin Musul'dan sonra Hakkâri bölgesini de istediği 19 Mayıs 1924 tarihli İstanbul Konferansı'nın hemen ardından meydana gelmesinin bir rastlantı olmadığını, bunu İngiltere'nin uluslararası politik sahadaki faaliyetlerinden biri olduğunu fark eden Ankara Hükümeti, bu duruma bir an önce çözüm bulmak istiyordu. İngiltere, kendi mandası kapsamında kurmayı düşündüğü Arap devleti sınırları içine almayı planladığı Musul vilayeti içinde Nasturi ve Kürt özerk bölgeleri kurma hesapları yapıyordu. İngiltere, bundan hem Nasturi ve Kürt nüfuz alanlarını kuzeye doğru yaymak suretiyle zaman içinde egemenlik alanında bir genişleme sağlamayı hem de kuşkusuz Ortadoğu petrol yataklarını kontrol edebileceği bir tampon bölge meydana getirmeyi amaçlıyordu.¹⁷⁷

Bir hareketin zorunluluğu belli olunca yapılacak harekâtla ilgili 3. Ordu Müfettişliği'yle görüş alışverişine giden Genelkurmay Başkanlığı, 13 Ağustos 1924 tarihinde Başbakanlığa bununla ilgili bir rapor sunmuştur. Sözü edilen raporda; Müdahalede bulunulması planlanan Nasturi nüfusun, Çölemerik ve Beytüşşebap'ın güneyi, Çal ve Oramar'ın batısı ve İmadiye'nin güneyinde; Merinar Dağı ve Gılıgoyan Aşireti'nin arasındaki bölgede yaşamakta oldukları, toplam nüfuslarının 8000 civarında olduğu, 1000 kadar silahlı eşkıya çıkarabileceklerinin haberinin alındığını ifade edilmiştir. Nasturilerin fazla bir direniş göstermeden göçe razı olacakları, zira yalnız başlarına buna direnmelerinin mümkün olmadığı; Türkiye ile İngiltere arasında bir savaş sebebi sayılacağı için İngiltere'nin olaya aktif olarak

---

¹⁷⁶ İkdâm, 21 Eylül 1924

¹⁷⁷ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul, 2003, s. 114.

katılma olasılığının bulunmadığı sınırdaki buna ihtimal verilmediği belirtilmiştir. Yine Genelkurmay'ın bu raporunda alınacak önlemler bütün ayrıntılarıyla sıralanmıştır.¹⁷⁸

Genelkurmay Başkanlığı, bu harekât görevini 7. Kolordu Komutanlığı'na verir. Dönemin 7. Kolordu Kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa, bu harekâtın Musul'un yeniden ele geçirilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilebileceği düşüncesiyle Mustafa Kemal Paşa'ya: "İngilizler Musul Vilayeti'ni Mütareke'den sonra bir olupbitti ile işgal ettiler. Aynı hareketi ben de yapabilirim. Eğer bu hareketim, hükümetin politikasına uygun çıkarsa, Musul Vilayeti kazanılmış ve dava halledilmiş olur, aksi halde, tarihi mesuliyet benim üzerime yüklenir. Siz de, "Kumandan Hükümetin isteğine aykırı olarak bu hareketi yapmıştır, kendisini Divan-ı Harp'e verdik, mesul edeceğiz" dersiniz ve işi yine politika ile halledersiniz." teklifini götürür. Mustafa Kemal, Cafer Tayyar Paşa'ya: "Zaten sizi, bu işi bu tarzda yapabileceğinizi düşünerek intihap ettim. Rasgele bir kumandanın başarabileceği bir iş değildir, bu hususta sizden eminim" cevabını verir.¹⁷⁹

Bu dönemde bir kararname yayınlanmış ve burada, Nasturi hareketleriyle ilgili tüm yetkinin 7. Kolordu Kumandanlığı'na verildiği ifade edildikten sonra kumandanlığın bilgisi dışında bölge valilerinden hiçbirisinin harekete geçmemesi emredilmiştir. Harekâtın olabildiğince kısa süre içinde ve statüko sınırlarına uyularak yapılması; bölgedeki aşiretlerinden özellikle de Ağa Simko'dan yardım alınması kararına varılmıştır.¹⁸⁰ Ağa Simko'dan özellikle İran sınır bölgesinde ortaya çıkacak olaylarda ve İran'daki Nasturilerin Türkiye'deki Nasturilerin birleşmesine engel olması noktasında faydalanmayı düşünene hükümet,¹⁸¹ onun yardımlarıyla Revandız'ı almayı ve İngiltere ile mücadeleyi sürdüren Şeyh Mahmut'la bağlantı kurmayı planlıyorlardı.¹⁸²

Genelkurmay Başkanlığı tarafından isyanı bastırmakla görevlendirmiş olan 7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa, 23 Ağustos 1924 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na harekât hakkında bir rapor sunarak birliğinde görevli olan çoğu askerin yeni olmalarından ve içlerinde daha önce bir savaşa katılmış kimsenin olmasından dolayı onlara eğitim yaptırabilmek için bir süreye ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Mevcut kuvvetlerle Nasturilerin tedibini sağlamanın mümkün olabileceğinin

¹⁷⁸ Hallı, a.g.e., s. 30-32.

¹⁷⁹ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu:1918-1926*, İstanbul, 1995, s. 248.

¹⁸⁰ Hallı, a.g.e., s. 33.

¹⁸¹ Tahir Kodal, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre Musul Meselesi (1923 -1926)*, İstanbul, 2005, s. 251.

¹⁸² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul, 2003, s. 401.

fakat Nasturilere Musul'dan bir takviye söz konusu olacağı takdirde sıkıntı yaşayabileceklerini belirtmiştir.¹⁸³ Genelkurmay Başkanlığı, bu rapora rağmen yirmi günlük bir süreç içinde Cemiyet-i Akvam'da yapılacak olan Musul sorunuyla ilgili görüşmelere katılmak zorunda olduğu için bu süre dolmadan bir sonuca ulaşılmasını istiyordu. Harekâta geç kalındığı takdirde Cemiyet-i Akvam karralarına muhalefet etmek suretiyle hareket etmek gerekeceğinden birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalınacaktı. Bundan dolayı Genelkurmay Başkanlığı, harekâtın bir an önce başlaması ve sonuçlandırılmasının önemini vurgulamıştır.

Genelkurmay Başkanlığı, 6 Eylül 1924 tarihinde 7. Kolordu'ya bir emir daha vermiştir. Yayınlanan bu emirde: "...yapılacak harekâtın bütün Nasturileri tedip için değil sadece Hakkari'nin güney sınırını işgal ve Hakkari valisine taarruz eden çeteyi tedip maksadıyla olacağı cihetle, askerimize karşı iyi niyetle hareket eden ve silah atmayan her şahsın iyi muamele göreceği ve yakalanacak olan çetenin Cumhuriyet Hükümetimizin kanunlarına göre adalete teslim edileceği" ifade edilmektedir.¹⁸⁴

Aynı dönemde bir muhtıra yayınlayan İngiltere, Nasturilerin Türk yönetimi altındayken gördükleri baskılardan dolayı I. Dünya Savaşı sürecinde müttefiklerin safına geçtiklerini, bu kararları bahane edilerek büyük acılar çektiklerini ve yurtlarından sürüldüklerini ileri sürmüştür. Nasturilerin önceki yerleşim bölgelerinde veya hiç değilse oraya yakın bölgelerde İngilizlerin koruması altında yerleşmeyi talep ettikleri iddialarını bir kez daha yinelemişlerdir. Sözü edilen muhtıra kapsamında İngiltere, sınırın talep edildiği biçimde çizilmemesi halinde Nasturilere savaş dışında bir seçenek bırakılmamış olacağını; bu durumun da barış ve refah ortamı kurulmasını imkânsız hale getireceğinin ifade etmiştir.¹⁸⁵ Sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesini istiyormuş gibi görünen İngiltere, aynı zamanda adeta Osmanlı'yı tehdit etmektedir. Türkiye'nin bir harekât yapmakta kararlı olduğunu anlayan İngiltere de boş durmayarak, I. Dünya Savaşı sürecinde yaptıkları gibi Nasturilere, onları her türlü destekleyeceklerine dair söz vermişlerdir. Tam bu dönemlerde Mister Lloyd isminde bir İngiliz memurunun Çal (Çukurca) nahiyesine gelerek Nasturileri kışkırtmak ve Türkiye Hükümeti'nin uygulamalarından bazılarını itiraz etmesini sağlamak istediği bilinmektedir. İngilizler, hem destek vaatleri hem de ajanlarının sürdürdükleri faaliyetlerinin etkisiyle harekâtın daha ilk günlerinde ordu

---

¹⁸³ Hallı, a.g.e., s. 33.

¹⁸⁴ Hallı, a.g.e., s. 41-43.

¹⁸⁵ Milletler Cemiyeti Komisyon Raporu, s. 219-220.

içinde huzursuzluklar baş göstermiştir. Beytüşşebap'ta bulunan askeri birlikte bir yüzbaşı, bir teğmen yanlarındaki erlerle birlikte firar etmişlerdir.¹⁸⁶

Artık yapılmasından başka çare kalmayan harekâtın başladığı günlerde diplomatik faaliyetler de olağanüstü bir hareketlilik söz konusuydu. Türkiye, İngilizlerin Nasturiler aracılığıyla Türk topraklarına tecavüz ettikleri ve böylece Lozan Antlaşması'nın ihlal ettiklerinin iddia ederek 17 Eylül 1924 tarihinde Cemiyet-i Akvam'a bir nota vermiştir.¹⁸⁷

Bölgedeki Kürt aşiretleri de katılımıyla 15 Eylül 1924'te harekât başladı. Nasturiler, daha 24 Eylül'de birçok yerden kaçmaya mecbur kalmışlardı. Askeri birliklerin Nasturileri bugünkü Şırnak ili sınırları içinde bulunana Hezil suyu hattının ötesine kadar gönderildiği, Zap'ın doğusunda kimse kalmadığı kanısına varılınca 11 Ekim 1924 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁸⁸ Harekât temel amacına ulaştıktan sonra, Milletler Cemiyeti toplantısı yapılmadan, Türk askerlerine yardım eden aşiret reisi Simko'nun liderliğindeki kuvvetlerle beraber Revandüz'ün ele geçirilmesi için planlar yapılmış fakat kışın yaklaşmasından dolayı bu plan uygulanamaz.¹⁸⁹

Nasturi ayaklanmasının, isyancıların büyük bir kısmının ve bu ayaklanmaya liderlik edenlerin ele geçirilmeden yurt dışına kaçmış olmalarından dolayı kazananının belli olmadığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda asi Nasturilerin yurt dışına kaçmak suretiyle İngiliz himayesine sığınmış olmalarının sonuç üzerinde etkisinden hareket edildiğinde dış desteğin belirleyici özelliği göz ardı etmek mümkün değildir.¹⁹⁰

---

¹⁸⁶ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 146.

¹⁸⁷ Cumhuriyet, 19 Eylül 1924.

¹⁸⁸ Anzerlioğlu, a.g.e., s.181.

¹⁸⁹ Anzerlioğlu, a.g.e., s.181.

¹⁹⁰ Körpe, a.g.e., s. 354.

3.5. Nasturi Ayaklanması Sonrasında Yaşananlar

21 Eylül 1924 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı da İngiltere'ye sert bir nota vermek suretiyle saldırıların devam etmesi halinde, Türkiye'nin statükoya uymakla ilgili yükümlülüklerinin ortadan kalkacağı beyan edilmiştir. İngiltere saldırılarını sürdürmekten vazgeçmezse Musul'u işgali için yeni bir operasyon planlamasını meşruiyet kazanacağı bildirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, bu düzeyde bir tepki sonrasında İngilizlerin tecavüzde ısrarcı olmayacağı kanaatindeydi. Sudan, Mısır, Hicaz ve Irak'ta sıkıntılı durumundan dolayı Musul sorununu çözülmesi için İngiltere'nin Türkiye ile bir savaşa girebileceğini sanmıyordu. Ancak Genelkurmay Başkanlığı, İngilizlerin bu tutumunda ısrar etmeleri olasılığını dikkate alarak yalnızca İmadiye ve Zaho'nun işgaliyle yetinilmeyerek İngilizlerin Musul'dan tamamen atılmasına kadar harekâtın sürdürülmesi ihtimalini de düşünmüştür.¹⁹¹

Nasturilere karşı yapılan harekâtın tamamlanmasıyla kıtaların yeni tertipler alması sağlanırken Ankara'yla temaslara da devam edilmekteydi. Türkiye, İngiltere ve Cemiyeti-i Akvam arasında devam eden karşılıklı nota vermekle kısıtlı hale gelmiş siyasi ve diplomatik faaliyetlerin sonunda sorunun Cemiyeti-i Akvam'da görüşülmek suretiyle çözümlenmesi yolunda anlaşmaya varılmıştır. TBMM, 19 Ekim 1924'te konuyla ilgili toplantısından sonra savaşın bittiğini kurulan tertibatın kaldırılmasıyla ilgili karar ve sorumluluğun 3. Ordu Müfettişliği'ne ve Genelkurmay Başkanlığı'na bırakıldığını beyan etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Hakkari'deki harekâtın bitmesinden sonra harekâta katılan birliklerin siyasi durumdaki belirsizlikler ve Musul sorunun kesin çözüme ulaşmasına kadar Diyarbakır'da kalmasının doğru olacağı kararına varmıştır.¹⁹²

İsyanın bu kadar kısa bir süre içinde bastırılması, bu Nasturi ayaklanması sürecinde İngiltere'nin en çok rahatsız olduğu noktadır. Yüzbaşı Lloyd, Nasturilerin, İngilizleri bir "Nasturi Devleti" kurmak mecburiyetinde bırakmak amacıyla bilinçli olarak böyle davrandıklarını ifade etmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs ise eğer Lloyd'un bu tespitinin doğruluğu ispatlanırsa İngiltere'nin Nasturilere tüm desteğini çekmesi gerektiğinin; onlara yerleşecekleri bir bölge bulma düşüncesinden ve bununla ilgili masraf etmekten vazgeçilmesinin doğru olacağı kanısına varmıştır. Ne var ki Kürt ve Araplara karşı bir ölçüde başarı kazanan Nasturilerin düzenli ordulara karşısında aynı başarıyı göstermelerinin mümkün olamayacağı Irak'taki

¹⁹¹ Üçüncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar ve Ayaklanmaların Bastırılması, Haz. Kemal Yılmaz, Ankara, 1991, s. 35-36.

¹⁹² Hallı, a.g.e., s. 73-74.

tüm İngiliz yetkililerinin göz ardı ettiği unsurlardan biriydi. Bunun yanında İngiltere'nin sergilemiş olduğu bu yaklaşımla artık Nasturileri gözden çıkardığı için bazı bahaneler bulmaya çalıştığını söylemek de yanlış olmayacaktır.¹⁹³

Sonuç olarak, 8 Ağustos 1924'te İl Jandarma Kumandanı Binbaşı Hüseyin Tevfik Bey ile üç jandarma erinin şehit edilmesi ve Hakkâri Valisi'nin Tiyari Nasturileri tarafından esir alınmasıyla başlamış olan Cumhuriyet tarihinin ilk ayaklanması, Türk askeri birliklerinin bugünkü Şırnak ilinin güneyine intikal etmesi ve Nasturilerin Irak'ın kuzeyine sürülmesiyle son bulmuştur.

3.6. Nasturi Ayaklanmasının Yerel Ayaklanmalara Etkisi

Anadolu'da yaşamakta olan halkların kışkırtılarak bu topraklarda birtakım karışıklıklar çıkartılması stratejileri, geçmişten bugüne dek devam edegelmiştir. Başka bir söyleyişle emperyalist amaçları olan ülkelerin ekonomik, dinsel ve siyasal bakımdan gerekli olduğunu düşündükleri Anadolu topraklarını karıştırma politikaları daima sıcak kalmış ve onların gündemini oluşturmuştur. Bu stratejileri uygulamaya koyabilmek amacıyla her dönemde onlara yakın olan unsurlar olmuştur. Bu unsurlar, kimi zaman Ermeniler, kimi zaman Rumlar kimi zaman da Nasturiler olmuştur. Doğrudan doğruya dış güçlerin etkisi olmadan sadece yaşananların etkisi ve Nasturilerden alınan ilhamla bazı hareketlemelere giden unsurlar da söz konusudur.

3.6.1. Mardin Örneği

Çokkültürlü bir yapısı olması; bir şehir olarak Mardin'in karakteristik özelliklerini saptayan temel unsurlardan ve Mardin şehit kimliği tanımlanırken sık sık altı çizilen özelliklerinden biridir. Çokkültürlülük olgusu, ideal çağdaş toplumu oluşturan farklı kültürel ve toplumsal grupları içine alması ve birbirlerinden farklı kültürel grupların eşit statüler taşımalarını öngören bir kavramdır. Bundan dolayı farklı kültür yapısına sahip grupların asimile olmasından ziyade, farklılıklarını koruyarak entegreolmaları anlamını taşımaktadır. Çokkültürlülük kavramı, çoğunlukla azınlık haklarıyla ilgili bazı sorunlarla karşılaşıldığında dikkat çeken ve toplumsal barışın sağlanması için önem verilen söylemlerden birisidir. Özellikle birbirlerinden farklı dinsel, kültürel ve etnik gruplardan meydana gelen toplumlarda çokkültürlülük yaklaşımı toplumsal barışa ulaşılması için önemli olduğu düşünülen bir yaklaşımdır. Batıdaki ülkelerde göçlerden dolayı meydana gelen ya da imparatorluklardan ve emperyalist devirlerden kalan farklı dinsel, kültürel ve etnik

¹⁹³ Kaymaz, a.g.e., s. 403-404.

grupların bir düzen içinde bir arada yaşamasını temin etmek, dikkate değer bir siyasal ve toplumsal problem olmaktadır. Çokkültürlük yaklaşımı ve söylemi, en çok da bu noktada üzerinde durulan bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁹⁴

Anadolu tarihi yapısıyla çok kültürlü bir niteliktedir. Osmanlı siyasal ve sosyal sistemi, bugünkü toplumlarda bile görülmesi kolay olmayan bir çokkültürlülük ve çok dinlilik temeli esas alınarak oluşturulmuştur. Bu sistem içinde farklılıklar ve otonomik yapı korunmuş ve farklılıklar bir problem yaratmamıştır. Özellikle Mardin örneğinde olduğu gibi bu farklılıkların büyük bir titizlikle korunmak suretiyle bugüne kadar sürdürüldüğü anlaşılacaktır. Söz konusu farklılıklar, yalnızca Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar olarak anlaşılmamalıdır. Bunun yanında Osmanlı sisteminde tüm Hıristiyanlar homojen bir grup olarak görülmemiş Ermeni ve Süryani gibi cemaatler temsil edilmiş ve farklılıklarını ortaya koymalarına imkan verilmiştir.¹⁹⁵

Osmanlı Devleti'nde İlber Ortaylı'nın "kompartıman tarzı yapı" olarak adlandırdığı farklılıkların korunmasına özellikle dikkat edilmiş, bu rahatlık da kompartımanlar arası etkileşimin gelişmesini sağlamıştır. Böylece farklı dinsel ve kültürel gelenekleri olan topluluklar, birbirlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir.¹⁹⁶

Mardin'nin tarihi geçmişinde mevcut olan çokkültürlülük ve farklılıklar hiç kuşku yok ki bazı sorunları da beraberinde getiriyordu; çokkültürlülük Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde birtakım ayrımcı yaklaşımlara yol açıyordu. Gayrimüslimler belli makamlara gelmeleri mümkün olmadığı gibi silah taşımaları da yasaktı.¹⁹⁷ Görünürde gayrimüslimler askere alınmadıkları toprak sahibi olmadıkları için genellikle ticaret ve zanaat ile uğraşmışlar; bundan dolayı da görünürde olumsuz kabul edilen bu ayrımcı durum, bir bakıma onların ekonomik alanda avantaj yakalamalarını sağlamıştır. Sözü edilen durumdan Mardin'deki unsurlar olan Ermeni ve Süryanilerin her anlamda yararlanarak belli bir zenginliğe ulaştıkları görülmüştür.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ İlhan Kaya, Azınlıklar, "Çokkültürlülük ve Mardin", *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 9, 2007, s. 49.

¹⁹⁵ M. Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2003.

¹⁹⁶ İlber Ortaylı ve Taha Akyol, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine: İlber Ortaylı ile Konuşmalar*, İstanbul, 2002.

¹⁹⁷ Baskın Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mülkiyet Politikaları ve Gayrimüslimler. Paper presented at the Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım*, İstanbul, 2005.

¹⁹⁸ Halil İncelik, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on economy and society*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993.

3.6.2. Tarih Boyunca Mardin'in Nüfus Yapısı

Mardin, tarihi süreçte Babil, Asur, Hitit, Urartu, Pers, Selçuklu, Emevi, Abbasi, Anadolu Selçuklu, Artukoğulları ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinden bu yana yerleşim merkezi niteliği taşımasından dolayı çok renkli bir kültürel ve sosyal yapısı olan bir şehirdir. Bölgedeki en eski yerleşim yerlerinden biri ve Süryaniliğin doğduğu ve yayıldığı bir merkezdir. Tarih boyunca çokkültürlü bir yapıya sahip olan şehirde Türk, Kürt, Arap ve Süryanilerden meydana gelen etnik yapısı ile daima imparatorluk dönemlerinin şehirlerinden izler taşımaktadır.

Mardin bölgesine ilk yerleşen unsurlardan olduğu bilinen Kürtler ve Araplarla beraber var olmaya devam eden, kültürel ve dinsel bakımdan renkli nitelikleri olan Süryaniler, bölgedeki dikkati çeken unsurlardan biri olmuştur. Fakat etnik ve dinsel yaklaşımlara göre bazı farklılıklar göstermekle birlikte Mardin, tarih içinde uzun bir dönem kültürleri harmanlayan, farklı kimliklerin yaşadığı, herkese barış ortamı sunan bir şehir olmuştur.¹⁹⁹ Durumun böyle olmasında Müslümanların bölgeye egemen olmaları, Hıristiyanlık inancına bağlanan ilk kavim olduklarını ifade eden ve daima kiliselerine bağlı olmuş Süryanilerin varlıklarını devam ettirmelerine her zaman imkân sağlamıştır. Mardin, yedi yüzyıla varan yıllar boyunca Süryani Ortodoksların merkezi olmayı sürdürmüştür.²⁰⁰

---

¹⁹⁹ İhsan Çetin, "Çokkültürlülük, Etnisite ve Dil: Midyat Araştırması Örneği", *Makalelerle Mardin III Eğitim - Kültür - Edebiyat*, s. 263-269.

²⁰⁰ Mustafa Oral, "Mardin'in Son Süryani Kadim Patriği Mor Ignatious İlyas Şakir Efendi (1867-1932)", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar - Dini Topluluklar*, İstanbul, 2007, s.294.

3.6.3. Millî Mücadele Sürecinde Mardin’da Yaşanan Ayaklanmalar

İngilizler, Milli Mücadele döneminde Mardin’i işgal etmek istemişlerdir. Bu amaçla Mardin’e gönderilen Irak siyasi hâkimi Nuel, şehrin ileri gelenleri ile görüşerek şehrin teslim olmasını istemiştir. Ancak amacına ulaşamamıştır²⁰¹ Mardin’de beklediği sonuca varamayan Nuel, Mardin’e bağlı Derik ilçesine giderek orada Kürtçülük kozunu kullanmak suretiyle halkın arasında bir hareketlenme sağlamaya çalışmış; Derik ahalisini Türkiye’nin ve Mustafa Kemal aleyhinde hareket ettirmeye gayret etmiştir.²⁰²

Derik’te de aradığını bulamayan İngilizler, bu defa da Viranşehir’de bazı olaylar çıkarmak amacıyla harekete geçmişlerdir. İngilizler, Viranşehir merkezli Millî İbrahim ayaklanmasının çıkmasını yol açmışlardır. Bu isyan da kısa süre içinde bastırılmıştır.

İngiltere, Mardin’le ilgili yaptığı çalışmalarda istediği sonuca ulaşamayınca 1919’un Eylül ayında Londra’da imzaladıkları bir anlaşmayla Güney Anadolu ve Suriye’yi Fransızlara bırakmışlardır.²⁰³

3.6.3.1. Şeyh Sait Ayaklanması ve Mardin

Şeyh Sait Ayaklanması, İslami- Kürt devleti kurmak amacıyla Şeyh Sait’in liderliğinde gerçekleştirilmiş olan Cumhuriyet tarihinin en önemli isyanıdır. Söz konusu isyan 13 Şubat 1925’te Diyarbakır’ın Dicle ilçesinde başlayarak Diyarbakır, Kulp, Ergani, Hani, Lice, Genç ve Silvan ile Bingöl, Elazığ, Palu, Varto, Muş, Hınıs ve Mardin yayılmıştır. Ordu birlikleri, siyana sert bir müdahalede bulunarak kanlı ve çetin çatışmalar sonrasında ayaklanma, 31 Mayıs 1925’te bastırılmıştır. Ayaklanmaya müdahale etmek üzere Diyarbakır’da görevli 3. Ordu Müfettişliği emrinde bulunan Mardin’de bulunan 5. Kolordu, Sivas’ta bulunan 6. Kolordu, Diyarbakır’da bulunan 7. Kolordu, Erzincan’da bulunan 8. Kolordu ve Erzurum’da bulunan, 9. Kolordu ile Elazığ havalisinde yer alan komutanlıkları görev almıştır.²⁰⁴

Şeyh Sait İsyanı, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu’da bulunan illerin birçoğunda etkili olmuştur. Sözü edilen isyan, özellikle aşiretlerin etkili olduğu alanlarda çok daha etki göstermiştir. Aşiretlerin yoğun olduğu yerleşim alanlarından olan Mardin’de Şeyh Sait Ayaklanması kısa bir süre içinde yayılmıştır. Bu isyandan

²⁰¹ Osman Yalçın, *Mardin*, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1961, s.4.

²⁰² Ali Enver Toksoy, *Millî Mücadelede Mardin*. Resimli Ay Matbaası, İstanbul, (1939). s. 5.

²⁰³ Toksoy, a.g.e., s. 19.

²⁰⁴ Mustafa İslamoğlu, *Şeyh Sait Ayaklanması*, Denge Yayınları, İstanbul, 1998, s.81.

sonra Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış tır. Yine isyan sonrasında Mardin'in tanınmış birçok ailesi sürgün edilmiştir.

3.6.3.1. Savur Tenkil Harekatı

1.Umumi Müfettişlik mensuplarından İbrahim Tali'nin "hassas bölge" olarak adlandırdığı Diyarbakır, Mardin, Midyat, Van, Siirt, Garzan, Elazığ, Siverek, Osmaniye gibi alanlarda bazı hareketlenmeler olabileceği ve buralarda 7. Kolordu'ya ait birliklerinin etkinliğinin artırılması ve aşiretlerin birleşmek suretiyle muhtemel saldırıya geçmelerine karşı Van civarında bir alay konuşlandırılması konusunda bir raporu vardır. Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilen bu raporla bölgede iletişim imkânları artırılmıştır. Nitekim 1930'un Mayıs ayının ortalarında Savur ve Midyat yöresinde Cizre'nin kimi köylerinde asker ve jandarmaya karşı tecavüze varan bazı hareketler başlamıştır. Bu tacizlerde artışla olmasıyla gizliliğine önem verilmek koşuluyla bir hareket planı yapılması kararına varıldı.²⁰⁵

Harekatı yapacak 7. Kolordu ile Genelkurmay Başkanlığı, sürekli bir iletişim içindeydi. Genelkurmay Başkanlığı'nın sıkı takibi içinde olan hareket, 25 Mayıs'ı 26 Mayıs'a (1930) bağlayan gece üç koldan başlatıldı; Askeri birlikler Savay köyünde silahlı grupların cevabıyla karşı karşıya kaldı. Çarpışmaların sonunda isyancılar 3 kişi öldü, 3 kişi de yaralandı; bunun üzerine silahlı 29 isyancının ise dağlara kaçtıkları saptanmıştır. Ayrıca, Perviranî Dağları'na kaçtıkları tespit edilen Nuri Hemo, Aziz Emoli ve ailelerinden bir zarar gelmeyeceği kanaatine varıldığı için takip etmekten vazgeçildi.²⁰⁶

Bölgede 3 Haziran 1930 tarihine kadar süren aramalarda 281 silah alındı. Bu tarihten sonra köylerine geri dönen silahlı isyancıların üzerine gidilmeyerek sorunun idari olanaklarla çözülmesini Mardin Valisi'nden talep eden Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Mardin Valisi'ne ve harekatta görev alan askeri birliklere teşekkürlerini ifade ederek harekate son vermiştir. Tenkil amacıyla düzenlenen harekâta halktan bir tepki olmayınca "zorunlu ikamete tabi tutmak" seçeneğinden vazgeçilerek yalnızca silahlı bazı kişilerin takibi yoluna gidilmiş; bu grupların da silahlarını kendi kişisel hasımlarına karşı tuttukların anlaşılınca onların takibinden de vazgeçilmiştir. 1928-1947 yılları arasında bölgede yapılan bütün kurumlaşma ya da kurumların

²⁰⁵ Savurweb, "Savur Tenkil Harekatı <http://www.savurweb.com/2017/04/08/savur-tenkil-harekatı/> (Erişim: 02.08.2018)

²⁰⁶ Savurweb, a.g.e. S.10

kaldırılması, yatırım ve tedbirlerle ilgili kararlar, 1.Umumi MfettiŖliđin raporlarına uygun olarak alınmıŖtır.²⁰⁷

---

²⁰⁷ Savurweb, a.g.e. S.18

SONUÇ

XIX. yüzyılda Nasturiler, Hakkâri merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da, Musul merkezli Kuzey Irak'ta ve Urmiye merkezli İran Azerbaycan'ını arasında yer alan kesişme noktasında yaşıyorlardı. Coğrafi bakımdan dağlık olana bölgede, Müslüman topluluklar arasında göçebe ve yerleşik zümreler halinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Göçebe yaşam biçimini benimseyenler Hakkâri bölgesinde, yerleşik hayat sürenler ise İran'ın kuzeybatısında yer alan verimli tarım arazilerinin olduğu bölgelerde yerleşmişlerdi. Ayrıca sözü edilenler dışında bütün Asya coğrafyasına yayılmış olarak yaşayan Nasturiler olduğu da bilinmektedir. Osmanlı Devleti sınırlarında içinde nüfusu fazla olana bir olarak görülmeyen Nasturiler, Ortodoks olmayan öteki bütün gruplarda olduğu gibi Ermeni milleti içinde kabul edilerek ele alınmışlardır. Esasında Nasturiler, Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir millet, grup veya cemaat olarak düşünülmemiştir. İran'da da tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi nüfuslarının aza olmasından dolayı bir millet olarak tanımlanmamışlardır.

Osmanlı Devleti başta olmak üzere birçok devletin ve özellikle Ortadoğu'daki birçok etnik grubun XX. yüzyıldaki hangi konumda olacaklarının belirlenmesinde çok şok etkili bir dönem olan XIX. yüzyılda Nasturiler, yabancı misyonerlerin etkisi altında kalarak komşularından ayrılmak suretiyle farklı idealleri olan bir millete dönüşmüştür. Bundan dolayı da komşularıyla ilişkilerinde sorunlar yaşamaya başlamışlardır.

Avrupa devletleri ve Rusya, Orta Doğu ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bölgeyle ilgili planlarını ve emellerini gerçekleştirmek için misyonerlerden de yararlanmışlardır. Dolayısıyla özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Nasturiler yaşamakta oldukları bölgelerde artan misyoner faaliyetlerinin nedeni de kuşkusuz siyasidir. Nasturilerin yoğun olarak yaşadıkları Hakkâri ve Urmiye bölgeleri, özellikle Akdeniz'e açılmak isteyen Rusya için kuzeyden güneye doğru uzanan koridorun geçiş noktası olma niteliğinden dolayı stratejik olarak büyük bir önem arz etmektedir. Uzakdoğu'da birçok sömürgesi olan İngiltere bu ülkelerin güvenliklerinden duyduğu endişeden dolayı Rusya'nın bölgedeki planlarına engel olmak için büyük gayret göstermiştir. Çatışan çıkarlarından dolayı İngiltere ve Rusya, Ermeniler üzerinde olduğu gibi Nasturiler üzerinde de nüfuz sağlamak için kıyasıya bir yarışa girmişler ve bölgeye gönderdikleri misyonerleri aracılığıyla Nasturi azınlık üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır.

İngiltere'nin politik ve stratejik çıkarları Musul'un Irak'a bağlanmasını ve bölgedeki Kürtleri özerk bir devlet yapısına kavuşmasını gerektiriyordu. Bu nedenlerden dolayı İngilizler Nasturileri de yanlarına çekerek kullanmak istemişlerdir ve bunda da başarılı olmuşlardır.

İngilizler, özellikle Musul ve Kerkük sorunlarının kendi isteklerine uygun sonuçlanması için birçok planı devreye sokmuşlardır. Türkiye, Irak ve İran arasında kalan bölgede bir tampon devlet oluşturulması da bu planlardan birisidir. Bu hedefe ulaşmak için Ağa Petros'un liderliğinde Hakkâri ile Urmiye'nin birleştirilerek oluşturulacak özerk bir alan oluşturulması gündeme gelmiştir. Bunda bir sıkıntı çıkacağı takdirde Nasturilerin ise Musul'un kuzeyinde İmadiye gibi bir yere yerleşebilecekleri öngörülmüştür. Bu planın gerçekleşmesiyle kuzey bölgelerden gelmesi muhtemel bütün tehlikelere karşı Musul'un korunması mümkün olabilecektir. İngilizlerin bağımsız veya özerk devlet konusunda Nasturilere verdiği vaatler Nasturilerin bölgede bir hareketlenmesine yol açmıştır. Bu oluşumların farkına varan Türk yetkililerin Nasturilere karşı bir önlem geliştirmeyi planladığı süreçte Nasturiler, büyük çaplı sayılabilecek bir ayaklanma faaliyetine girişmişlerdir. Bu hareketlenmenin ilk basamağını dönemin Hakkâri Valisi Halil Rıfat Bey ve yanındakilerin 7 Ağustos 1924 tarihinde Hangediği adı verilen yerde kaçırılması oluşturmaktadır. Çal'a gitmek için vilayet merkezinden harekete geçen vali ve yanındaki heyet, Nasturilerin pusuya düşmüşler, dönemin jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin Bey ile yanındaki bazı erler şehit olurken vali Halil Rıfat Bey ve yine jandarmalar esir alınmışlardır. Cumhuriyet tarihinin bu ilk ayaklanması, Türk askeri birliklerinin bugünkü Şırnak ilinin güneyine intikal etmesi ve Nasturilerin Irak'ın kuzeyine sürülmesiyle son bulmuştur.

Bu süreçte asıl amacın Nasturilerin bağımsızlığı olmadığı anlaşılmıştır. Bu devlet planı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ayaklanma, İngiltere'nin Ortadoğu'da çıkarlarının korunması doğrultusunda yapılan faaliyetlerdir. Nasturiler, araç olduklarının farkında olmadan İngiltere'nin bölgedeki çıkarları için kullanılmışlardır. Ne var ki onlara ihtiyaç kalmadığında bölgede bir başlarına kalmışlardır. Nasturiler, kendilerine verilmiş vaatler ve Türkiye'ye yönelik kışkırtmalara inanmış olmalarının zararını, üzerinden çok zaman geçmeden görmüşlerdir.

Cumhuriyet döneminin ilk isyanı olana ve Nasturi İsyanı olarak adlandırılan bu süreçte Nasturilerin çok büyük zarar gördüğü halde; İngilizler, istedikleri sonuçları almışlardır. Nasturilerin devlet kurma tehdidiyle başlayan ve baştan sona İngiliz

misyonerlerin yürüttüğü süreç, İngilizlerin Musul Sorununu kendi lehlerine evirmeleriyle sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKBAY Cemal, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1. Cilt Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş*, Ankara: Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1991.

AKIN Veysi, "Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)", *Türkler*, C. XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ALBAYRAK Kadir, "Günümüzde Türkiye'deki Keldani Kilisesi", *Dinler Tarihi*

ALBAYRAK Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

ALTINIŞIK Kenan, *5500 Yılın Tanıkları Süryaniler*, İstanbul: Altan Matbaacılık, 2004.

ANZERLİOĞLU Yonca, "XIX. Yy. ve Sonrasında Nasturi Hristiyanlarının Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, C. XVIII, 1998,

ANZERLİOĞLU Yonca, *Nasturiler*, Ankara: Tamga Yayınları, 2000.

ARAR İsmail, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, 1984.

ASHWORTH Georgina, *Asuriler, İngiliz Hükûmeti Tarafından Çiğnenen Asur Ulusal Hakları*, (Çev. Jan Bet-Şawoce), Södertalje: Nsibin Yayınları, 1991.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Ankara, 1991.

BOZKURT Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTKB. Yayınları, 1995.

BUKŞPAN A. B., *Azerbaycan Kürtleri*, (çev. Hejere Şamil), İstanbul: Peri Yayınları, 2007.

ÇELİK Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.I, İstanbul, 1987.

ÇETİN Mahmut, *Kart-Kurt Sesleri, İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Politikası*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2002.

DALYAN Murat Gökhan, "XIX. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", *Turkish Studies*, v. 6/3, Yaz, 2011.

DALYAN Murat Gökhan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü 1830-1870*, Ankara, 2012.

DURAK Nihat, "Süryani Ortodoks Kilisesi", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), C. I, Ankara, Orient Yayınları, 2005.

ERCAN Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrı-Müslimler*, Ankara, 2001.

ERDOST Muzaffer İlhan, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yay. Ankara, 1994.

ERKEK İbrahim, *Batı'nın Öncü Gücü Misyonerler*, Ankara: Öncü Yayınları, 2013.

ERYILMAZ Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1996.

FOGGO H. Y., *Kırmızı Püskül 1843–1846 Nasturi Katliamı*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınları, 2002.

GAUNT David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman- Hıristiyan İlişkileri*, (Çev. Ali Çakıroğlu) İstanbul: Belge Yayınları, 2007.

GRANT Asahel, *The Nestorians Or The Lost Tribes*, London, 1841.

GÜNAY Tuncer, *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri*, Ankara: Ankara Ticaret Odası, 2004.

GÜNEL Aziz, *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır, Oya Matbaası, 1970.

HAKAN Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817–1867)*, İstanbul: Doz Yayınları, 2005.

HALLI Reşat, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972.

İNAN Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

İSLAMOĞLU Mustafa, *Şeyh Sait Ayaklanması*, Denge Yayınları, İstanbul, 1998.

JWAIDEH Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, Yayına Haz. Nevzat Kırış, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara, 1947.

KARPAT Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

KAYMAZ İhsan Şerif, *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003.

KIESER Hans-Lukas, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

KODAL Tahir, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre Musul Meselesi (1923 - 1926)*, İstanbul: Yeditepeü, 2005.

KODAMAN Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdârî Durumu*, Ankara, 1986.

KÖRPE Özgür, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar*, Paraf Yayınları, Ankara, 2013.

LAYARD Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hıristiyanları, Yezidiler Yada Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev. Zafer Avşar), İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2000.

MİLLİNGEN Michelin France, *Wild Life Among The Kurds*, London, 1870.

ORAL Mustafa, "Mardin'in Son Süryani Kadim Patriği Mor İgnatious İlyas Şakir Efendi (1867-1932)", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar - Dini Topluluklar*, İstanbul, 2007.

ORAN Baskın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mülkiyet Politikaları ve Gayrimüslimler. Paper presented at the Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım*, İstanbul, 2005.

ORTAYLI İlber ve AKYOL, Taha, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine İlber Ortaylı ile Konuşmalar*, İstanbul, 2002.

ÖKE Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu:1918-1926*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

ÖZCOŞAR İbrahim, *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat,19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

ÖZDEMİR Bülent, *Süryanilerin Dünü Bugünü 1. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, Ankara, 2009.

SARIKÇIOĞLU Ekrem, *Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983.

SERTOĞLU Mithat, *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974.

SEYFELİ Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik I*, (Hazırlayanlar: Ahmet Taşğın-Eyüp Tanrıverdi- Canan Seyfeli), Ankara: Orient Yayınlar, 2005.

SURMA Hanım, Ninovanın Yakarışı Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şemun'un Katli, çev., Meral Barış, İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

SURMA Hanım, *Ninovanın Yakarışı*, (Çev: Meral Barış), İstanbul: Avesta Yayınları, 1996.

ŞADİLLİLİ Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar*, C. I, Ankara: Kon Yayınları, 1980.

ŞER Adday, Siirt Vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi, (Çev: Celal Demirci), Yaba Yayınları, İstanbul, 2002.

ŞİMŞEK Mehmet, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2003.

TAŞĞIN Ahmet, "Son Süryani Göçü", *Süryaniler ve Süryanilik IV*, Ankara: Orient, 2005.

TOKSOY Ali Enver, *Millî Mücadelede Mardin*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939ç.

ÜLMAN Haluk, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Ankara, 1973.

ÜNAL Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, C.VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÜRER Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

VAN Vilayet Salnamesi 1315, (Yayına Haz: Salih Allahverdi-Osman Güven), Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 1995.

VARTANOV Eliya, *Sibirya Sürgünü Asurîlerin Anıları (1949–1956)*, (Çev. H. Topuzoğlu), İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.

VİLADİMİR Minorsky ve TOMAS Bois, Kürt Milliyetçiliği, İstanbul: Örgün Yayınları, 2008.

WİGRAM William Ainger, *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2004.

YALÇIN Osman, *Mardin*, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1961.

YAVUZ Kemal, "Türk Ermenileri ve Ermeni Sorunu", *Ulusal Strateji*, Mayıs- Haziran, 2000.

YILDIZ Hatip, *Bedirhan Bey ve Nasturiler, Süryaniler ve Süryanilik I*, Ankara Orient Yayınları, 2005.

YILMAZ Kemal, Üçüncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar ve Ayaklanmaların Bastırılması, Ankara, 1991.

MAKALELER

ALBAYRAK Kadir, "Günümüzde Türkiye'deki Keldani Kilisesi", *Dinler Tarihi Araştırmaları III, Hıristiyanlık Dünü, Bugünü ve Geleceği, Sempozyum*, 9-10 Haziran 2001, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.

BADGER George Percy, *The Nestorians and Their Rituals*, Volume I&II, London, 1852.

BİRD Isabella Lucy, "Journey of Persia and Kurdistan Including A Summer in The Upper Karun Region and Visit to the Nestorian Rayahs", Vol. II, John Muarry, Albemarle Street, London, 1891.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrakı 4. Şube (BOA, DH. EUM.), Dosya No:73, (Tarihsiz), Vesika No: 1/3.

ÇETİN İhsan, "Çokkültürlülük, Etnisite ve Dil: Midyat Araştırması Örneği", *Makalelerle Mardin III Eğitim - Kültür - Edebiyat*, İstanbul, 2007.

DALYAN Murat Gökhan, "XIX. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", *Turkish Studies*, v. 6/3, Yaz, 2011.

DALYAN Murat Gökhan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü 1830-1870*, Ankara, 2012.

ERGİN Feridun, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, 1991.

HAKİMİYET-İ MİLLİYE, 13 Ağustos 1924, 9 Teşrini Evvel 1924.

İNALCIK Halil, (1993), *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on economy and society*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993.

PRO Air Ministry (AIR.) 20/513, General Office Commanding Kurdish Tribes Between Rawanduz & Zaho, Assyrian Army of Urmia, 5 August 1920.

SHEDD William A., "The Assyrians Of Persia And Eastern Turkey", *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 35., No. 1., New York. 1993.

SONYEL Salâhi R., "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü" *Bellekten*, C. XLIX, Ankara: TTKB. Yayınları, 1986.

ŞİMŞİR Bilâl N., (1989), *British Documents on Ottoman Armenians Vol. I., (1856-1880)*, TTKB, Ankara, 1989.

YILDIZ Mehmet, "1856 Islahat Fermanı'na Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmi Temelleri)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. VII, İstanbul: Tisav Yayınları, 2002.

DERGİLER

SEVGEN Nazmi, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1982.

AÇIKSES Erdal, "Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, 2000.

AYABAKAN Levent, "Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un 'Özerk Asuri Devleti Projesi' (1919-1923)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, 2015.

TEZLER

İLERİ Cihangir, *Türkiye'de Nasturi Sorunu (1830-1926)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

YANARDAĞ Ayşe, *1914 Bitlis İsyanı*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

İNTERNET KAYNAKLARI

SAVURWEB "Savur Tenkil Harekatı <http://www.savurweb.com/2017/04/08/savur-tenkil-harekatı/> (Erişim: 02.08.2018)